

dr Darko Matijašević

STRATEŠKO UPRAVLJANJE

Strategija, sistem, organizacija, država

Banja Luka, 2018.

dr Darko Matijašević

STRATEŠKO UPRAVLJANJE
- Strategija, sistem, organizacija, država -

dr Darko Matijašević

STRATEŠKO UPRAVLJANJE
- Strategija, sistem, organizacija, država -

Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna,
bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka
Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci

Za izdavače:

Prof. dr Duško Vejnović
Prof. dr Vaso Bojanić

Recenzenti:

Prof. dr Duško Vejnović
Doc. dr Velibor Lalić
Prof. dr Vladimir Stojanović

Lektor:

Mr Tatjana Ponorac

Priprema i štampa:

Grafopapir, Banja Luka

Za štampariju:

Petar Vukelić, dipl. graf. inž.

Tiraž:

300 primjeraka

dr Darko Matijašević

STRATEŠKO UPRAVLJANJE
-Strategija, sistem, organizacija, država-

Banjaluka, 2018.

SADRŽAJ

1. STRATEŠKO UPRAVLJANJE	9
1.1. Strategija	9
1.1.1. Savremena primena strategije	11
1.1.2. Strategija i upravljanje u savremenom kontekstu	14
1.2. Upravljanje	19
1.2.1. Viner i kibernetika	20
1.2.2. Savremena tumačenja upravljanja	24
2. SISTEM	29
2.1. Filozofsko-materijalni aspekt sistema	29
2.1.1. Kako razumeti sistem	29
2.1.2. Neke specifičnosti sistema	34
2.2. Složeni sistem	43
2.3. Teorija sistema	46
3. ORGANIZACIJA KAO SISTEM	53
3.1. Spoznaja o organizaciji	53
3.2. Nauka o organizaciji	56
3.2.1. Smit i ekonomsko-društveni aspekt organizacije	59
3.2.2. Maršalov i Fajolov ekonomsko-administrativni pristup	62
3.2.3. Tejlorov humanizam i Veberova struktura	68
3.2.4. Osobnosti organizacije kao sistema	72
3.3. Država kao organizacija i sistem	74
4. DRŽAVNA UPRAVA KAO ORGANIZACIJA I SISTEM	79
4.1. Uprava	79
4.2. Državna uprava kao organizacija i sistem	84
4.2.1. Upravna organizacija kao sistem	89
4.3. Karakteristike državne uprave kao organizacije	93
4.4. Karakteristike strateškog upravljanja u državi	96
ZAKLJUČAK	101

PREDGOVOR

Strategija i upravljanje se danas kao pojam vrlo često koristi, iako se ne može govoriti da se takva praksa i poimanje zasniiva na naučnim, odnosno naučno valjanim ili suštinski tačnim postavkama. U istorijskom kontekstu, pojmovi su se primarno koristili u vojnim nukama, počev od antičkih vremena, te se evolucijom društva i formiranjem države kao najsmislenijeg oblika ljudskog organizovanja, nužno transformiše i ima primenu u širokom spektru, kako nauke tako i prakse. Posebnu ekspanziju u naučnom poimanju i instrumentalizaciji upravljanje dobija po osnovu industrijske revolucije i stvaranja naučne i praktične baze za racionalan pristup u smislu optimizovanja rada u cilju produktivnosti. Na ovaj način se u savremenom kontekstu ustanovljava naučni pristup prema organizaciji i sistemu uopšte. Apstrahovanjem bitnih elemenata, procesa i funkcija, prilazi se naučnom osmišljavanju uloge upravljanja u sistemskom, organizacijskom smislu, u polju tehnike, ekonomije ali i nizu drugih oblasti i nauka. Među najznačajnijim doprinosima, koji se potom sistematizuju u naučne teorije, mogu se izdvojiti pristupi Bertalanfija, Vinera, Smita, Maršala, Fajola, Mintsberga, Vebera i drugih mislilaca i praktičara. Organizacija i sistem se tako posmatraju u širokoj lepezi naučnog pristupa u oblastima biologije, tehničkih nauka, ekonomije ali i društvenih, sociologije, prava, kao i multidisciplinarnih nauka, nauka o organizaciji i sistemu. Država se na drugoj strani, upravo sa stajališta i ekspanzije u organizacijskom i sistemskom pristupu, takođe, može posmatrati kao složeni sistem, a na osnovu specifičnih obeležja koja poseduje. Tako, sa stanovišta nauke o organizaciji, država poseduje sopstvenu strukturu, podsisteme, elemente, postoje procesi, primarno upravljanja, koji se dešavaju u funkciji i misiji države i njenoj svrsi. Nesporno je da država ima svoje granice, a time i okruženje sa kojim ima niz dinamičkih, interaktivnih veza, putem razmene informacija u procesnom delu upravljanja. Na ovaj način, sistemskim pristupom, može se sagledavati svaki pod-sistem države, a u funkciji optimizacije u njenom funkcionisanju. Državni aparat, unutar države se analogijom, isto tako može posmatrati kao sistem, značajni pod-sistem države, putem kojeg se instrumentalizuje upravljanje kao specifična funkcija, a sa ciljem optimizacije funkcionisanja i dobijanja novog kvaliteta svakog sistema, njegove upravljivosti. Čovjek se može staviti u sami fokus u ovako postavljenom naučnom pristupu, te kao takav svojim potencijalom, kvalitetom suštinski determiniše funkciju upravljanja a time i strateškog upravljanja u državi kao kompleksnoj organizaciji, sistemu. Stoga je vrlo izazovno ovako posmatranje strateškog upravljanja, sa državom kao predmetom interesovanja, i uzročno posledičnim i

korelacionim odnosima državnog aparata, upravljačkih funkcija determinisanih sa ulogom čoveka u ovako kompleksnom odnosu. Knjiga je u ovom kontekstu strukturisana kroz svoja četiri dela, strateško upravljanje, sistem, organizacija kao sistem i državna uprava kao organizacija i sistem.

Navedenim posmatranjem se može doći do prepoznavanja specifičnih obeležja države kao sistema, bazičnih funkcija strateškog upravljanja, te po osnovu istih stvaranje osnove za potencijalo modeliranje procesa optimizacije funkcionisanja države u kontekstu strateškog upravljanja.

Autor

Banjaluka, 2018.

1. STRATEŠKO UPRAVLJANJE

1.1. Strategija

Strateško upravljanje se dosta često spominje u novijoj praksi nauke o organizaciji. Da bi se moglo jasnije dati tumačenje samog izraza strateškog upravljanja, prethodno je neophodno dati određena pojašnjenja o pojmu strategije i upravljanja. Izraz strategija, kao i njen sinonim u srpskom jeziku - strategika, prema tumačenjima domaćih, eminentnih poznavalaca značenja stranih reči i izraza u srpskom jeziku, njihove suštine, vodi poreklo iz grčke reči „strategia“, koja se prema nekim tumačenjima, definiše kao nauka o vođenju vojske, veština ratovanja, odnosno knjiga o veštini ratovanja. Isti kontekst imaju i reči koje su neposredno vezane u suštinskom smislu sa pojmom strategija, pojmovi strateg i strategem.¹ Takođe, postoje i slična, u određenom smislu i proširena tumačenja, prema kojima se smisao strategije poima i u ekonomskom smislu. U ovoj dimenziji, jedno od tumačenja suštinu značenja izraza strategija proširuje i na dugoročno planiranje u radu nekog preduzeća, a strategijski i strateški se podrazumevaju kao sinonimi u opštem kontekstu pojma strategija.²

Prema Klaiću (Klaić Bratoljub), pojam strategije se definiše kao, „strategija, grč., ratna veština, nauka o vođenju rata, nauka koja istražuje i izrađuje u uzajamnoj vezi političke, ekonomske i specijalne ratne elemente pripravljanja i vođenja rata, odgovarajuća praktična delatnost vrhovne komande“.³

Pojam strategija je korištena u vojnoj veštini označavajući „granu ratne vojne veštine koja se bavi primenom i upotrebom oružanih snaga kao celine na ratištu, radi postizanja ratnog cilja“.⁴

Prema Erlu (Erl Edvard), strategija se sa vojnog stanovišta može posmatrati u užem i širem smislu. U užem smislu se definiše, na manje više izvorni i elaborirani način, kao veština vojnog komandovanja, planiranja i upravljanja ratom ali u širem smislu podrazumeva „politiku i oružanu silu“, znači kompleks nacionalnih

1 Strateg, (grč. strategos), poznavalac veštine ratovanja, vojskovođa stranih reči; Strategem, (grč. strategema), ratno lukavstvo, lukavstvo, majstorija. Vidi: Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 2004., str. 850.

2 Strategija (grč. Strategia, prema strategos, vojni zapovednik) 1. voj. Nauka o veštini ratovanja koja istražuje uzajamne veze političkih, ekonomskih i ratnih elemenata pripremanja i vođenja rata, dugoročni plan vrhovne komande za postizanje pobeđe. 2. ekom. Dugoročno planiranje u radu nekog preduzeća. 3. fig. Način na koji se postiže neki cilj. Stragatem, ema (francuski fragateme od grčke reči stragatema, videti strateg) 1. ratno lukavstvo, 2. figurativno, lukavstvo, majstorija, trik; Strateg (grč. Strategos, vojni zapovednik, prema stratos, vojska, agein, voditi) 1. Poznavalac veštine ratovanja, vojskovođa, 2. figurativno, onaj koji unapred planira. Vidi: Klajn I., Šipka M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Treće dopunjeno i ispravljeno izdanje, Prometej, Novi Sad, 2008., str.1187.

3 Vidi: Klaić B., Rječnik stranih riječi, NZMH, Zagreb, 1978., str. 1270.

4 Vidi: Mašić B., Strategijski menadžment, Univerzitet „Braća Karić“, Beograd, 2001., str 4.

resursa u funkciji vođenja rata i sa ciljem stvaranja „najvećih izgleda za uspeh”⁵

Prema Sokolovskom (maršal Vasilij Danilovič Sokolovski) i njegovom poznatom delu *Vojna strategija*, može se konstatovati a uvažavajući mnogobrojne primere iz drevnih vremena da su, ipak, prva pisana dela o strategiji iz vremena stare Grčke i Rima, odnosno u delima Onisandra, „Poruka vojskovođi i Vegecija i Rasprava o vojnoj veštini”. Ističe značaj Makijavelija (Nikolo Makijaveli, Niccolo Machiavelli) početkom XVI veka, putem njegovog dela „O ratnoj veštini” u kome širi kompleks pristupa u vođenju rata, po osnovu opštih zahteva postavljenih pred vojskovođu u smislu poznavanja oblasti nauke o geografiji ali i znanja o ratištu i ratnoj veštini. Posebno ističe značaj naučnog pristupa Lojda (Henri Lojd, Henry Humphrey Evans Lloyd), sredinom XVIII veka čiji doprinos je bio u sistematizaciji vojnih znanja, ustanovljavanja principa i opštih osnova vojne strategije, te stavljanja istoga, u opštoj ravni, u rang vojnih nauka. Na ovaj način, se prema autoru, vojna strategija može metaforički predstaviti, u odnosu na razvoj vojnih nauka i primenjenih nauka iz nje, kao oblast opšte, klasične filozofije koja je predstavljala osnov, izvorište opštih znanja o prirodi i društvu na osnovu kojih je sledilo nastajanje kompleksa novih nauka i naučnih disciplina. Takođe, ističe se vrlo značajna uloga naučnih pristupa i metoda Marksa i Engelsa, u smislu povezivanja i dokazivanja povezanosti proizvodnje, ekonomske snage i resursa države, infrastrukture, naoružanja, organizacije oružanih snaga, nauke o vojnim znanjima i veštinama, kao preduslova ili osnovnih elemenata za uspešno vođenje rata. Kao zaključak autora, može se istaći, da strategija predstavlja osnov „teorije ratne veštine”, da kao svoj predmet teoretskog i praktičnog bavljenja ima upotrebu i optimalno korišćenje „svih vojnih snaga i sredstava države” u eventualnom ratnom sukobu.⁶

Navedene kratke elaboracije ali i izvedene smernice u širem kontekstu ukazuju nam na izvesnu neophodnost sagledavanja opšte dimenzije pojma strategije i njene kompleksnosti. Očito se može zaključiti, na nedvosmislen način, da je suštinska primena, instrumentalizacija strategije kao „opšte veštine” u „opštem smislu” nužna u svim sferama ljudskog bivstvovanja. Pre svega, služi za naučno i teoretsko oblikovanje akcija i metodologije upravljanja u generalnom poimanju ali i po svim baznim funkcijama, sa stanovišta funkcionisanja sistema, odnosno sistemskog, naučnog pristupa proučavanju opštedruštvenih pojava ali i sistemskom,

5 Skoro do kraja XVIII veka, strategija se sastojala iz čitavog niza ratnih lukavstava i podvala-ruses de guerre-koji ma se svaki vojskovođa služio da prevari neprijatelja i zadobije pobeđu. Ali, kako su i društvo rat postali složenije pojave - a rat je, to se mora imati na umu, sastavni deo društvenog života - to je strategija i po sili okolnosti zahtevala sve veće obraćanje pažnje na nevojničke činjenice, ekonomske, psihološke, moralne, političke i tehničke. Prema tome, strategija nije isključivo pojam ratnih vremena, već je sastavni deo državničke veštine za sva vremena. Vidi: Erl (Earle Mead Edward), *Tvorci moderne strategije*, Vojna biblioteka, Klasici, Knjiga treća, Vojno delo, Beograd, 1952., str. 2-3.

6 Vidi: Sokolovski D. V., *Vojna strategija*, Vojna biblioteka, Inostrani pisci, Knjiga pedeset pet, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1965., str.17-78.

naučnom pristupu u širokom kompleksu ljudske delatnosti, naučnom, tehnološkom, te u opštem, generalnom, već naglašenom kompleksu bivstvovanja.

Može se ipak reći, da je ekspanzija tehnološkog, turbulentnog industrijskog uticaja na promenu društveno-ekonomskog sistema, prelaska sa feudalnog na kapitalističko društveno-ekonomsko uređenje podržana razvojem i uticajem strategije kao veštine i instrumentarija u širokom spektru primene. Podudarnost je apsolutna, kako sa istorijskim ali i činjeničnim aspektom, sa razvojem nauke o sistemima, nauke o organizaciji i nauke o upravljanju. Navedeni progres, oblikovanje ovih nauka, kako u teoretskom tako i u primenjenom smislu je podudaran s vremenskim periodom transformacije navedenih društveno-ekonomskih sistema, i prelaska u generalnom smislu, premodernističkog društva u društvo moderne, od XVI a posebno sa ekspanzijom od XIII veka pa do današnjih dana.

1.1.1. Savremena primena strategije

Sublimirajući neposredno iskazano možemo konstatovati da se u svojoj primeni pojam strategija i strateško počeo koristi u pojašnjavanju procesa koji nisu isključivo vezani za vojnu nauku već za akcije i pristupe u ekonomskoj i finansijskoj sferi, posebno privrednoj ali i opštoj sferi ljudskog delovanja u višedimenzionalnom smislu.

Na ovaj način se potvrđuju tvrdnje Mašića (Mašić Branislav) da je strategija u menadžerskoj praksi, posebno od polovine XX veka, postala jedna od „najčešće upotrebljivanih reči“. Upravo je ovo jedan od osnova za autorovo tumačenje da se poslovanje, funkcionisanje preduzeća u savremenim uslovima okruženja dešava u uslovima „ratne sredine“ koju čini tržište sa specifičnim obeležjima „stalne borbe“ za opstanak preduzeća organizacije. Ovakvo funkcionisanje je nužno interaktivno i uzročno-posledično uslovljeno sa „konkurentskom prednosti“ preduzeća, organizacije. Strateški menadžment je u funkciji ostvarivanja krajnjeg cilja preduzeća, organizacije, prevashodno putem procesa, putem kojih se obezbeđuje analitička dimenzija strateškog menadžmenta koja se naziva formulisanje strategije. Drugim rečima, formulisanje strategije predstavlja proces „donošenja odluka“ o optimalnim načinima postizanja razvojnih ciljeva preduzeća u korelaciji sa prethodno iskazanom nužnošću ostvarenja konkurentске sposobnosti preduzeća, organizacije na tržištu i okruženju. Strateško planiranje na drugoj strani predstavlja proces putem koga se neposredno „formuliše strategija“ preduzeća, organizacije u funkciji već navedenih ciljeva. Navedeno se postiže sa mehanizmima upravljanja od strane organizacijske strukture, upravljačke strukture najvišeg nivoa, top menadžmenta u preduzeću, odnosno organizaciji. Takođe, u funkciji ostvarivanja na-

vedenih ciljeva strateški menadžment, putem izvršavanja projektovanih zadataka u tom smislu, nužno mora da obezbedi takve uslove koji obezbeđuju organizaciji kapacitet za optimalno reagovanje na promenjive i kompleksne zahteve okruženja, u kome neposredno funkcioniše i vrši svoju poslovnu aktivnost.⁷ Iz navedenog možemo videti specifičnost značaja strateškog menadžmenta, upravljanja ovog nivoa, nužnost adekvatnog kapaciteta menadžerske strukture u višeznačnom smislu a što direktno implicira na značaj strateškog upravljanja ljudskim resursima u složenim organizacijama.

Prema jednom savremenijem pristupu sa stanovišta ekonomskih nauka, strategija se može sagledati i u dimenziji strateškog upravljanja. Naime, strateško upravljanje ima vrlo visok opšti kvalitet i značaj u ekonomskoj nauci, u polju finansijskog upravljanja, kontekstu finansijske funkcije u preduzeću ali i u širem kontekstu, uključujući pored ovog mikroekonomskog konteksta istovremeno i makroekonomski, a sa svojom manifestacijom i na nivou globalnog, međunarodnog nivoa poslovnih finansija. Tako se prema Pušari (Kostadin Pušara), upravljanje (smatrano u strateškom smislu, pa.a.) može sagledati i po osnovu već navedenog ekonomskog aspekta, nauke o finansijama⁸ a u smislu dimenzije finansijskog sistema.⁹ Finansijski sistem je u najširem smislu naziv za sve finansije u našoj zemlji, ubrojivši i privatne odnosno posmatranje, kako to, strateško finansijsko upravljanje sa stanovišta sistema, države ima ulogu u domenu globalnih, međunarodnih poslovnih finansija. Stoga, samo finansijsko upravljanje putem svojih funkcija i njihovog organizovanja predstavlja „suštinu međunarodnih poslovnih finansija”. Možemo uočiti kontekst „strateškog” pristupa instrumentalizacije strategije u domenu ekonomskih nauka. Finansijska funkcija, način njenog organizovanja, te finasijsko planiranje, analiza i kontrola predstavljaju „instrumente finansijskog upravljanja”. Finansijsko upravljanje u preduzeću (organizaciji), se dalje, sa stanovišta autora zasniva na baznim elementima. To su upravljanje obrtnim kapitalom, bilans kao „izraz” finansijskog upravljanja preduzećem,

7 Vidi: Mašić B., Strategijski menadžment, Univerzitet „Braća Karić”, Beograd, 2001., str. 2-10.

8 Finansije, (lat. finis, nlatinski, fuinancia) 1. državni prihodi, državno gazdinstvo, državna imovina; imovno stanje pojedinca, novčane prilike, gotovina, gotov novac; nauka o državnim prihodima i državnom gazdinstvu, Vidi: Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Četvrto dopunjno i redigovano izdanje, Beograd, 1992., str. 942. Finansije (francuski, finances, prama starolatinskom finis, isplata, od latinski, finis, svršetak) 1. novčana sredstva, novac; prihodi. 2. Poslovanje s novčanim sredstvima u skladu sa zakonima. 2. jedna od oblasti ekonomije. 3. Organ državne uprave koji je nadležan za razrezivanje i naplatu poreza. Vidi: Klajn I., Šipka M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Treće dopunjeno i ispravljeno izdanje, Prometej, Novi Sad, 2008., str.1336.

9 Finansijski sistem je u najširem smislu naziv za sve finansije u našoj zemlji, ubrojivši i privatne finansije u nekoj zemlji; u užem, običajnijem smislu, naziv za društvene, ili državne (javne finansije). Od ekonomskog-društvenog uređenja neke države zavisi, šta će njen finansijski sistem obuhvatiti. U kapitalističkim zemljama, finansijski sistem obuhvaća mnogo manji krug poslova, nego u socijalističkim zemljama, Vidi: Privredni leksikon, Informator, Zagreb, 1961., str. 173.

upravljanje finansijskom ravnotežom i likvidnošću, upravljanje finansijskim ulaganjima i upravljanje investicionim ulaganjima. Takođe, možemo primetiti i posmatrati kontekst primene strategije, strateškog nivoa upravljanja, njegove instrumentalizacije u dimenziji mikroekonomskog upravljanja privrednim subjektom, preduzećem, organizacijom. Isto zasnivamo na tumačenju autora da suština „efikasnog“ finansijskog upravljanja, u opštem smislu, mora biti zasnovana na optimalnim odnosima „osnovnih“ poslovnih funkcija u preduzeću, funkcijama nabave, prodaje, proizvodnje i finansija. Sa stanovišta upravljanja obrtnim kapitalom podrazumeva se: upravljanje zalihama (sirovinama i materijalima, nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda), uz identifikaciju troškova zaliha, odnosno elemenata troškova prevashodno izraženih njihovom strukturom, te optimizacijom troškova u smislu maksimizacije u smanjenju ukupnih troškova zaliha, upravljanje potraživanjima (određivanje politike naplate potraživanja, u funkciji maksimalnih efekata za preduzeće), upravljanje gotovinom, što podrazumeva definisanje strategije upravljanja gotovinom u funkciji optimalnog raspolaganja gotovinom, povećanja koeficijenta obrta gotovine i smanjenja potrebnog salda gotovine u cilju smanjenja njenih troškova, odnosno, maksimiziranjem isplata kratkoročnih obaveza u granicama mogućnosti, povećanja efikasnosti korišćenja zaliha i minimiziranje perioda naplate potraživanja i korišćenje finansijske strategije i taktike, odnosno veština optimalnog korišćenja sredstava, izvora i raspodele dobiti, u funkciji maksimizacije finansijske snage kao krajnjeg cilja u ostvarivanju, izvršenju optimalne finansijske politike preduzeća (organizacije). Bilans kao „izraz“ finansijskog upravljanja preduzećem, podrazumeva bilans stanja, odnosno „pravu sliku preduzeća“, odnosno, trenutni vremenski presek, iznosa, strukture i izvora sredstava preduzeća u funkciji optimizacije odnosa navedenih bazičnih elemenata bilansa stanja, bilans uspeha, kao „dvostrani pregled“, prihodovne i rashodovne strane preduzeća u određenom, sagledavanom obračunskom periodu koji je u funkciji iskazivanja finansijskih rezultata preduzeća. Pod procesom finansijskog upravljanja ravnotežom i likvidnošću preduzeća, smatraju se procesi optimizacije finansijske ravnoteže i likvidnosti preduzeća. Proces optimizacije finansijske ravnoteže preduzeća podrazumeva „usklađivanje“ odnosa, proporcija između sredstava i izvora sredstava preduzeća, odnosno optimizacije odnosa u smislu da sredstva po „obimu i vremenu imobilisanosti odgovaraju obimu i vremenu raspoloživosti izvora sredstava“ ili usklađenosti kratkoročne i dugoročne finansijske ravnoteže preduzeća. Pod procesom upravljanja likvidnošću preduzeća, podrazumeva se optimizacija kapaciteta (mogućnosti) preduzeća, trenutnog izmirenja svojih obaveza ka poveriocima, što je jedno od „načela finansijske politike“ preduzeća a uslovljeno optimalnim odnosom „brzine pretvaranja imobilisanih sredstava u novac i brzinom dospeća obaveza za plaća-

nje". Upravljanje finansijskim ulaganjima u preduzeću podrazumeva aktivnost stvaranja „prinosa u obliku kamata", što predstavlja i cilj finansijskog investiranja od strane investitora koje se manifestuje stanjem stvaranja finansijske aktive po osnovu ulaganja u jednom, a pasive po osnovu potraživanja u drugom preduzeću. Finansijsko upravljanje investicionim ulaganjem predstavlja proces upravljanja „ukupnim ulaganjima u proizvodne faktore" koji imaju trajni karakter, čiji optimalni, odnosno maksimalni efekti se očekuju u planiranom, projektovanom budućem vremenskom periodu. Isto se manifestuje u praksi putem neto i bruto pokazatelja kao i novim investicijama.¹⁰

Na predstavljenom primeru instrumentalizacije strategije, strateškog upravljanja u domenu ekonomskih nauka, oblasti nauke o finansijskim, makroekonomskog i mikroekonomskog nivoa, uočava se višeznačnost pojmovnog i aplikativnog aspekta strategije, spektra primene i opštosti ali i specifičnosti bitnih obeležja strategije u smislu značaja za upravljanje u širokom kompleksu pristupa.

Strategija, takođe, poseban značaj ima u domenu nauke o sistemima, nauke o organizaciji i upravljanju. Povezanost i korišćenje pojma strategija u naučnom smislu nauke o organizaciji vidi se i iz povezivanja strategije za misijom, ciljevima organizacije, ali i sa upravljanjem u istoj putem nekih svojih funkcija (planiranje).

Strategija se definiše i kao odlučivanje šta se želi postići kao i određivanje načina i sredstava za isto. Strategija je izjava o namerama: „Šta želimo i kako to nameravamo postići." Strategije definišu dogoročne ciljeve ali se više pridaje važnosti načinima kako ti ciljevi treba da budu postignuti. Strategija je sredstvo za stvaranje vrednosti.¹¹

1.1.2. Strategija i upravljanje u savremenom kontekstu

Odnos strategije i upravljanja se, prema Milisavljeviću (Milisavljević Momčilo), može posmatrati po osnovu dimenzije strateškog menadžmenta u organizaciji, proizvodnom sistemu, odnosno preduzeću. Strateški menadžment (upravljače, pa.a.) se može posmatrati kao „koncept", koji u sebi podrazumeva aktivnosti ili funkcije strateškog planiranja i strateške akcije, čiji bazični cilj i svrha jeste da se minimiziraju „otpori promenama". Oni se javljaju u interakciji preduzeća-organizacije i njegovog turbulentnog okruženja u uslovima „menjanja" situacija i „rasta otpora" u okruženju, odnosno sredini u kome organizacija funkcioniše. Suština

¹⁰ Vidi: Kostadin P., Međunarodne finansije, Finansijski menadžment, Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet Braća Karić, Beograd, 2009., str. 281-331.

¹¹ Vidi: Armstrong M., Strategic Human Resource Management, A Guide to Action, 3RD Edition, Kogan Page, London-Philadelphia, 2006., p.19.

strateškog menadžmenta bi stoga bila u stvaranju uslova, kapaciteta, sposobnosti preduzeća organizacije, za „izbegavanje kriznih situacija” u uslovima navedenih interakcija, i eventualnog povećavanja nesklada u „potencijalu preduzeća i zahtevima sredine”. U ovom smislu, vrlo značajni su instrumenti „blagovremene” strateške analize, ustanovljavanje adekvatnih kriterijuma za alternativne strategije, te kvalitetnih akcija i aktivnosti po osnovu povratne veze a u funkciji efikasne kontrole i usmeravanja celokupnog procesa upravljanja preduzećem, sistemom. Strateški menadžment je jedan komplekasan proces, „interaktivisan i kontinuiran” koji se sastoji od „niza cikličnih faza”. Njime se obezbeđuje kapacitet preduzeća za adekvatne odgovore i funkcionisanje u navedenim kompleksnim i uslovima sredine, po osnovu optimalnog i „racionalnog” pristupa. Celokupnim kompleksom aktivnosti i funkcija strateškog menadžmenta sa stanovišta organizacije, preduzeća, stvara se osnov za optimizaciju funkcionisanja ali i efikasnost, efektivnost, kao i konkurentsku sposobnost. Navedeni ciljevi se ostvaruju kroz bazna područja, funkcije strateškog menadžmenta, stratešku analizu, strategijski izbor i strategijsku promenu.¹²

Strateški menadžment, prema Mašiću i grupi autora, se počinje odvajati i spoznavati kao posebna kategorija sedamdesetih godina XX veka u odnosu na tadašnje postojanje jedne pojmovne i naučne kategorije „opšteg menadžmenta”, te grananje, grupisanje, podvajanje strateškog menadžmenta u odnosu na „operativni menadžment, proizvodni menadžment”. Na ovaj način se strateški menadžment može smatirati jednom stranom „iste medalje opšteg menadžmenta” koja izražava one delatnosti, akcije, prava i odgovornosti koje vrši ili „pripadaju” glavnom, najvišem upravljačkom nivou, „top” menadžmentu. Na drugoj strani, operativni menadžment predstavlja one aktivnosti, prava i odgovornosti iz primarnog domena „efikasnosti poslovanja” sistema, odnosno organizacije.

U skladu sa pristupom navedenog autora i saradnika, sam strategijski menadžment ima za zadatak da obezbedi „racionalno i blagovremeno reagovanje” u smislu promena kompleksnih uslova, ambijentalnih ili inih promena u neposrednom ili širem okruženju, „sredini” u kojoj organizacija vrši „poslovnu i širu aktivnost”. U odnosu na navedeno pozicioniranje definišu i elemente, osnovne funkcije strateškog menadžmenta, kao: strateško planiranje, sa svojim „esencijalnim delovima”, strateškom analizom i strateškim izborom” i stratešku promenu, koja podrazumeva funkcije strateške implementacije i kontrole. Stoga, autori određuju kontigentne faze, „komponente” procesa strateškog menadžmenta u smislu: određivanja strategijske, situacione analize unutrašnjih i spoljnih činilaca okruženja

12 Vidi: Milisavljević M., Savremeni strategijski menadžment, VI Izmenjeno i dopunjeno izdanje, Megatrend, Beograd, 2007., str. 23-32.

organizacije; formulisanje, odnosno reformulisanje strateškog organizacijskog usmeravanja organizacije po pitanju vizije, misije i razvojnih (ili uopšte ciljeva, pa.a.) organizacije; formulisanje strategija organizacije, odnosno donošenje odluke o strateškom izboru, u smislu uobličavanja, pokretanja, vrednovanja i odabira optimalne strategije za organizaciju i, u krajnjem, implementacija, instrumentalizacija strategije u praksi i strateška kontrola celokupnog kompleksa strateškog upravljanja-menadžmenta u organizaciji. Navedeni kompleks aktivnosti, faza ili komponenti strateškog upravljanja u organizaciji je zasnovan na ranije predstavljenom opštem cilju strateškog menadžmenta, upravljanja organizacijom, a to je „održavanje organizacije potpuno podesnom”, odnosno na optimalnom nivou interakcije sa okruženjem i promenama sa projektovanim optimalnim efektima funkcionisanja, u okviru ovako „kontinuiranog i interaktivnog procesa”. Sublimirajući navedeno, autori upravo naglašavaju značaj kompleksnosti celokupnog procesa strateškog menadžmenta organizacijom, te posebno ističu i osnovne nosioce uočenih procesa, faza, komponenti, strateškog upravljanja a to je upravo menadžment, odnosno „top menadžment, upravni odbor i planski štab (staff), odnosno kadrovi koji se bave planiranjem u organizaciji.¹³

Strateško upravljanje u organizaciji, posebno u složenoj organizaciji, mora posedovati i specifičnu karakteristiku, „sposobnost” da upravlja promenama koje su kompleksno produkovane i imaju isto takav uticaj na organizaciju. Upravo organizacija u strateškom smislu mora da obezbedi adekvatan organizacijski, upravljački odgovor na ovako kompleksan „pritisak”, uz davanje isto adekvatnog odgovora na buduće implikacije, odnosno posledice ovakvih pritisaka i uticaja. Osnovu u strateškom odgovoru čini optimalna instrumentalizacija aktivnosti zasnovanih na adekvatnoj analizi posledica koje su moguće ili izgledne po sistem, organizaciju, a na osnovu „procenjenih” pretpostavki o potrebi promena u upravljanju. Pretpostavke se mogu zasnivati na procenama „namera” samih promena, njihove primene, implementacije i instrumentalizacije. Kao odgovor na ovako formulisani model, adekvatna reakcija organizacije mora biti zasnovana na očekivanim posledicama navedenih pretpostavki.¹⁴

Prema Hanaganu (Hannagan Tim), strategija u organizacijskom smislu predstavlja opštost aktivnosti u funkciji optimizacije u interakciji, postizanju projektovanih ciljeva organizacije u skladu sa raspoloživim resursima. Poseban značaj u ovom kompleksnom procesu imaju upravljačke strukture, odnosno strateški menadžment sa ulogama razvoja strategije, optimizacije funkcionisanja organi-

13 Vidi: Mašić B., Babić L., Đurđević-Boljanović J., Dobrijević, G., Veselinović S., Menadžment, Principi, Koncepti i Procesi, Četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010., str. 30-34.

14 Vidi: Mabey C., Salaman G., Strategic Human Resource Management, Blackwell Business, Oxford, 1996., str.71-120.

zacije u skladu sa kvalitetnom upotrebom raspoloživih resursa. Glavni, top menadžment, strateški nivo upravljanja ima ključnu ulogu u ustanovljavanju opšte, svrhe, organizacije, organizacijskih ciljeva i zadataka. Sa druge strane, drugi, niži nivoi upravljanja, na taktičkom nivou imaju konkretnije zadatke za postizanje ciljeva, determinisane navedenim strateškim okvirima. Moguća je opšta podela u tri grupe, nivoa strategijskog pristupa, korporativna strategija, poslovna (biznis) i funkcionalna strategija. Primena korporativne strategije je optimalna u velikim složenim korporacijama, grupama preduzeća koje su sastavljene od većeg broja relativno autonomnih podsistema, organizacija, preduzeća, kao što su holding kompanije, gde je osnova korporacijskog upravljanja koncentrisana na strateški nivo upravljanja u polju finansijskog upravljanja i opšteg upravljanja, vlasništva nad imovinom i kapitalom. Poslovna strategija predstavlja nivo primene strategije u organizacijskom i poslovnom smislu u funkciji optimizacije upravljačkih odluka po specifičnim i vitalnim pitanjima za organizaciju i poslovne sisteme kao što su pitanja tržišta, uspešnosti poslovne politike, determinišućih faktora uspeha, strateških odluka u izboru optimalnih opcija u sklopu sveobuhvatne konkurentске strategije organizacije, poslovnog sistema u celini. Funkcionalni nivo strategije u organizacijskom smislu podrazumeva usredsređenost na podsisteme i optimizaciju rada sektora, preduzeća i podsistema u složenim poslovnim sistemima, koji imaju neposrednu ulogu u posebnim specijalističkim oblastima, vitalnim za funkcionisanje celokupne organizacije. Tako se može posmatrati strateško planiranje sveukupnog poslovanja, strategija osnovnih funkcija poslovnih sistema, preduzeća, kao što su oblasti finansijske strategije, tržišne strategije, proizvodne strategije, razvojne strategije ali i strategije upravljanja ljudskim resursima u organizaciji. Sve navedene funkcionalne strategije, pored ostalih, zajedno sa ostalim nivoima strategije poslovnog, organizacijskog sistema, čine opštu strategiju organizacije, poslovnog sistema. Suštinski, može se konstatovati, da je opšta dimenzija i kvalitativni doprinos svih nivoa primene strategije kao veštine, sa organizacijskog stanovišta, stvaranje određenog stepena konkurentске prednosti nad ostalim organizacijama, poslovnim sistemima, u čemu primarnu ulogu imaju menadžeri strateškog nivoa.¹⁵

Iz ovakvog pristupa se može razumeti da „strategija” u osnovi podrazumeva proces optimizacije aktivnosti najvišeg značaja i nivoa, iz određene delatnosti sa ciljem postizanja optimalnog učinka u realno procenjenim uslovima.

Strateško upravljanje, odnosno primena strategije u praksi u funkcionisanju organizacije ima svoju kompleksnost, zasnovanu upravo na strategiji kao multi-

¹⁵ Vidi: Hannagan T., Management, Concepts and Practices, Third Edition, Prentice Hall, Financial Times, London, 2002., str. 127-152.

disciplinarnoj veštini, sa svojom opštom primenom ali i strateškim značajem. U dosadašnjem izlaganju, sa nekoliko aspekata, pokušao se dati neposredniji uvid u značaj i osnovna specifična obeležja strategije u domenu različitih naučnih oblasti. U poslednjima je fokus na samu primenu u oblasti nauke o organizaciji, odnosno sistemima.

Kompleksnost strategije i njene uloge u funkcionisanju bilo koga sistema, organizacije, kako je i isticano u ovom delu elaboracije je kompleksno i vrlo značajno pitanje. Strategija ima posebnu značajnu ulogu u sistemu, organizaciji. Nosioci strateških funkcija, posebno u složenim sistemima imaju kompleksan zadatak strateškog upravljanja sistemom, organizacijom u celini. Ostali nivoi upravljanja imaju niži nivo uloga, kroz konkretne zadatke u funkciji strateškog upravljanja. Navedena dimenzija se može sagledati i kroz primer odnosa strateškog menadžmenta, nivoa upravljanja u odnosu na kategoriju, funkcije planiranja u sistemu, organizaciji.

Isto tako, posebno u uslovima savremenih odnosa, tehnološkog napretka, razvoja i kompleksnih zahteva sistema, kako sopstvenih tako i iz okruženja, strategija ima i dodatnu dimenziju. Dimenzija se odnosi na primaran kapacitet za kompleksno, optimalno strateško upravljanje u uslovima, novih kompleksnih vrednosti, različitih nivoa. Naime, globalni koncept tržišnih, globalnih ekonomskih, geopolitičkih i inih umrežavanja i „odnosa u globalnom selu“, nužno dovodi do neophodnosti optimizacije strateškog upravljanja i u odnosu na ovu dimenziju. Novi sistemi vrednosti u ovakvom okruženju, trendovi u civilizacijskim i tehnološkim promenama, nepredvidivosti i neodređenosti po mnogobrojnim izazovima budućnosti, od individualnih izazova, pojedinaca pa šireg socijalnog i društvenog aspekta, poslovnog, mikro i makroekonomskog pa do globalnog, nameću i nužnost optimizacije strateškog upravljanja po ovoj dimenziji. Potrebna je vrlo ispravna i dimenzionisana optimizacija odnosa prema navedenim vrednostima, novim zahtevima okruženja, individualnim zahtevima i potrebama pojedinaca a sa stanovišta optimizacije sistema u totalitetu. Naravno, potrebno je istaći suštinsku ulogu čoveka, ljudskih resursa, time i strateškog upravljanja ljudskim resursima, kao esenciju opšteg upravljanja složenim sistemima u navedenim specifičnim i kompleksnim uslovima koji se postavljaju ispred svake organizacije ali i pojedinaca. Model odnosa navedene strateške, systemske potrebe i specifičnosti odnosa, može se iskazati i modelom određenja strateškog upravljanja u složenim sistemima u odnosu na istaknute zajedničke, nove i kompleksne vrednosti.

1.2. Upravljanje

Upravljanje se kao specifična kategorija uočava još u antičkim filozofskim delima iz vremena Ilijade „koja nije samo priča o ratu“ već pokreće i pitanja „autoriteta i odanosti“, suprostavljanje različitih vrednosti i „slavi kao igri sa nultim zbirom: slava jednog čoveka postiže se po cenu tuđe patnje i smrti“. U Ilijadi se suprostavljaju kodeksi po pitanju „etike i vrednosti“, podvrgavaju se „osnovna politička i teološka pitanja raspravi“ kao i ispitivanje tehnika ubeđivanja i argumentacije, savetovanja, moći i interesa, kao i moralnih dilema.¹⁶ Sve ove kategorije imale su specifičan uticaj na dalji razvoj naučnog i praktičnog razmišljanja i debate, koje će se kroz istoriju usavršavati u smeru poimanja upravljanja kao zasebne kategorije.¹⁷

Upravljanje se u književnoj, naučnoj i stručnoj oblasti pokušava isto tako definisati. Pojam upravljanja potiče od engleske reči *direction-pravac*, *uprava*, *vođenje*, i može se tumačiti u stručnom naučnom smislu kao i davanje pravca, usmeravanje procesa koji su vezani za organizaciju i sisteme uopšte. Upravljanje se u stručnoj literaturi razvija i kroz tri različite prakse, upravljanje informacijama, upravljanje kvalitetom i upravljanje ljudskim kapitalom i resursima.

Tokom sedamdesetih godina prošloga veka dolazi do razvijanja upravljanja informacijama (podaci, poruke, dokumenta) i težišno se usmerava na manipulisanja upravljanjem informacijama i njihovim valorizovanjem, te u tu svrhu razvijanje određenih specifičnih metodologija i tehnologija. Upravljanje kvalitetom je razvijeno u istom vremenskom periodu i primenu je našlo kao specifična praksa upravljanja unutar procesa proizvodnje, usmerena na optimizaciju kvaliteta proizvodnje korišćenjem tri ključna faktora, organizaciju i njene ciljeve, procese unutar iste, te korisnike proizvoda kao fokusiranu ciljnu grupu. Upravljanje ljudskim kapitalom i resursima je dobro poznato s teoretske strane. U praksi, vrednost ljudskog kapitala i optimizacija da se investira u njega jeste posledično povezano sa efikasnošću organizacije.

16 Vidi: Tejlor K. K. V., *Od početka do Platona, Istorija filozofije TOM I*, Plato, Beograd, 2007., str. 39-41.

17 „Odrasti sa Hesoidom i Homerom, kao dete grčkog polisa na početku sedmog veka, značilo je odrastati s poznavanjem, pored ostalog, moralnih dilema, pitanja o tome kako se politička vlast zadobija i biva ugrožena, problema odnosa između pojedinaca i grupe, osećanja za teološke osnove ljudskog delanja i svesti o večnom načinu, na koji jezik stvara ljude i događaje, već dok ih predstavlja. Iako ovi epovi opevavaju mnoge „mitove“ oni nisu ostavili traga na budućim naraštajima kao riznice mitova, već kao uvodi u načine mišljenja i obrazlaganja, kao i na načine na koje jezik predstavlja probleme. Počev od Homera i Hesioda, razmatranja o tome kakav život treba neka osoba da vodi, nastaviće da budu glavnom temom u grčkoj poeziji (i drami) i kulturi, u kojoj su pesnici nastojali da ponude moralna uputstva, onako kako se od njih i očekivalo.“ Vidi: *Ibid.*, str. 43

1.2.1. Viner i kibernetika

Nauka koja se bavi opštom teorijom upravljanja procesima i sistemima bilo koje vrste, naziva se kibernetika. Začetnik kibernetike je Norbert Viner (Norbert Wiener). Kompleksnost ideja se izražava, prema Vineru, sa jednim imenom izmišljenim u tu svrhu, „kibernetika“. Kako sam ističe u svom delu *Kibernetika i društvo*, reč kibernetika je izveo iz grčke reči „kibernetes“, odnosno „kormilar“. Osnovni kompleks ideja koji je pokušao da „obuhvati i sublimira“ jednim nazivom je bio format opsega delanja i teorijskog rada na proučavanju šire oblasti elektrotehničkih teorija prenosa poruka, proučavanjem jezika u smislu te komunikacije, izučavanjem poruka kao sredstva za upravljanje mašinama i društvom. Potom, ideje su razvijane u rad na razvoju mašina i automatizovanih sistema za računarske operacije. Isto tako, u ovaj kompleksni sistem bavljenja „teorijom poruka“ bio je uključen i „odraz“ poruka u polju psihologije, nervnog sistema i novih „probabilističkih“ teorija.¹⁸ Suštinski, nauka o kibernetici se razvila u okviru „širih opservacija svemira“, jednom skupu svetova odnosno „svih mogućih svetova“ koji daju odgovore na „ograničena pitanja“ u našoj okolini. Viner se dosta bazirao i na teorijske inovacije Gibsa (Gibbs) i na „srž“ njegove ideje, da se obzirom na „opseg do koga možemo da odgovorimo na pitanja u jednom skupu svetova“ može ujedno odgovoriti i na adekvatna pitanja u „širem skupu svetova“. Ovo stanovište, verovatnoća „prirodno teži“ da se poveća u uslovima u kojima „svet postaje stariji“. Prema Vineru, mera ove verovatnoće je „entropija“ a karakteristična težnja entropije je da raste.¹⁹ Dalje, u uslovima entropije, svemir a i svi „zatvoreni sistemi“, prema njemu, teže da se izopace. Odnosno, da gube na svojoj osobenosti i iz stanja „najmanje“ pređu u stanje „najveće verovatnoće“, iz stanja „organizovanosti i diferencijacije“ da pređu u stanje haosa i jednoobraznosti.²⁰ Uticaj na ovako široko i filozofsko „postavljanje“ opsega interesovanja i fokusiranja skupa ideja je verovatna inspiracija, te akumulacija i kondenzacija naglih naučnih i teorijskih spoznaja koje je sam

18 Probabilizam (lat. probabilis), filozofsko stanovište verovatnoće, teorijsko shvatanje po kome naše saznanje i znanje mogu biti samo verovatni, načelo da je samo mišljenje da bi neka radnja mogla biti dobra i korisna dovoljna da se ta radnja preduzme. Vujaklija M., *Leksikon stranih reči i izraza*, Treće dopunjeno izdanje, Beogradsko-izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1986., str. 747

19 Entropija (grč., vidi en-u, kao prefix u rečima grčkog porekla odgovara našem „u“, grč. trope, okret, preobražaj), 1. U fizici, mera količine energije koja se u zatvorenom termodinamičkom sistemu ne može pretvoriti u mehanički rad, 2. mera stepena nuredenosti u nekom sistemu, 3. U teoriji informacija, mera neodređenosti informativnog sadržaja neke poruke. Vidi: Klajn I., Šipka M., *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2008., str. 448., Entropija (grč. en-, trope pretvaranje, entropia sadržina pretvaranja), 1. U fizici, u termodinamici, količina energije koja se ne može iskoristiti za odvijanje nekog prirodnog procesa, izražena kao funkcija temperature, pritiska i gustine sistema, oznaka S, 2. Mera učestalosti javljanja nekog događaja u sistemu, mera verovatnoće u zatvorenom i izolovanom sistemu, 3. jednoobraznost, homogenost, nedostatak različitosti ili diferencijacije. Vujaklija M., *Leksikon stranih reči i izraza*, Četvrto dopunjeno i redigovano izdanje, Prosveta, Beograd, 1991., str. 282.

20 Vidi: Viner N., *Kibernetika i društvo*, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964., str. 21-29.

Viner uspeo da sa eminentnim istomišljnicima razvije i podeli u ekspanziji naučne misli i prakse neposredno po završetku II svetskog rata.²¹

Viner svet podrazumeva kao sistem, a takođe i čoveka razmatra kao sistem jer čovek „komunicira“ sa svetom kao sistemom putem „komunikacija“, a ova komunikacija postoji i unutar samog čoveka, pojedinca kao biološkog bića sistema. Čovek prima informacije iz „sveta“ ili okruženja, one se dalje „koordiniraju u mozgu i nervnom sistemu“ da bi se posle određenih „procesa“ (pamćenja, sistematizovanja, odabiranja) ponovo pojavile preko „efektivnih organa“, najčešće mišića. U daljem, putem ovih procesa, čovek „deluje“ na spoljni svet, odnosno sa njim ima „interakciju“ na osnovu već primljenih informacija. Istovremeno, delovanjem na okolni svet čovek putem svojih „receptornih organa“ prima „povratno dejstvo“ na svoj centralni nervni sistem, kao što su „kinestetski organi“.²² Informacija je, prema Vineru, sadržaj onoga što razmenjujemo sa spoljnim svetom dok mu se prilagođavamo ili dok na njega utičemo svojim prilagođavanjem. Celokupna interakcija u prilagođavanju i uticaju na svet vrši se putem „procesa primanja i korištenja informacija“. Upravo je ovaj „proces“ ključan u uslovima sve kompleksnijih „potreba i složenosti“ savremenog života, jer „živeti delotvorno“ znači biti „dobro informisan“. Postavljaju se sve veći zahtevi po pitanju kvaliteta ovog „procesa“ jer navedene potrebe i složenost okruženja zahtevaju da se putem ovog „procesa“ mora udovoljiti njihovim zahtevima, potrebama samog procesa ili „promašiti svrhu“.

Komunikacija i upravljanje su „dimenzije biti“ čovekovog unutrašnjeg života ali koje pripadaju i njegovom životu u društvu.²³

Očigledno je da je Viner dao osnovne postavke posmatranja sistema sa stanovišta organizacijskog pristupa ali i sa stanovišta procesa upravljanja. Vidljivo je da je sistemskim pristupom obuhvatio sva specifična obeležja sistema, organizacije. Čoveka poima kao sistem ali i kao nespornim podsistemom i očigledno ključnim činiocem funkcionisanja sistema, organizacije. Definisani su procesi, komunikacija, okruženje, implicitno i granice sistema, interakcija, povratna sprega, entropija kao specifična mera dimenzija, potreba za postojanjem sistema, organizovanosti i upravljanja. Upravljanje je po Vineru ključni proces za opstanak organizacije, u uslovima sve kompleksnije interakcije sistema sa uočenim, isto tako sve kompleksnijim i zahtevnijim uslovima okruženja.

Viner daje i kontekst „proučavanja“ komunikacija u istoriji nauke, posebno

21 „Ali dok svemir kao celina, ukoliko uopšte postoji ceo svemir, teži da se rastoči, postoje mestimično ostrvca, čiji je cilj suprotan opštem cilju svemira, i gde se javlja ograničena i privremena težnja ka povećanju organizovanosti. Život nalazi svoj dom na jednom ovakom ostrvcu.“ Ibid., str.28.

22 Kinestetski, kinestetički, iz kinestezija (grč. Kinenin, kretati, micati), čulni osećaj kretanja, Vidi: Klajn I., Šipka M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad, 2008., str. 615.

23 Vidi: Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd,1964., str. 32-33.

u oblasti fizike iz vremena pre Njutna, u radovima Fermaa (Fermat), Hajdengsa (Huygens) i Lajbnica (Leibniz). Njihovo interesovanje je više bilo na komunikacijama „vizuelnih slika” a pažnju je posvetio i radovima Faradeja (Faradaya) i Maksvela (Maxwell). Kroz ova poređenja, konstatuje „sporna pitanja” o „kretanju materije” kroz eter, čemu je poseban doprinos dalje dao Ajnštajn sa teorijom „relativnosti” i protivrečna teorija Gibsa o „statičnoj mehanici”. No, oba pristupa su pomogla u razvoju nauke o sistemima, progresu u posmatranju sveta kao sistema. Sada se u naučnom smislu, „svet koji stvarno postoji” zamenjuje u određenom smislu „svetom koji se može posmatrati”. Na ovaj način fizika ne treba da daje odgovore na „sva pitanja” o spoljnjem svemiru, već postaje „procena odgovora” na mnogo „ograničenija pitanja”. U smislu procesa komunikacije i puruka, sada se prema Vineru mogu posmatrati „specifične” odaslate i primljene poruke, te „meriti količinu informacija” koje nam pružaju. Ovo je bazirano na našem apstrahovanju količine informacija koje sada nisu beskonačne, nastale na apstrakciji „sveta koga možemo posmatrati”, odnosno sveta kao determinisanog sistema. Sada se putem navedenih apstrakcija može govoriti o „korisnim, odnosno selektovanim” porukama.

Suštinski, ovdje možemo uočiti izvođenje modela po osnovu racionalnog apstrahovanja i odvajanja ključnih informacija, delanja i akcija, čime se stvaraju uslovi za predviđanje i projektovanje događaja, izlaza i reakcija na ulaze, uticaje na sistem. Drugim rečima, stvaraju se bazične, naučne, teoretske pretpostavke za proces upravljanja sistemom, organizacijom.

Naredbe, putem kojih čovek „upravlja okolinom” nisu ništa drugo do neke vrste informacija. Čovek je u uzajamnom odnosu „svestan” narebe koja je upućena i „signala pokoravanja” koji se vratio. Svrha kibernetike je „da razvije zajednički jezik” i „odgovarajuću tehniku”, kako bi se „problem” upravljanja i komunikacija „mogao napasti” objedinjenim pristupom, te da se „pronađe pogodan „spektar” ideja i tehnika „svrstavanja u zajedničke pojmove” pojedinih „specifičnih” manifestacija prilikom upravljanja i komunikacija. Poruke su jedan oblik „strukture” organizacije, a informacija koja prenosi poruku je „negacija sopstvene entropije”. Drugim rečima, u meri u kojoj je „entropija mera dezorganizacije”, tako su informacije koje „nose poruke mere organizacije”. U sistemima, bilo biološkim ili tehničkim se odvijaju „operacije” koje mogu biti „sasvim proste ili složene”, ovisno od toga koliko to omogućavaju tehničke mogućnosti. Složena operacija je ona kod koje uneti podaci (ulaz) zahtevaju „veliki broj kombinacija” da bi se postiglo dejstvo na „spoljni svet, što se naziva „izlaz”. Ovi uneseni podaci se „upisuju u memoriju mašine”. Za upravljanje mašinom potrebne su informacije o dasadašnjim rezultatima rada, zajedno sa informacijama koje određuju njen rad. Upravljanje mašinom na osnovu njenog „stvarog” a ne „očekivanog” dejstva omogućava „po-

vratna sprega". Povratna sprega u sebi uključuje i „senzorne elemente” koje pokreću „motorni elementi” a vrše funkciju izveštaca ili “motora” i imaju zadatak da „privremeno i u lokalnim razmerama” menjaju smer „entropije”.²⁴

Ponovo se može uočiti potvrđivanje osnova sistemskog pristupa, naglašavanje procesa operacija i suštinskog modela upravljanja sistemom putem informacija, povratne sprege, u funkciji upravljivosti a na način postojanja specifičnih elemenata, senzornih elemenata, koji čine sastavni deo poruka, za koje smatra da su deo strukture sistema. Uvodi i kategorizaciju operacija, ovisno o složenosti sistema kao i kategoriju naredbe, ključnog instrumentarija upravljanja, ostvarenog preko informacija a posebno čoveka, koji je racionalni i suštinski podsistem ili obeležje sistemskog pristupa bez koga ne bi postojala mogućnost niti smisao organizacijskog i upravljačkog pristupa sistemima. Iz navedenog je vrlo jasno, da i Viner, u svom teorijskom opusu, daje enorman značaj čoveku, ljudskim resursima koje stavlja u središte odnosa ka sistemima i organizaciji.

Viner podjednako tumači sistem u biološkom i mehaničkom kontekstu. Prema njemu, postoji potpuna identičnost po pitanju entropija, u smislu da se entropija „kontrolira” putem povratne sprege. I kod jednih i drugih sistema „centralni regulacioni aparat” izveštava o „stvarno izvršenoj” akciji a ne samo o „nameravanoj”. Svi sistemi, posebno „složeni” moraju imati centralne organe za „donošenje odluka”. Na ovaj način se određuje šta će mašina ili sistem uraditi na osnovu informacija koje prima i pamti „memorijom” kao što je to u slučaju živih organizama. Mašina, kao i čovek a to znači sistem „lokalno i privremeno” teži suprotavljanju „opštoj težnji za povećanjem entropije”. Zahvaljujući ovoj osobini, sistem može oko sebe stvoriti „lokalnu zonu organizacije”. S obzirom na sve veću brzinu tehničkog napretka kao i kompleksnosti okruženja, „brzine” kojom se odvijaju promene (delimično posledica povećanih komunikacija), dolazi do potrebe menjanja „nas samih” kako bi mogli „opstati” u takvom okruženju. Znači „progres” ne samo da nameće „nove mogućnosti” nego i „nova ograničenja”. Iz navedenog, može se izvesti zaključak da „neki živi organizmi” a naročito „viši” mogu kao i izvesne vrste mašina da izmene strukturu svoga ponašanja.²⁵ Sistem u praksi uvek nanovo teži za postizanjem ponovne ravnoteže.²⁶

24 Vidi: Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964, str. 32-42.

25 Vidi: Ibid., str. 43-68.

26 „Rad dr Rosa Ešbija verovatno je najveći savremeni doprinos rasvetljavanju analogije između živih organizama i mašina. Učenje, kao i primitivni oblici povratne sprege, predstavljaju proces koji se u vremenu drugačije odvija unapred, a drugačije unazad. Celokupna koncepcija, naizgled svrsishodnog organizma, bio on biološki ili društveni, može se pre usporediti sa strelom koja je upravljena u određenom smeru u struji vremena, nego sa odsečkom prave linije koji nema određenog smera već gleda u oba pravca. Stvor koji uči nije isto što i „amfibična” naših predaka, sa po jednom glavom na svakom kraju i sa vrlo malo brige o pravcu kretanja. On se kreće unapred, iz poznate prošlosti, u nepoznatu budućnost, a ova budućnost se ne može zameniti prošlošću.” Ibid., str.68.

Sagledavajući proces upravljanja, prevashodno, sa stanovišta kibernetike uočava se da je značajan progres u naučnom smislu postignut shvatanjem, poimanjem i istraživanjem analogije po određenim pitanjima, procesima u ponašanju bioloških bića, organizama kao i tehničkih uređaja - mašina. Imajući u vidu nužnost adekvatnih sistemskih i organizacijskih odgovora na zahteve okruženja, procese, nužnosti odgovora čoveka na iste, stvoren je osnov za modeliranje sistema ali i instrumentarija za upravljanje sa sve kompleksnijim sistemima, organizacijama. Razlog ovakvom pristupu je nespornan, s obzirom da psihofizički, ukupni potencijali čoveka nisu bili adekvatni i sa kapacitetom da bez ovakvog sistemskog i naučnog pristupa, pre svega zasnovanih na logičkim, matematičkim ali i kompleksom drugih nauka iz domena humanističkih, društvenih, daju odgovor na nužnosti proistekle iz bazičnog, evolutivnog društvenog i tehnološkog razvoja na globalnom nivou. Stoga, možemo konstatovati posebno značajan doprinos kibernetike u opštem smislu ka širem spektru nauka a takođe i esencijalan doprinos za nauku o sistemima, organizaciji i procesu upravljanja sistemima, organizacijom.

Navedeni modeli i proces upravljanja, svoju primenu imaju u opštem smislu pa i u domenu javne uprave, države kao sistema i proizvodnih poslovnih sistema, ali bilo koje organizacije i sistema.

1.2.2. Savremena tumačenja upravljanja

U ovom kontekstu Digi (Leon Digi), posmatra proces upravljanja i „upravljajač” sa stanovišta javnog prava, odnosno pojma društvene funkcije koju su teoretičari javnog prava postavili kao osnovu javnog prava. Suštinski, prema njemu, društvena funkcija predstavlja javnu funkciju koja ima neke svoje „sastavne delove”. U ovom kontekstu se postavlja i pitanje „upravljajač” koji su u savremenim uslovima „oni koji raspolažu sredstvima prinude”.²⁷

Naime, Digi ilustruje primenjivost upravo elaboriranog pristupa i značaja kako procesa upravljanja tako i sveobuhvatnog sistemskog pristupa na totalitet države kao sistema ali i na sve njene funkcije i specifična obeležja podsistema, ovako posmatranog sistema.

U odnosu na dimenziju nauke o organizaciji i upravljanjem organizacijom, proces upravljanja ima svoju nesumnjivu stratešku dimenziju. Ova dimenzija se iskazuje neposredno putem ljudskih resursa, centralne uloge čoveka, čime se do-

²⁷ Vidi: Digi L., Preobražaji javnog prava, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd, 1998., str. 45.

datno potvrđuje značaj ljudskih resursa, odnosno strateškog pozicioniranja ljudskih resursa u bilo kojoj organizaciji i sistemu.

Prema Certo (Certo C. Samuel, Certo S. Trevis), pod upravljanjem se najčešće može podrazumevati „proces postizanja organizacijskih ciljeva” na način upotrebe ljudskih resursa kao i ostalih “organizacijskih” resursa. U odnosu na analize, te pokušaj sublimiranja niza teoretskih i praktičnih pristupa pojmu i suštini upravljanja, navedeni autori grupišu upravljanje, menadžment u odnosu na njegova tri glavna obeležja. Upravljanje je proces ili serija kontinuiranih i povezanih aktivnosti, uključuje i stavlja težište na postizanje organizacijskih ciljeva a ostvaruje te ciljeve radeći sa ljudskim resursima uz korišćenje i ostalih organizacijskih resursa na raspolaganju. Po osnovu navedenog postoje i četiri osnovne funkcije upravljanja, a to su funkcije planiranja, organizovanja, vršenje uticaja ili uticaj i funkcija kontrole. Na drugoj strani postoje i organizacijski resursi koji se mogu definisati kao ljudski resursi, novčani resursi, sirovine i kapital. U celokupnom procesu upravljanja, nameće se vrlo značajna uloga „menadžerske efikasnosti”. Njima bi se sve dimenzije resursa, u funkciji organizacijskih ciljeva, odnosno procesa upravljanja, na optimalan način iskoristile a uz korištenje načela upravljanja. Ova načela se mogu smatrati „univerzalnim” za bilo koji oblik organizacije, zasnovana su na njenim osnovnim funkcijama i u suštini su podudarna, kompatibilna sa navedenim osnovnim funkcijama. Primenu ih menadžeri u bilo kojoj organizaciji, naravno sa određenim specifičnostima vezanim za samu dimenziju složenosti i vrste bazičnih poslova organizacije, a iskazuju se kao načela menadžerskih aktivnosti, planiranja, organizovanja, vršenje menadžerskog uticaja i načelo kontrole. Analizirajući ranije, takođe brojne pokušaje unapređenja procesa upravljanja u teorijskom i praktičnom smislu, upravljanje se može predstaviti i kao dimenzijom veštine upravljanja menadžera, s obzirom na nužnost posedovanja niza kvaliteta i kvalifikacija, kao preduslova za adekvatne menadžerske i upravljačke odgovore na kompleksne izazove funkcionisanja i optimizacije u vođenju organizacije, kao primarnog subjekta primene procesa, veštine upravljanja.²⁸

Upravljanje se može definisati i kao proces postizanja ciljeva organizacije upotrebom ljudi, ljudskih resursa, što zahteva i podrazumeva upotrebu i koordinaciju nekoliko osnovnih segmenata ovog procesa koji se nazivaju funkcijama upravljanja. Pod glavnim funkcijama upravljanja ljudskim resursima podrazumevaju se funkcije planiranja, organizovanja, rukovođenja i kontrole. Ove četiri funkcije trebaju biti usklađene i kada postoji sklad u operativnom sprovođenju ovih funkcija može se govoriti o adekvatnom, optimalom upravljanju sa organizacijom u

²⁸ Vidi: Certo C. Samuel, Certo S. Trevis., *Moderni menadžment* 10 izdanje, MATE d.o.o., Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta, Zagreb, 2008., str. 2-25.

krajnjoj nameri postizanja, izvršenja ciljeva organizacije. Planiranje se može definisati kao funkcija upravljanja koja je koncentrisana i fokusirana na zadatke i ciljeve organizacije. Organizovanje predstavlja funkciju upravljanja koja se primarno bavi određivanjem vrsta aktivnosti koje moraju biti obavljene, ko treba da izvrši navedene aktivnosti, koje odluke moraju biti donesene i kako izvršiti adekvatnu upotrebu, raspoređivanje zaposlenih radi izvršenja navedenih aktivnosti. Rukovođenje je funkcija upravljanja koja se primarno bavi sa upravljanjem aktivnostima i radom zaposlenih, odnosno učesnika u aktivnostima. Kontrola je funkcija upravljanja koja ima ulogu nadgledanja i praćenja aktivnosti u svrhu obezbeđenja, odnosno osiguranja postizanja izvršenja definisanih zadataka. Sa stanovišta procesa upravljanja vrlo je značajno uočiti postojanje tri zajednička elementa neophodna za postizanje ciljeva organizacije. To su organizacioni zadaci, ograničeni resursi i ljudi, odnosno ljudski resursi.²⁹

Menadžment, odnosno upravljanje je, prema Drakeru (Peter F. Drucker), na globalnom nivou postao „nova društvena funkcija”. Navedeno elaborira činjenicama da je posle II svetskog rata došlo do rapidne, izuzetno brze, u kvalitativnom i kvantitativnom smislu, ekspanzije upravljanja, van isključivog domena poslovnog menadžmenta. Navedena ekspanzija, prema njemu, je bila upravo u oblastima javnih službi, „institucija trećeg sektora” kao što su bolnice, univerziteti, crkve, razne organizacije, profitne i neprofitne koje su se u doslovnom i navedenom smislu brže razvijale nego „preduzeća i vlade”. Navedeno ima zajedničko, specifično obeležje, da postoji zajednički imenilac svih nosilaca funkcije, procesa upravljanja, a to je da se moraju na optimalan način definisati ciljevi, strategije, razvoj ljudi, merenje radnih učinaka, plasmana i usluga organizacije u celini. Navedena opšta svojstva, koja su ujedno specifična obeležja i svojstvu upravljanja, daju osnovu za autorov stav o upravljanju kao novoj društvenoj funkciji na globalnom svetskom nivou. U svom daljem pristupu i elaboraciji utvrđuje postavke da je upravo menadžment, koji je u funkciji preduzeća, javnih službi i ostalih organizacija koje nisu „same po sebi svrha” nego imaju svoj opštedruštvenu dimenziju, suštinski mehanizam, funkcija za ostvarenje ovih uloga, ciljeva. Menadžment, upravljanje, ljudski resursi, ljudski faktor i nosioci ključnih funkcija upravljanja su bazični autorov osnov za iskazano određenje o upravljanju kao društvenoj funkciji. Menadžment i procesi upravljanja u organizacijama od opšteg javnog interesa, preduzećima i korporacijama se bave „ljudskim bićima”, dakle zasnovan je na aspektu upravljanja i bavljenjem ljudskim resursima. Na ovaj način predstavlja i „sastavni deo kulture” pojedinačnog društva. Upravljanje stoga, u savremenim uslovima specifične kulture, globalne di-

29 Vidi: DeCenzo D. A., Robbins S.P., *Fundamentals of Human Resource Management*, Eight Edition, Wiley, New York, 2005., 35-38.

menzije, zasnovane na savremenom i realnom kontekstu koncepta globalizacije i njegove instrumentalizacije u teoretskom i praktičnom nivou, predstavlja i značajnu dimenziju u svetskim okvirima. Pored još niza konstatacija o esencijalnoj ulozi upravljanja, menadžmenta u funkciji optimizacije, održanja organizacije u ovakvim uslovima, autor mu daje i dodatno svojstvo, sopstvo „slobodne veštine”. Naime, navedeno se zaniva na opštem shvatanju da je upravljanje, menadžment „humanistička nauka/slobodna veština”, zasnovana na ljudskim resursima i individualnom potencijalu pojedinca sa kompleksom neophodnih znanja, veština, etike i kompleksa multidisciplinarnih svojstava kao lidera, vođa, organizacije, sistema, u teoretskom i praktičnom smislu. U navedenom kontekstu funkciji upravljanja određuje i osnovne zadatke kao preduslove funkcionisanja organizacije. To su zadaci: određivanje specifične svrhe i misije institucije, organizacije nazavisno od delatnosti; obezbeđenje uslova za kvalitetno izvršavanje namenjenih i projektovanih radnih zadataka, aktivnost, rada, kao i efikasnosti radnika, zaposlenih i zadaci stvaranja uslova za upravljanje sa društvenim uticajima i društvenim odgovornostima.³⁰

Isto tako, Draker daje određenje i prema rukovođenju kao „vitalnom, dinamičnom elementu” svakoga preduzeća, bez čijeg postojanja se proizvodna sredstva ne bi nikada pretvorila u proizvodnju. Posebno naglašava dimenziju rukovođenja, upravljanja kako po pitanju kvaliteta i efikasnosti preduzeća tako i po pitanju samog opstanka preduzeća, organizacije u konkurentskom okruženju. Dajući posebni značaj rukovođenju, koje pripisuje ljudskom faktoru, konstatuje da „rukovodstvo čine kadrovi” koji se nalaze na vrhu, čelu preduzeća, organizacije. Istovremeno, pod istim smislom se podrazumeva i „određeno lice” koje usmerava rad drugih i „ispunjava svoj zadatak na takav način što podstiče druge da izvrše taj zadatak”, ali suštinski smatra da ovo nisu dovoljni odgovori da bi se pojmila kompleksnost dimenzije rukovođenja, upravljanja. Rukovođenje, upravljanje, prema autoru ima svoj prvi zadatak a to je da obezbedi ekonomski učinak za poslovni sistem preduzeće, potom glavni zadatak, da rukovodi preduzećem. Pod rukovođenjem preduzećem podrazumava delatnosti neposrednog rukovođenja preduzećem, rukovođenja rukovodećim kadrovima i rukovođenje radom i radnicima.³¹

Minberg (Henry Mintzberg) za upravljanje tvrdi da nije niti nauka niti profesija jer bi se na taj način mogla predavati ljudima „bez iskustva”. Navedeno objaš-

30 Vidi: Draker F. P., Moj pogled na menadžment: ideje koje su unapredile menadžment, (Izbor iz dela o menadžmentu Pitera Drakera), Drugo izdanje, Adižes, Novi sad, 2006., str.15-40.

31 Sada možemo odgovoriti na naše pitanje: „Šta je rukovodstvo i u čemu se sastoji njegov zadatak?”. To je višefunkcionalan organ koji rukovodi preduzećem, koji rukovodi rukovodiocima i koji rukovodi radnicima i radom. Ako bi jedna od tih funkcija bila zapostavljena, više ne bismo imali ni privredno preduzeće, ni industrijsko društvo. Vidi: Drucker F. P., Praksa rukovođenja, Privreda, zagreb, 1961., str.11-27.

njava činjenicama da ne postoje hirurzi dati od prirode, rođene računovođe već da nizom učenja, prakse, moraju biti osposobljeni za navedene kompleksne delatnosti. Na drugoj strani „vođstvo” ima posebnu dimenziju, s obzirom na činjenice da postoje i u praksi dokazano „prirodne vođe”. No, na drugoj strani, organizacije su kompleksna pojava, i upravljanje njima izuzetno specifičan i težak posao. Stoga, spojem vođstva, elemenata „prirodnog vođe” i tehnika upravljanja, dolazi se do same suštine, stvaranja potencijala upravljanja, uz nesporni doprinos obrazovanja navedenim preduslovima. Tako se autor priključuje Drakerovom određenju ka upravljanju, da je upravljanje „više umetnost, zasnovana na razumevanju i intuiciji”.³²

Savremena tumačenja upravljanja, u suštini, poimaju aplikativni aspekt ove specifične kategorije u dimenziji, nužno, razvijenoj evolutivnim procesom razvoja društveno-ekonomskih sistema i samim tehničko-tehnološkim procesom. Organizacijski aspekt je vrlo značajan i evidentno je da se upravljanje etablira kao specifično svojstvo organizacije, odnosno njena determinanta, u smislu kvaliteta upravljivosti. Ovaj kvalitet se ostvaruje sa ciljem kvalitetne upotrebe potrebnih i raspoloživih resursa u funkciji postizanja organizacijskih ciljeva. Navedeno se ostvaruje putem bazičnih funkcija upravljanja u organizaciji. U centru aktivnosti i smislenog delovanja se nužno stavlja čovek, ne samo kao resurs, već kao kvalitet, pokretač niza smislenih, procesnih radnji u ovako dimenzionisanom organizacijskom delovanju. Upravljanje u ovako složenom i savremenom kontekstu objedinjuje delovanje i ponašanje bioloških bića ali i tehničkih uređaja, mašina, uz niz interakcijskih veza i uticaja u svom mikro i makro okruženju.

32 Kada spojite dobar deo umeća sa određenom količinom umetnosti i nešto nauke, dobijate vrstu posla koja je iznad svega, praksa. Nema „najboljeg načina” upravljanja, sve zavisi od date situacije. Efikasno upravljanje, dakle, javlja se tamo gde se susreću i umetnost, i nauka i umeće. No, u učionici sa studentima bez menadžerskog iskustva te tri stavke nemaju gde da se sretnu - nema šta da se radi. Vidi: Mincberg, H., Menadžeri a ne masteri poslovne administracije, temeljni pogled na neodređenu praksu menadžmenta i njegov razvoj, CEKOM books d.o.o., Novi Sad, 2009., str.17-28.

2. SISTEM

2.1. Filozofsko-materijalni aspekt sistema

Opšta određenost sistema je u istorijskom kontekstu iskazivana pre svega preko „opšte teorije sistema” čija određenost je, prema Deželjinu (Deželjin Josip), zasnovana na „materijalističkoj filozofskoj orijentaciji” prema kojoj se celokupan svet posmatra u kontekstu interakcije i dinamike njegovih pojedinih sastavnih delova, koji u konačnom čine „njegovu efikasnost”. Dinamičnost, kao i interakcija elemenata „čini osnov opstanka i razvoja”. Istovremeno, pored ove materijalističke, „filozofske” osnove, opšta teorija sistema sadrži i „mehanički” osnov, odnosno neke elemente (matematičke i logičke odnose i modele), kao i filozofskog „pozitivizma, funkcionalizma i strukturalizma”, te u krajnjem i „dijalektičkog materijalizma”. Mehaničku osnovu, sa stanovišta klasičnog shvatanja opšte teorije između ostalih, dali su Dekart i Njutn (Descartes R., j Newton J). Za razliku od ovog „statičkog”, klasičnog pristupa Viner je nametnuo „dinamički pristup”, prema kome celokupan sistem postaje „predmetom” sveobuhvatnog posmatranja, prepoznajući ne samo strukturu-statiku, nego i „interaktivnost” njegovih pojedinih delova, segmenata, elemenata. Posebno, Viner daje težište posmatranja i analize na „procesu” koji deluju i sistem prevode u stanje nestabilnosti, a što se uz „povratnu vezu” ciklično uravnotežuje. Stoga, opšta teorija sistema koja svoju instrumentalizaciju ima u „biološkim i društvenim” sistemima ali i procesima, ima osnov u „saznanju da su nužnost i slučajnost takođe u međusobnom odnosu”. Posebna teorija sistema nastaje iz opšte i predstavlja „svrsishodno prilagođavanje” opšte teorije u pojedinim „naučnim ili praktičnim područjima” ili naprosto, kao sredstvo za praktično „razrešavanje problema složenije prirode”.³³

2.1.1. Kako razumeti sistem

Razmišljanja o sistemu imaju svoje začetke iz opšteprihvaćenih filozofskih pristupa da se u ljudskom prirodnom okruženju izdvajaju različiti skupovi stvari, pojava i ideja, koje su na neki međusobno u vezi, interakciji i u kojima se mogu uočiti određena svojstva.

Sistem (grč.-systema), ono što je sastavljeno, sustav, celina, prema izvesnom gledištu uređena i od raznovrsnih stvari sklopljena celina, skup uređenih delova, npr., u matematici po logičnim načelima uređena raznovrsnost matematičkih

33 Vidi: Deželjin J., Teorija sistema i informatizacija privrede i društva, Narodne novine, Zagreb, 1987., str.15-20.

tvorevina kao: jednačina, tačaka, krivih, površina, oblik upravljanja i upravljanja državom, način rada, način postupanja, građevina, plan, celishodno sastavljena celina (npr. Sistem sveta, Sunčani sistem, notni sistem i dr.); bez sistema, bez veze, bez plana, nenaučno.³⁴ Sistem ima očigledno i svoje specifičnosti, svoja svojstva koja ga bitno karakterišu i izražena su u dosadašnjoj praksi i naučnoj misli brojnim izrazima i određenjima u tom kontekstu.³⁵

Poimanje sistema je već uočeno, pa čak i vrlo prepoznatljivo „naznačeno“ u starim antičkim filozofskim radovima. Poznati filozof Anaksimandar je putem svojih dela iskazanim u prozi sačinio „pisani mozaik“ predstava o „poreklu sveta“ koje po njemu počinje „od Zemlje i Neba“, a potom „se završava“ pojavama životinjskog i posebno „ljudskog života“. Na ovaj način je „definisao“ i pristup filozofije „kosmologije“ u dugogodišnjem, vekovnom periodu. Anaksimandar je definisao pojam „apeiron“-a, kao „prvobitnim načelom“ neke stvari, koje se prevodi kao „bezgranično ili neodređeno“. Daljim analiziranjem njegove teorije antički filozofi su došli do zaključka, da se mogu opisati dva potpuno suprotna ali značajna „svojstva sveta“. Naime, u proznim delima, njegovi iskazi sugerišu „zajedničku analogiju u proizvodnji“ različitih svetova, na nebu „Sunca i Meseca“ a na zemlji „animalnog života“. Čak šta više, zapaža se da se to dešava, događa suštinski „istim mehanizmom“. Iz ovakvih naznaka izvedeno je mišljenje da, Anaksimander „vidi svet kao sistemsko jedinstvo održavano dinamičkim preobražajima, koji su ljudskom umu potpuno razumljivi“. Isto tako, Anaksimandar se poetski izražavao i prema zvezdama, suncu, vatrenim krugovima, njihovim odnosima. Na onaj način „uočljiva je potraga za sistemom“, s obzirom da on „naizgled haotičnu raznovrsnost“ koja je uočljiva na nebu, putem svojih poimanja „svodi na najprostiju šemu geometrijskih i aritmetičkih odnosa“, uz uočavanje i „preobražaja“ ali i „funkcije krugova vazduha i vatre“. Njegova objašnjenja „dovode u vezu“ interakciju „vatre i vazduha“, uz ranije identifikovan „proces odvajanja, kao uzrok obrazovanja i apeirona, vatrene kugle koju obavlja vazduh, a koja se zatim i sama odvajaju, kako bi se zatvorila u vazdušne krugove“. Svet i kosmos su „njegov sistem“ i njegova tumačenja su da postoje „fizički procesi kao stalna interakcija“, a svoj stav prema kosmosu je iskazao sa: „nema uređenog kosmosa bez uma koji bi ga uređivao“. O tome, kako um vrši svoju „upravljачku ulogu“, Anaksimandar nije mogao dati odgovor i nije se

34 Vidi: Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 1980., str. 849.

35 Sistemizam (grč. Systema sistem, celinski sastav, celinski sklop) sređivanje ili (nagrađivanje) po strogo naučnim metodama, načela po kojima se ovako radi. Sistematika (grč. Systemarikos, u celinu spojen, u celinu sređen) 1. Veština planskog i naučnog izlaganja, prikazivanja, plansko, naučno prikazivanje, 2. Razvrstavanje i grupisanje izvesnih stvari i pojava 3. Biološki, grana biologije koja razvrstava i grupiše organizme prema njihovoj sličnosti u vrste, redove, familije, klase, kola. Sistemologija (grč. Systema, logfa), nauka o celishodnom i pravilnom sređivanju naučnog gradiva. Sistematski (grč. Systemarikos, u celinu spojen, u celinu sređen), uređen u oblik sistema, planski, metodičan, uređen prema utvrđenim gledištima (načelima, principima), naučno obrađen, dosledan. Ibid., str. 849.

upuštao u dalja tumačenja.³⁶ Aristotel je dalje pokušao da nađe „ključ“ za odgonetavanje „apeirona“ uz formulisanje teze o „večnom kretanju“.³⁷

Znači, postoji „opšteprihvaćena“ naučna spoznaja i naučno prihvatanje „postojanja sistema“, te bi išli u smeru „odbacivanja“ spoznajnoteorijske sumnje o njegovom postojanju. U ovom kontekstu „pojam sistema“ označava nešto što je stvarno sistem i tako preuzima na sebe „odgovornost“ za potvrđivanje svog iskazivanja i posledica postojanja i funkcionisanja u stvarnosti.³⁸

Humanističko-filozofsko poimanje sveta kao „ljudske tvorevine“ predstavlja značajan iskorak ka upštenom generisanju osnova naučnog pristupa poimanju sistema i sistemskog. U suštini humanistički pristup poimanju sveta se suprotstavlja onim filozofskim pristupima koji dovode u pitanje njegovo „realno postojanje“ ili njegovu „realnu strukturiranost“ nezavisno od čoveka i ljudske svesti. Isto tako, ovaj teorijski pristup poriče i sve filozofske doktrine koje svet smatraju nečim apstraktnim, odvojenim, izdvojenim ili apsolutno nezavisnim od čoveka, odnosno, sveta kao nečega „dato samog od sebe“, neminovnog, nečega čemu čovek jednostavno i nužno mora da se prilagodi ukoliko želi opstati i postojati. U ovakvom humanističkom pristupu naglašava se subjektivna i suštinska uloga čoveka, koji nije pasivno biće, uz shvatanje da je „i on proizvod dugoročne evolucije“, te da ima niz interakcija sa „materijalnim svetom“. Ova interakcija je, na višestruk i višedimenzionalan način, uslovljena sa strukturalnim i kvalitativnim odrednicama objektivne situacije, odnosno ambijenta, okruženja. No, nesporno je da se s obzirom na poimanje i prihvatanje „postojanja materijalnog sveta“, kao i svesnosti „evolutivnih i prirodnih“ procesa, ali i interakcija zavisno ili nezavisno od čovekove volje, sa upravo čovekom u „centru“ tih procesa i interakcija, može govoriti o „prepoznavanju i poimanju“ sistemskog pristupa u ovom generalnom filozofskom, humanističkom poimanju i generalizaciji sveta. Dalje, čovek bitno determiniše i svojom praksom „stvara jednu preobraženu sredinu“, koja je prilagođena njegovim potrebama. Suštinski, „materijalni objekat“ koji ne bi bio shvaćen sa stanovišta čoveka, odnosno bio predmetom „poimanja čoveka“, predstavljao bi „stvar po sebi“, kako to definiše Kant (Immanuel Kant). Sve „materijalne objekte“ a koji čine „materijalni svet“ kao sistem, čak i kada su u pitanju prirodni objekti, čije je prepoznavanje nesporno (zemlja, voda, zvezde, kamen i sl..) i pre nastanka čoveka ali i po opštosti poimanja i njegove moguće propasti su takvi, upravo, kakve „čovek prepoznaje“ i

36 Vidi: Tejlor K. K. V., *Od Početka do Platona, Istorija filozofije, TOM I, Plato, Beograd, 2007.*, str. 74-77.

37 „Ta teza o večnom kretanju ponekad se u izvorima formuliše kao stav da ono dovodi do izdvajanja svetova, ili pre mnoštva svetova; prema Teofrastovim rečima, koje verovatno reprodukuju Anaksimandrov jezik, kaže se: „svetova (ouranoi) i predaka (kosmoi) unutar njih“. Doksografi povezuju njegovo stanovište sa atomističkom teorijom o beskonačnom broju svetova, koji svi podležu razaranju, kao i stvaranju“. *Ibid.*, str.77.

38 Vidi: Luman N., *Društveni sistemi, Osnovi opšte teorije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001.*, str. 49.

kakvi su „u odnosu na čoveka“. Karakteristike, svojstva materijalnih objekata koje opažamo i koje možemo opaziti, kao boja, forma, čvrstina, uslovljene su tako „samom strukturom“ materijalnog objekta ali i limitiranim ljudskim čulima, kapacitetom i formom mišljenja, kao i stepena razvoja i kulture samog mišljenja.³⁹

Pojam sistema, se prema Bertalanfiju (Ludwig von Bertalanfy) osnivaču moderne teorije sistema i tvorcem „opšte teorije sistema“, može doživeti u svakidašnjoj realnosti, u čestoj, običnoj dnevenoj upotrebi u „širokom polju“ primene, od industrijskih preduzeća, pa do „posvećenika“ u pitanja čiste nauke. Snažan je trend kako u teoriji, tako i praksi, predstavljen u obliku „novih utopista, koji su nasuprot autoru bili zagovornici tehnologije i tehnokratije, systemske analize, sistemskog inženjeringa. Tehnologija je unapredila odnose „čoveka i mašine“ u tom smislu i na nivou, da je „sistemski pristup“ postao nužan, okupljajući timove raznih specijalista, kako bi se dao odgovor na pitanja optimizacije organizacije, koja je na globalnom nivou evoluirala u nešto što se može nazvati „druga industrijska revolucija“. Na sva ova pitanja, niti jedna pojedinačna nauka, filozofija, fizika, matematika, biologija, sociologija, psihologija, i druge, nisu mogle dati odgovor, a upravo imajući u vidu kontinuitet napora i evoluciju u pokušajima odgovora u parcijalnom naučnom ali kontinuitranom istorijskom kontekstu. Koncept naučnog sistemskog pristupa „sistemu“ ima svoj dug istorijski put, kao i svaka „nova ideja“, koja je bila začetnik odgovarajuće nauke, iako je kao sveobuhvatni pojam, u suštinskom smislu, sistem „istorijski ukorenjen“, inkorporiran u čuvenim filozofskim delima, pa dalje parcijalno u raznim već navedenim oblastima.⁴⁰ Sam autor, je početkom 1920-ih godina, počeo sa ozbiljnim istraživanjima u polju teorije biologije, pokušavajući da da odgovore i potisne tada dominantni naučni pristup „mahanističkog“ pristupa u poimanju ove nauke ali i generalno u nauci, koji je „prenebregavao ili aktivno odbijao“, upravo ono što je on smatrao ključnim u „fenomenu“ ljudskog života.⁴¹ Slično kao i Robert Viner, Boguslav (Lipinski, Boguslaw Lipinski, pa.a.) je bio zagovornik da je „svrha ljudskog inženjeringa“, odnosno upravljanja ljudima „eliminacija“ ljudskog faktora u najvećoj mogućoj meri u sistemu i organizaciji.

39 Vidi: Marković M., *Filozofski osnovi nauke, Izabrana dela, Prvi Tom, BIGZ, GENEZ-S Štampa, Prosveta, CKZ, Beograd, 1994.*, str.173-175.

40 Vidi: Bertalanffy, von L., *General System Theory-Foundations, Development, Applications, Revised Edition, Seventeenth Paperback Printing, George Braziller, New York, 2009.*, pp. 3-12.

41 On je zagovarao (Bertalanfy, pa.a), organsku koncepciju u biologiji koj daje naglasak na shvatanje organizma kao celine ili sistema, i kao glavni cilj biologije kao nauke vidi otkrivanje principa organizacije na svojim različitim nivoima. Prva konstatacija autora je u 1925/26 godini, dok je Vajthedova (Whitehad's) filozofija „organskog mehanizma“ objavljena u 1925. godini. Kenonov (Cannon's) rad o homeostazi (održanje stalnog sastava i osobina unutrašnje sredine, pa.a.) se pojavio u 1929. i 1932. Klod Bernard (Claude Bernard, pa.a.), je bio veliki prethodnik organske koncepcije, ali je njegov rad jedva bio poznat izvan Francuske; čak sada čeka procenu (Bernal, 1957., str. 969.). Istovremeno pojavljivanje nezavisnih sličnih ideja na različitim kontinentima je bilo simptomatični novi trend, koji je, međutim, zahtevao vreme da bude prihvaćen. Vidi: Ibid., p.12.

Prema njemu, „nije bilo potrebe“ da postoji briga ili interes za pitanje „prirode čoveka i njegovih psiholoških“ potreba i potrebno je jedino „uključiti“ čoveka u sistem, po osnovu čega će se „prilagoditi“ bilo kojim zahtevima koji će sistem staviti pred njega. Ovakav tehnokratski, korporativno-razvojni-sistemska pokret je bio prvenstveno u funkciji vojno-industrijskog kompleksa a potom i u funkciji edukacije administracije. Takođe, i sam Viner je tvrdio da se „upravljačkim tehnikama“ može razrešiti pitanje ljudskog faktora, odnosno da se pitanjem razvoja „tehnika inženjeringa i upravljanja“ mogu postići i zameniti ljudska uloga u sistemu i pristupiti traženju „nove dimenzije“ čoveka u organizaciji i sistemu.⁴²

Znači, uzrok, zasnovanost i potreba da se sistem još dublje i specifičnije poima kao poseban i bitan entitet, bilo je poimanje „strukturalnih ili jednakoobličnih-izomorfnih osobina“, karakteristika i pojava u različitim naučnim poljima. Uočeno je jasno postojanje podudarnosti po pitanju „uticanja“ na ponašanje različitih entiteta u poljima, koja su u suštinskom smislu bila vrlo različita i tumačena sa suštinski različitih naučnih pozicija. Tako se na primer, moglo uočiti da je moguće „primeniti“ zakon o eksponencijalnom rastu određenih bakterijskih ćelija, brojnosti bakterija, životinja i ljudi, na „progres“ u naučnom istraživanju koji je izmeren u opštem smislu „brojem publikacija“, kao što su to recimo polje genetike ili nauke u generalnom smislu. U bavljenju sa „skupom elementata“ mogu se uočiti tri različite grupe u smislu njihovog broja, podvrsta i odnosa između elemenata. Tako, da bi u odnosu na ovakav pristup, sistem mogao biti shvaćen kao „skup“ elemenata u stanju međusobnih relacija kao i višestrukih relacija sa svojim okruženjem. Bilo kakva mogućnost napretka, pokretanja u svrsishodnom smislu, moguće je jedino „prelaskom“ iz stanja „nepromenljive celovitosti, ukupnosti“ u stanje „promenljivosti i menjanja“ delova samog sistema.⁴³

Sistem, kao i drugi mnogi pojmovi kao što su definicije, razmere, logičko rasuđivanje, govor, objašnjavanje rečenica i drugi pojmovi, odnosno čitav niz značenja, se može dovesti u vezu sa antičkim poimanjem „logosa“. Dakle, dodaje se sistemu i ta specifična dimenzija, vrlo kompleksna, koja se naznačava u kontinuitetu od samog korena poimanja sistema, kao pojmovnog entiteta. Logos, prema mnogim filozofima, među kojima i Aristotel a posebno Heraklit, „sugeriše“ da je to nekakva „koherentnost“ postavljanja „principa u osnovi našeg značajnog sveta“ i koga, prema Heraklitu, „možemo čuti“ zahvaljujući tome „što čujemo“, iako se logos od Platona nadalje povezuje kao „Heraklitovim interesovanjem za promenu“. Platon je upravo zastupao tezu da „sve teče i ništa ne ostaje u stanju mirovanja“. No, međutim, izdvaja se i odnos logosa prema „sistemskim promenama i sistemu“.

42 Vidi: [www.books.google.rs/John Dewey:Value, Conduct and Art, Critical Assessments](http://www.books.google.rs/John%20Dewey%3A%20Value%2C%20Conduct%20and%20Art%2C%20Critical%20Assessments)

43 Vidi: [www.panarchy.org/Ludvig von Bertalanffy,assages from General System Theory](http://www.panarchy.org/Ludvig%20von%20Bertalanffy%2C%20assages%20from%20General%20System%20Theory)

Prema ovim tumačenjima „logos“ predstavlja „meru ili srazmeru“, koja je nepromenjiva i regularna u procesima prirode razmene. Navedena mera je „nezavisna od materijalnog kontinuiteta“. Ne može biti shvaćena kao neka vrsta „kontinuirane robne razmene“. Prema Heraklitu, „logos“ obezbeđuje da „ostaje ista vrednost“, nakon procesa „diskontinuiteta u promenama“, koji u svetu „opažamo kao i strukturisan sistem odmerene srazmere“. Drugim rečima, posle promene „ostaje ista vrednost srazmere“, odnosno da je proces „odmeren prema istom logosu“. ⁴⁴Logosom se „obezbeđuje“ da, „sve tačke u radikalnoj promeni“ u kojoj nema očigledne „materijalne supstancije“ ali „svet koji se menja“ u toku tog procesa, u krajnjem „ipak ima koherentnost i jedinstvo“. ⁴⁵

Vidljiva je filozofska ali i materijalna zasnovanost u vremenskom i suštinskom pristupu sistemu kao apstrahovanom, kompleksnom pojmu čovekovog prosuđivanja ali i prakse. Opšteprihvatljivo je stajalište da se sistem može posmatrati i kao nešto stvarno, materijalno, posebno u kontekstu njegove realne strukturisanosti, kao i ambijentalne pozicije i interakcije sa materijalnim svetom. Vrlo je širok kontekst u kome se sistem može poimati, od svakidašnje realnosti i može se u figurativnom smislu smatrati fenomenom u naučnom poimanju sveta, ali i sa širim filozofskim kontekstom. Sistemom se, stoga, može smatrati celina koja se sastoji od svrsishodno udruženih delova, koji su u interakciji međusobno, kao celina i sa svojim okruženjem, a sve u funkciji ostvarivanja zajedničkih interesa, odnosno, u najopštijem slučaju se podrazumeva izdvojena funkcionalna celina koja se sastoji od skupa objekata, njihovih utvrđenih svojstava (atributa) i skupa relacija koje povezuju te objekte kao i osobina tih relacija. Ono što nije obuhvaćeno sistemom predstavlja njegovo okruženje.

2.1.2. Neke specifičnosti sistema

Već se kako je to načelno predstavljeno, kroz sama prvobitna antička poimanja po pitanju sistema, mogu kategorisati i određene osobenosti, karakteristike, specifične za sistem. Nesporno je da su već u antici pitanja postojanja sistema, njegove supstancije, određene interakcije i procesi bili suštinski u funkciji kretanja ili promene stanja.

⁴⁴ Vidi: Tejlor K. K. V., *Od Početka do Platona, Istorija filozofije, TOM I, Plato, Beograd, 2007.*, str.114-116.

⁴⁵ „Pretpostavka je da nijedna materijalna supstancija, nije trajno označila radikalnan prekid sa starijom jonskom tradicijom, koja je težila da i za procese promene nađe jedinstvo u obliku jedne osnovne stvari, koja preostaje u promeni, i koja se ispoljava u različitim oblicima, ali u krajnjem obliku zadržava svoj identitet. Za Anaksimena je sve neki oblik vazduha, i razlikuje se samo po gustini. Za Heraklita nije važno da li vazduh sasvim „umire“ dok se vatra rađa iz njegovog pepela. Još uvek sa smislom možemo reći da svet ima trajan identitet, poput identiteta reke koju neprekidno pritanje nove vode čini rekom.“ Ibid., str. 117.

Grčki filozofi „atomisti“ koji su bili bazirani na radovima i teorijama Leukipa i Demokrita, kao i njihovih sledbenika, te su prema Aristotelu imali „opažljive podatke o mnoštvu, kretanju i promeni“ i zajedno su sa Anaksagorom pokušavali da ove teorije „pomire sa elejskim poricanjem mogućnosti nastajanja i nestajanja“. Za atomiste, nasuprot Anaksigori, „prvobitne stvari nisu bile svojstva ili tvari, već fizičke pojedinačnosti a prvobitni procesi nisu bili mešanje i razdvajanje, već obrazovanje i razlaganje tih pojedinačnosti“. Takođe, specifičnost „atomista“ po Anaksigori je bila i u tome što su „osnovne pojedinačnosti bile neopažljive“. U skladu sa time, s obzirom da „njihova svojstva nisu bila uočljiva“, morala su biti teorijski pojašnjena i rastumačena. Tako su „atomisti“ formulisali „fizički nedeljive čestice (atomon, doslovno: koji se ne može seći)“, s obzirom da su „morale biti premale“ i na taj način se na fizički način nisu mogle spoznati.⁴⁶

Pored ovog činjeničnog, da su premale i fizički nedeljivog svojstva, Aristotel dodaje i još jedno „načelno“ svojstvo.⁴⁷ Prema baznoj „atomističkoj“ teoriji, „atomi su u stanju večnog kretanja u baznom prostoru“. Ovo kretanje „nije proizvod“ nekog plana, međutim ono je određeno „nizom prethodnih interakcija između atoma“. Ovdje dolazimo do čuvenih kritika Aristotela Demokritu da je on „otklonio finalni uzrok“ i „kretanje atoma“ u potpunosti učinio „neprirodnim“, jer ako je prazan prostor „postularno“ određen kao nešto „neophodno za kretanje“, onda time atomisti narušavaju „elejski princip“ da „ono što nije ne može biti“. Međutim, očigledno je da je „praznina postulirana“ i u cilju poimanja „mnoštva“ stvari. Ovo se zasniva na shvatanju da su atomisti sledili Parmenida u smislu tumačenja „da ne bi moglo postojati mnoštvo stvari, ukoliko ne bi bilo praznine koja bi ih razdvajala“.⁴⁸ Pošto atome „razdvaja prazan prostor“, oni po ovoj teoriji ne bi nikada mogli doći u dodir, ali su sa vremenom razvijane teorije o njihovom „sudaranju“, interpretacijama „preplitanja“ ali je ostala nedoslednost i do perioda savremenih filozofskih shvatanja po ovom pitanju.⁴⁹

46 Vidi: Ibid., str. 225.

47 Aristotel izveštava o jednom (nepouzdanom) atomističkom argumentu-koji je donekle blizak jednom od Zenovih dokaza protiv mnoštva-da kada bi, kao što je naprimer tvrdio Anaksagora-teorijsko bilo moguće deliti neku materijalnu stvar ad infinitum, ta podela morala da tu stvar svede na ništa. Ovaj zenovski argument bio je potkrepljen jednim drugim argumentom, koji je vodio istom zaključku; atomi su teorijski nedeljivi zato što ne sadrže prazninu...Isti princip objašnjava to što atomi odolevaju drugoj vrsti promena, kao što je preoblikovanje, sažimanje i širenje; svet te promene zahtevaju izmeštanje materije unutar atoma, što je nemoguće bez praznina koje bi prihvatile izmeštenu materiju. Vidi: Ibid., str. 225-226.

48 Vidi: Ibid., str. 226.

49 „I dok se gledišta atomista o ovim temama u znatnoj meri mogu rekonstruisati u opštim crtama, mnogo je nejasno u pogledu detalja. Svemir atomista je nesvrshovit, mehanicistički i deterministički, svaki događaj ima uzrok, a uzroci nužno dovode do svojih učinaka. U širem smislu ovaj proces je mehanički, u krajnjoj liniji, sve se u svetu događa kao rezultat međudejstva atoma. Proces delovanja atoma, nema ni početak ni kraj, a svaki pojedinačni stadijum tog procesa nužno je uzrokovan prethodnim stadijumom. Ali kako su tačno atomisti shvatali funkcionisanje tog procesa, ostaje nejasno. Tu nejasnoću uglavnom treba pripisati fragmentarnoj prirodi svedočanstava, koja posedujemo, ali je moguće

U današnjim savremenim uslovima ne postoji saglasje o pitanju opšte teorije sistema. Opšta teorija više znači kao „zbirna oznaka“ za širok spektar pristupa i istraživačkim postupcima u različitim područjima i na nivoima njihove primene. Danas postoje usaglašeni stavovi da postoji jasna „diferencijacija“ sistema i njegove „okoline“. Odnosno, da postoji uzajamni „odnos“ sistema i njegove okoline. Sistemi su i svojom „strukturom“ orijentisani na svoju okolinu i bez nje, „okoline“ ne bi mogli da postoje. U ovom kontekstu „granice“ sistema i njihovo održavanje, podrazumeva nužnost za opstajanje ili uopšte postojanje sistema. Same granice sistema ne nanose štetu „vezama“ i međusobnoj „interakciji“, kako unutar sistema, tako i odnosa, interakcije sistema sa svojom okolinom. Vrlo je kompleksan odnos sistema i njegove okoline ali je bitno napraviti razliku, uočiti posebnu dimenziju u „odnosu okoline nekog sistema“ i sistema u „okolini“ ovog sistema. Drugim rečima, mora postojati jasno poimanje razlike i dimenzije odnosa sistem-okolina i sistem-sistem. Uočavanjem ove dimenzije, „odvajanja, diferencijacije“ sistema i okoline, dolazimo da zaključka u posledici diferencijacije. Naime, dolazi do „interne diferencijacije“ sistema, odnosno, unutar samog sistema, može doći „do daljih diferencijacija sistem-okolina“. To suštinski znači, da se u okviru sistema „diferenciraju delovi sistema“ a celokupni sistem tada dobija dimenziju „interne okoline“. Ovakav proces se dalje može multiplicirati i celokupan sistem „umnožava“ samoga sebe putem brojnih „diferencijacija sistem-okolina“. Na ovaj način sistem se razlaže na „sastavne delove“ i dolazi do „interakcije“ ovih delova unutar ambijenta „interne okoline“ samog sistema. Suštinski, „umnožavanje“ delova, odnosno dalja unutrašnja diferencijacija sistem-okolina je postupak „uvećanja kompleksnosti“, složenosti sistema. Time dolazimo i do pojma složenog sistema. Na drugoj strani, imamo još jednu „konstitutivnu diferencijaciju“. To je diferencijacija „elemenata“ sistema i „relacija“ između njih. Elementi sistema dobijaju svoj kvalitet tako što se „relacijama“ dovode u međusobni kvantitativni i kvalitativni odnos. Kvantitativno, elementi sistema se u međusobnim relacijama, mogu matematički izraziti brojem relacija, ali sa samom „suštinom kvaliteta relacije“, odnosno „zamislive relacije“ dobija se dimenzija kvaliteta elemenata sistema, sistema u celini. Ovaj „proces“ je moguć jedino na principu „selekcije elemenata i veza“ a što dalje nužno vodi formiranju složenih sistema. Klasično, „interno diferenciranje“ po osnovu odnosa „sistem-okolina“ vodi u stanje „diferencijacije samog sistema“ a ne u njegovu kompleksnost.

Kroz ovakav pristup dalje dolazimo i do shvatnja postojanja „elemenata“ u sistemu, kao „jedinica sistema“, koje se više ne mogu razlagati. Ovako, isključivo određenje, u suštini, naučnoteorijski nije održivo, uzimajući u obzir barem jedan

i da izlaganje same teorije nije bilo sasvim lišeno nejasnoća.“ Ibid., str.227.

aspekt u prilazu. Naime, daljim razlaganjem, mikroskopski gledano svaki element predstavlja „više-kompleksni sastav“. No, sa aspekta pokušaja nužne apstrakcije, u cilju teoretskog obuhvata poimanja sistema, pristup limitiramo na ovako pojmovnoteorijski prihvaćenu definiciju i shvatanje elemenata sistema. Uvažavajući dakle princip, da se „element“ sistema ne može dalje razlagati, dolazimo i do nove dimenzije samog sistema. Sistem se, bazirano na ovakvom shvatanju „konstituše“ i „menja“ putem „odnosa“ njegovih elemenata. Znači bitno je uočiti da je „odnos“ elemenata sistema „konstitutivan“ za sistem. Stoga se u pristupu poimanja i analize sistema, ovaj aspekt uzima kao primaran u odnosu na dimenziju posmatranja sistema na osnovu „deferencijacije sistem-okolina“. Ključni pojam u teoriji sistema je pojam „regulisanja“. Ovaj pojam se odnosi na međusobne „relacije između elemenata sistema“. Isto tako, podrazumeva se da „određena relacija“ nije „slučaj“ nego da je spoznajno-teorijska kategorija. Relacije se događaju u „uslovima mogućnosti“, dakle u dimenziji spoznaje o postojanju uslova u kojima se relacije ostvaruju i mogu biti regulisane. U ovom kontekstu, mora se istaći da relacija postoji „zato što se pojavila i neka druga“, odnosno da postoji njihov uzročno-posledični odnos. Međutim, na drugoj strani, treba istaći da može postojati i posebni elementi „katalizatori“, odnosno stvaranje „forme višeg stepena“ između relacija, a kako to Marks definiše kroz „teoriju forme“. Bazno stajalište teorije sistema, iako je teško teorijski odbranljivo i tačno utemeljeno, jeste da „količina relacija“ između elemenata sistema, određuju, prvo „osnov konstituisanja“, formiranja sistema, te da sa razvojem „kvantiteta, količine relacija“ sistem dobija karakteristiku „regulisanja“. Na ovaj način se, u suštini, iskazuje korelacija u odnosu „količine relacija“ i „kompleksnosti sistema“. Sistemi sa „manjom količinom relacija“ su manje kompleksni. Na drugoj strani, sistemi sa dimenzijom „uvećanja količine relacija“ poprimaju dimenziju uvećanja nivoa kompleksnosti.⁵⁰

Karakteristika sistema je da po pitanju izvršavanja nekog zadatka, mora imati upravljačku funkciju, preko koga se ti zadaci mogu ostvariti. Znači, sistem mora imati i odgovarajuća sredstva ili načine, odnosno „izvršne organe“ (ljudi tako poseduju ruke i noge), a druga karakteristika, odnosno svojstvo je da moraju imati „en rapport“ sa spoljnim svetom. Ovo se ostvaruje preko čulnih organa, kod mehaničkih sistema, naprimer, preko fotoelektrične ćelije ili termometara. Funkcija ovih izvršnih organa je da omoguće „izvršavanje“ i „vode računa“ o izvršavanju a ne samo da obavestavaju o „postojećim okolnostima“ u spoljnjem svetu, okruženju. Zbog toga, moraju postojati „centralni organi“ za „donošenje odluka“. Ovo se odnosi na bilo koji oblik ponašanja, a posebno za složenije ponašanje, složenije

50 Vidi: Luman N., Društveni sistemi, Osnovi opšte teorije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovi, Novi Sad, 2001., str. 49 -63.

sisteme. Ovi centralni organi „određuju“ šta će mašina ili ljudski organizam uraditi na osnovu „informacija“ koje prima i koje pamti mašina „memorijom sličnoj živim organizmima“ a čovek sopstvenom memorijom.⁵¹

Svaki sistem se sveobuhvatno može sagledati kroz, elemente, strukturu, delove, unutrašnje veze, svojstva, procese, granice, okruženje, funkcije i ciljeve.

Pojam „elementa“ je od davnina zanimao filozofsku misao i sama teorija o elementima nastaje kao jedno od „najjuticajnijih otkrića“ u istoriji nauke. Ovo dostignuće, dostigao je još Empedokle, koji je pošao od jednog osnovnog principa, a to je „razumevanje prirode“ samog elementa. Naime, Empedokle je prirodu elementa, svođenja svih oblika prividnih nastajanja, promena i propadanja, skupa sa određenim i promenljivim svojstvima onoga što je opaženo, uopštio u ograničeni broj entiteta „koji imaju odlike nepromenljivosti i trajnosti“. Na određeni način, Empedokle je nastavio rad i zaključke svog prethodnika Parmenida, koji je ustvrdio „da ne mogu istovremeno postojati apsolutno rođenje i smrt“. Ovo bazira na postavci da „istodobnost“ logički odbacuje „vremensko nepostojanje“. Blisko tumačenje Parmedinovog pristupa, objašnjava Anaksagorin fragment: „Nemoguće je postojati iz onoga što nije, niti se zbililo ni čulo da ono što jeste propade sasvim“. Znači, Parmenid je poricao „odgovarajuće prostorno nepostojanje“, a Empedokle je to „definisa“ kao „prazninom, ono prazno ili kenon“. Takođe, iz sličnih logičkih razloga, odbio je da „prihvati da nešto“ može da deli „neprekidnost i homogenost bića“. Na osnovu Parmenidovog „puta mnjenja“, Empedokle je „razvio shvatanje o minimalnom broju elemenata, sa stalnim i nepromenjenim svojstvima, koji su kadri da objasne svet mnoštva i raznovrsnosti, preko svoje srazmere i rasporeda u jedinjenjima“. U samom početku, on je izbegavao da odredi broj elemenata, već je to (u broju četiri, a što odgovara vatri, vazduhu, zemlji i vodi) iskazao sa izvodima iz Anaksagorine filozofije. Kao pesnik se izrazio sa: „Četiri najpre počuj, postoje korena svega: blistavi Zevs, životvorna Hera i Aidonej, Nestis što suzama svojim za smrtne napaja vrelo“.⁵² Dubina razmišljanja su, prema tumačenjima imala dublje korene, i u nauci je ostao upamćen Empedoklov izraz - rizomate (koreni), sa kojim je on „objedinio“ svoja četiri osnovna elementa, zemlju, vazduh, vatru i vodu.⁵³ Empedokle je sačinio „dalekosežni zaključak“ i suprostavio je svoju teoriju

51 Vidi: Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964., str. 49-50.

52 Vidi: Tejlor K. K. V., Od Početka do Platona, Istorija filozofije, TOM I, Plato, Beograd, 2007., str. 186-187.

53 „Možda je Empedokle imao na umu Homersku podelu sveta, koja je nebo dodelila Zevsu, more Posejdonu, podzemni svet Hadu, a Zemlju ostavila zajedničku svima, da bi zatim tu podelu prilagodio dvama parovima muškog i ženskog principa-jednom višem (Zevs kao vatra i Hera kao vazduh) i jednom nižem (Aidonej kao zemlja i Nestis kao voda). Četiri je bio ekonomičan, minimalan broj, čijem izboru ide u prilog značaj koje su suprotnosti toplo/hladno, suvo/vlažno imale za starije Milećane, kao i to što su to četiri različita temeljna načela: vazduha (Anaksimen), vatre (Heraklit), vode (koje se pripisuje Talesu) i opšte tradicije, prema kojoj je Zemlja majka svega. Skup od četiri-što je prvi kvadratni broj, koji je kod Pitagore jače povezan sa pravdom-takođe je dopuštao uzajamnu delatnost unutar jedne

Anaksagorinoj teoriji „o beskonačnoj deljivosti jedinjenja”. Svoju teoriju, poimanja elemenata tumači identično Aristotelovom izrazu kao „deljive, ali koji nikad neće biti podeljeni”. Na, ovaj način Empedokle je definisao da „sve žive i nežive oblike treba razumeti kao određene rasporede u različitim razmerama malog broja nepromenljivih, kvalitativno različitih elemenata”. Ovakva definicija postala je osnovom za dalja filozofska i druga istraživanja antičkog perioda ali i dalje u srednjem veku, kao i savremenog doba. Postavile su se na ovaj način i osnovne hipoteze savremenih nauka.⁵⁴

Veze između elemenata, kao i⁵⁵ struktura u koju su elementi uvezani, takođe se već kao pojmovi spoznani u davnim, čuvenim antičkim radovima, fragmentima Empedokla i Aristotela. Aristotel je, baveći se Empedoklom „pohvalio njegova” uviđanja da „karakter nekoj stvari” ne daju toliko elementi od kojih je načinjena, već „logos ili srazmera njihove kombinacije”. Značaj koji Aristotel pripisuje Empedoklu je u činjenici „iskazivanja spone između elemenata, ali ne kao dodatni sastojak, već kao inherentno sadržano u njihovoj privlačnosti kada se spoje u ispravnoj formuli”. Opisujući svet na zemlji, Empedokle je uočavao „strukture drveća, biljaka i voća, pa do raspona životinjskih vrsta”, kao i „oklopa” koji je „struktura morske kornjače”. Ovim putem, Empedokle je donekle iskazao svest o biološkoj „analogiji i homologiji”, između biljnih i životinjskih struktura. Isto tako, uočio je i „procese”, koji se na određen način mogu „dovesti u vezu”. Prema njemu, čini se da se iste promene, sepsis, odvijaju u „tečnostima”, te da od „vode prave vino, mleka jogurt...” U suštini, svojim razmišljanjem o svetu i oblicima života Empedokle je uočio „zajedničku funkciju pokrivanja i zaštite”, koja se „ukršta u oblicima života i različitim elementima, kako bi spojila ljude i biljke na kopnu, ptice u vazduhu a ribe u vodi”. Empedokle je takođe bio preteča Aristotelovog „petog elementa, quinta essential”, odnosno „onom koji večno okružuje kosmos”, kome je „srodna ljudska psyche”.⁵⁶

Pitanjima „granice”, bavio se još Parmenid, u odnosu na dilemu „stvarnosti ili onoga što jeste” i „iz čega” ono nastaje, kao i drugih dilema. Parmenid u svojim iskazima „granicu” opisuje kao „stegu stvarnosti”, jer njegov pristup „potrebi za potpunosti” predstavlja logičku stegu. Postavljaju se i dileme „prostornih i vremenskih” svojstava, „reč granica” sama po sebi ne iskazuje suštinu a „jasniju” definiciju granice i ograničenja dao je Filolaj i „pitagorejci”. Filolaj je svoju polaznu tačku imao u „gnosis”, što bi značilo „svakodnevno spoznajno uviđanje pojedinačnih stvari”. Ovo uviđanje je zasnovano na „saznajnom i iskustvenom”, te su na

uravnotežene strukture.“ Ibid., str.187.

54 Vidi: Tejlor K.K.V., Od Početka do Platona, Istorija filozofije, TOM I, Plato, Beograd, 2007., str.188.

55 Vidi: Ibid., str.194-195.

56 Vidi: Ibid., str.195-197.

ovaj način pojedinačne stvari „merljive i brojive” i, posledično moraju biti „odvojene od svega drugog jednom oštrom, određenom granicom”. Sam Filolaj, ističe da granica može biti vremenska i prostorna, a o tome, koje je vrste, i sam predmet će imati „merljivu veličinu, zapreminu ili vremensko trajanje”. Tako „saznajni skup predmeta” mora imati svoju identifikaciju, „imati broj” ili „biti prepoznatljiv” kao jedan predmet a ne „mnoštvo”. Deo „onoga što jeste mora biti jedinka”, a isto tumači i Parmenid da „mora imati granicu”. Znači, još Filolaj sa svojim razmišljanjima dovodi do „logičkog razdvajanja sadržaja univerzuma” na dve kategorije. Prva „ona što ograničava” i druga „ono ograničeno”. Filolaj je vođen matematikom u smeru Aristotelove forme i materije, te po takvom tumačenju bilo kakva „tvar” od koje je neka „pojedinačnost načinjena” nije „ograničena” sama po sebi, već mora „postojati i granica” jer bi u suprotnosti „ta pojedinačnost” mogla postojati u bilo kojoj veličini. Filolaj nije mogao dati detaljnije objašnjenje šta bi „dalje taj sklop uključivao”, jer je smatrao da to nadilazi ljudsko saznanje. Isto tako, po pitanju kosmosa, Filolaj ističe da je i on „sklopljen” od „strukture” koja je sklopljena sa „sadržajima koji su ograničeni i koji nisu ograničeni”.

Njegov pristup je „blizak” Aristotelovom shvatanju „takozvanih pitagorejaca”, koji je tvrdio da su neki od njih, sačinili „dve kolone parova, suprotnosti, u kojima su nalazili ograničeno/neograničeno, parno/neparo, jedno/mnoštvo, desno/levo, muško/žensko (Metafizika, I5,986a22-6).⁵⁷

Iz navedene elaboracije, kao i spomenutim teoretskim komparacijama po pitanju pojma sistema, očigledno je da je veliki broj autora, sa različitim aspektata, istorijskog konteksta i drugih osobenosti, ne samo pojmovno određivao sistem, nego i klasifikovao njegova bitna obeležja.

Imajući u vidu već iznesena istorijska poimanja i određenja sistema, Deželjin ga definiše kao „skup međusobno svrsishodno povezanih i međuuticajnih elemenata, stvari, pojava i odnosa - u njihovom kretanju i promenjivosti u prirodi, tehnici, društvu i otvorenosti prema svojoj okolini, skupu koji se istodobno karakteriše određenim ciljevima koji ga povezuju u celini sa povratnim vezama pomoću kojih se on upravlja i samoupravlja.”⁵⁸

Tako se, po osnovu ovog tumačenja, može konstatovati da sistem ima svojih deset bitnih obeležja. Cilj sistema je, ono čemu sistem „teži u svom nastajanju, postojanju i funkcionisanju, a ostvaruje ga preko svojih zadataka”. Funkcija predstav-

57 Vidi: Tejlor K. K. V., Od Početka do Platona, Istorija filozofije, TOM I, Plato, Beograd, 2007., str.151-171.

58 Nema sumnje da postoji jedan jedini sistem-univerzum. Međutim, ako se tako univerzalni sistem podeli na njegove sastavne delove i ako ga se posmatra apsolutno ili relativno otvorenim prema svojoj okolini (okruženju), onda se i ti delovi mogu smatrati sistemom, jer su u objektivnoj međuzavisnosti i interaktivnosti s okolinom, a u krajnjoj liniji i sa sistemom univerzumom. Određena otvorenost ne može se apsolutno poreći ni tehničkim sistemima. Vidi: Deželjin J., Teorija sistema i informatizacija privrede i društva, Narodne novine, Zagreb, 1987., str.68.

lja „međusobno povezane aktivnosti”, koje se vrše u adekvatnoj „strukturi” radi „izvršavanja zadataka”, čime se u krajnjem dolazi do zadovoljenja, postizanja cilja. Struktura predstavlja „skup međusobno svrsishodno povezanih i ovisnih elemenata” kao i drugih delova sistema, putem određene „mrežne veze” ili „odnosa” i povratne sprege (u slučaju otvorenih sistema). Ulaz (input), predstavlja „spoj” sistema i okruženja, koji „omogućava” fluktuaciju materijalnih i nematerijalnih komponenti u funkciji „njihovog svrsishodnog preobražaja”, zadovoljenja potreba i ciljeva sistema. Proces, podrazumeva „određeni oblik i način” interakcije „ulaznih elemenata ka izlaznim” u svrhu njihove transformacije u „oblike i kvalitete” neophodne za zadovoljenje „svrhe” sistema. Informacija je „neizostavna popratna pojava svojih elemenata”, delova sistema i predstavlja „osnovni uslov” za „uspešno upravljanje sistemom”. Okolina predstavlja prostor u kome je „sistem lociran” i sa kojim ima neprekidnu interakciju. Elementi sistema su „takvi delovi sistema koji vrše ili na koje se vrši neki uticaj pomoću akcije sa ciljem da se iz jednog (postojećeg) elementa, dobiju drugi ili drugačiji elementi ili da se osigura funkcionisanje sistema kao celine”. Aktivni elementi su oni „koji na određeni način ovise od drugih elemenata”, ali u isto vreme utiču i na druge elemente i okolinu. Veze predstavljaju odnose između elemenata, kao „lanac veza ili povratna sprega”. Povratne veze obezbeđuju „stabilizaciju” sistema ili „kumulaciju”, u uslovima kada deluju u suprotnom smeru.⁵⁹

Osnovne karakteristike ovih sistema je da se: sastoje od „delova”- elemenata, čijom uzajamnom interakcijom dolazi do postizanja određenih rezultata. Ti pojedini elementi, imaju posebne specifičnosti „svojstva i funkcija”, sa posrednom ili neposrednom interakcijom, sa svojstvima ili funkcijama drugih elemenata sistema; veze, koje postoje između elemenata mogu biti „direktne” ili posredne preko „trećih elemenata”, a sa svojstvima „materijalne, energetske ili informacione prirode”; strukturu sistema čini „skup veza” između pojedinih elemenata sistema; granice sistema, ograničavaju sistem, „prirodno ili voljno”, a okolina sistema je „sve što se nalazi izvan granica sistema”; komponentama sistema, nazivaju se „podsistemi i elementi” u slučaju „hijerarhijske strukture” složenih, velikih sistema.

Struktura je skup svih veza, odnosno stabilni poredak i relativno stabilan raspored uloga. Strukturu čine elementi, ali elementi između kojih postoji određena zakonitost svojstvena datom sistemu kao integralnoj celini, nasuprot svojstvima samih elemenata.⁶⁰ Delovi sistema čine njegovu strukturu, a ukoliko se neki deo ne može dalje rasčlaniti naziva se elementom, a ukoliko se razlaže na jednostavnije

59 Vidi: Deželjin J., Teorija sistema i informatizacija privrede i društva, Narodne novine, Zagreb, 1987., str. 68-71.

60 „Valja naglasiti da kod pojedinih sistema odnosi između elemenata koji čine sistem, mogu biti kompaktni, čvrsti, logični, stabilni međuzavisni, konzistentni. Sasvim suprotno, kod nekih „sistema” odnosi između pojedinih elemenata mogu biti labavi, nekonzistentni, nejasni.” Vukadinović G., Teorija države i prava II, Futura, Novi Sad, 2006., str. 225.

delove naziva se podsistemom. Posmatrani sistem može biti rasčlanjen na konačan broj delova, koje nazivamo podsistemima složenog sistema. Svaki od ovih podsistema sa svoje strane može se rasčlanjivati na više manjih podsistema, dok se nakon

konačnog broja koraka ne dođe do takvih delova koje zovemo elementima sistema. Elementi su delovi ili pojave koje ne rasčlanjujemo i ne funkcionišu izolovano jedan od drugog, već su u uzajamnoj povezanosti, pri kojoj se svojstva elemenata određuju i ponašanjem i funkcijom ostalih elemenata sistema. Elementi mogu biti materijalni, ideje, funkcije, živa bića, kombinacije. Veze su sredstva koja drže sistem zajedno. Veze su sve ono što povezuje elemente i svojstva, tako da sve to funkcioniše kao jedna celina (kao jedan sistem). Veze postoje kako između elemenata sistema, tako i između podsistema posmatranog sistema, a isto tako između elemenata i delova drugih sistema iz okoline. Veze između delova sistema, neposredne ili posredne, mogu biti materijalne, energetske i informacione, a vremenski sled promena stanja sistema predstavljaju procese koji se odvijaju unutar sistema. Granice sistema, utvrđene prirodno ili veštački ga omeđuju i razdvajaju od okruženja, te se sa vremenom mogu menjati. Svojstva sistema se ne određuju samo pojedinačnim svojstvima sastavnih delova, nego i karakterom njihovih međusobnih veza i uticaja. Svojstva sistema se mogu menjati u zavisnosti od rezultata rada sistema, kao i uslova okoline u kojoj sistem egzistira.

Proces spoznaje ciljeva i načina delovanja sistema, usmerenih na ostvarenje tih ciljeva, pomaže nam da svojim delovanjem pospešimo realizaciju ovih ciljeva, ili utičemo na izmenu ciljeva u zavisnosti od vrste sistema. Prirodni sistemi nastaju pod uticajem prirodnih zakona. Ako uzmemo npr. biološke sisteme, onda je sigurno jedan od osnovnih ciljeva ovih sistema: opstanak, razvoj i razmnožavanje. Proces ostvarivanja ovih ciljeva je određen prirodnim zakonima koji se ogledaju u adaptaciji sistema spoljašnjim uslovima. Što se tiče veštačkih sistema, tj. sistema koje je stvorio čovek, onda se problem ciljeva ovih sistema rešava na drugi način. Ciljeve veštačkih sistema određuje čovek. Granice sistema, utvrđene prirodno ili veštački ga omeđuju i razdvajaju od okruženja, te se sa vremenom mogu menjati. Granice sistema se određuju sa namerom da se odgovori na sledeće kriterijume: da li između elemenata i ostalih delova postoji neka bitna veza?, da li posmatrani element ima funkciju koja utiče na ono što definišemo kao sistem? i da li postojanje i funkcionisanje zamišljenog sistema utiče na element i funkcionisanje posmatranog elementa?. Da bi nešto bilo sistem moraju biti zadovoljena sva tri uslova.

2.2. Složeni sistem

Kada se u „jedininstvenom sistemu“ desi „interno diferenciranje sistema i okoline“ dolazimo do umnožavanja kompleksnosti jedinstvenog sistema. Ovaj proces može dalje proizvesti ozbiljne posledice po pitanju samog karaktera „jedininstvenog složenog sistema“. Interna diferencijacija sistema i okoline može dovesti do oblikovanja različitih formi i odnosa njegovih internih delova. Efekat ovih diferencijacija može biti postizanje „unutrašnje forme“, jednakosti svih delova sistema, poredak po „hijerarhijskom“ rangu, diferencijaciju na „centar i na periferiju“ ali i na diferencijaciju na „funkcionalne sisteme“. Postoje tumačenja da „eventualne interne diferencijacije“, koje iziskuju više vremena, obezbeđuju u konačnom „stabilizaciju“ sistema na jednom višem „nivou složenosti“. Međutim, bitno je istaći i novu dimenziju i pristup kada se govori o „hijerarhijskom“ savremenom organizovanju strukture sistema, nastale kao posledicom „interne diferencijacije sistem - okolina“. Pod „internom hijerarhijom“ se ne podrazumeva „subordinacijski“ lanac upravljanja od vrha, već mnogo kompleksniji odnos. Hijerarhijski interni sistem je samo jedan od oblika složenog sistema, nastao kao nužna posledica „interne diferencijacije“. Drugim rečima, predstavlja uži pojam od „mogućnosti diferencijacije sistema“. Naravno, hijerarhijski organizovan sistem olakšava i pojednostavljuje spoznajno-teorijsko posmatranje sistema. No, sa druge strane ne sme da se izgubi iz vida da „postoje i drugi oblici“ mnogo kompleksnijeg „internog diferenciranja“ sistema održanih u praksi.⁶¹

Kompleksnost sistema se počinje uočavati posebno u fazi snažne ekspanzije u savremenom modernističkom društvu, kada se u ekstenzivnom, rapidnom i kvalitativnom smislu počela primenjivati nauka o sistemima i organizaciji. U industrijskom sektoru, nalaze se odgovarajući odgovori putem „sistemskom pristupa“ po pitanjima optimizacije funkcionisanja proizvodne organizacije, „postizanja maksimuma efikasnosti“, uz stvaranje uslova „minimalne cene koštanja“, generalno utrošaka, kao funkcije cilja, u uslovima „enormne mreže interakcija“. Automatizacija i kibernetika pokušavaju dati odgovore putem „kompjuterizacije“ na navedene, narastajuće i sve kompleksnije zahteve, sada sistema sa sopstvom složenih, kompleksnih sistema. Sistemski pristup se zahteva i u oblasti politike, po pitanjima „kompleksnih problema“ u oblastima javnih poslova, politika, pojedinih problema planiranja u urbanim sredinama i slično. Dolazi se do shvatanja da, ključni, javni problemi i programi u oblasti politike moraju biti, kako shvatani, tako i sagledavani kao „međuzavisni“ elementi sveukupnog političkog sistema. Nauka i

61 Vidi: Luman N., Društveni sistemi, Osnovi opšte teorije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001., str. 57-59.

naučni pristup sistemu, nužno dovodi do spoznaje nove osobnosti sistema u organizacionom smislu. Naime, moderni razvoj je nužno doveo do naučne spoznaje o kompleksnosti i složenosti sistema. Složenost se zasniva na kompleksu nužnih sofisticiranih i specijalizovanih „tehnika“, neophodnih za adekvatno upravljanje ili optimizaciju sistema, kao što su razvoj tehnologije u upravljanju, kompjuterizaciji, razvoju hardvera, softvera i drugo. Opšta je tendencija, da se u „tehnološkom smislu“ stvaraju „bolji i veći“, odnosno kompleksniji sistemi, „više profitabilni, destruktivni ili oboje“. Međutim, ovakva „manifestacija“, suštinski, nije najznačajnija u bavljenju sa „kompleksnošću“ sistema i organizacije, već je neophodnost da se „na jedan ili drugi način“ zahteva novi pristup, pristup u smeru „reorijentacije“ po pitanju naučnog razmišljanja i praktičnog bavljanja „sistemom i celinom“, u njegovoj kompleksnoj, složenoj dimenziji.⁶² Kompleksnost sistema, njegova složenost, je specifično obeležje koje ga čini osobenim u kontekstu nužnosti razvoja posebne nauke za bavljenje ovako, unikatnim fenomenom, koji svoje identične manifestacije sopstva iskazuje u manje-više svim poljima savremene naučne teorije i prakse.⁶³

Složeni sistemi spadaju u stohastičku grupu sistema, odnosno sistemi koji se sastoje iz velikog broja uzajamno povezanih elemenata. Imajući u vidu kompleksnost složenih organizacionih sistema, kako prirodnih, tako i društvenih, neophodan je vrlo kompleksan „metodološki pristup“ u naučnom smislu.

Sistemska pristup ka složenim sistemima, odnosno „sistemska mišljenje“ se zasniva na posmatranju „svih predmeta i pojava, odnosno empirijskih fenomena kao sistema“. Delovi sistema, elementi, poimaju se na osnovu „njihovih uzajamnih interakcija“, kao i „odnosa“ ali samo u okviru funkcionisanja „sistema kao celine“. Iz navedenog se može izvući sublimat, da sistemska pristup, sistemska analiza i sistemska dinamika predstavljaju „specifična obeležja“ nauke o sistemima, putem kojih se na sveobuhvatan i kompleksan način može praktično pristupiti kompleksnom bavljenju složenim sistemima i njihovom optimizacijom. Drugim rečima, pored već navedenog sistemske pristupa, sistemska analiza, u suštini predstavlja „metodologiju racionalnog sistemske postupka“, na osnovu kojeg se analiziraju „tri aspekta“, sistem, njegovo funkcionisanje i okruženje sistema. Sistemska dinamika, sa druge strane, predstavlja „metodologiju istraživanja, modeliranja, simuli-

62 Vidi: Bertalanffy von L., *General System Theory-Foundations, Development, Applications*, Revised Edition, Seventeenth Paperback Printing, George Braziller, New York, 2009., pp. 4-6.

63 Dostignuća, trijumf koji se desio poslednjih godina u polju molekularne biologije „rastavljanjem, podelom“ genetskog koda, što je dalo posledična dostignuća u genetici, evoluciji medicine, elementarne psihologije i mnogim drugim poljima, postalo je opšte znanje, odnosno poimanje. Ali uprkos ili samo zbog produbljenog sagledavanja dostignuća „molekularne“ biologije, neizbežnost „organske“ biologije je postala očigledna, kao što se ovaj autor (Bertalanffy, p.a.), zalagao u poslednji 40 godina. Interes, važnost za biologiju nisu samo nivoi proučavanja na fizičko-hemijskom ili molekularnom nivou, već takođe, na nivoima živuće organizacije. Ibid., p.6.

ranja i optimizacije složenih dinamičkih sistema”⁶⁴

Složeni sistemi zahtevaju i sofisticiraniji pristup, odnosno, sistemski pristup, a to je putem systemske analize, kao metodologije sistemskog istraživanja u složenim sistemima. Kao proizvod navedenog sistemskog pristupa u modeliranju sistema, dolazimo do elemenata njegove instrumentalizacije, koji bez obzira što ima indicaciju ka ekonomskom pristupu i ekonomskim naukama, može predstavljati jedan multidisciplinarni sublimat, organizacionog sistemskog pristupa.

Složenost organizacije je povezana sa mnogobrojnim faktorima, kao što su sama misija, svrha organizacije, okruženja, poslovna strategija organizacije i drugo. U odnosu na isto, u praksi se modeliraju i instrumentalizuju različiti oblici, tipovi organizacije, po osnovu njene organizacijske strukture i samih karakteristika organizacije kao sistema. Organizaciona struktura bi u ovom kontekstu mogla biti shvaćena, kao relacije između zaposlenih i organizacije, bilo formalnog ili neformalnog tipa, a radni proces, odnosno proces rada kao način na koji se odvija, vrši posao u funkciji ostvarivanja organizacijskih zadataka i ciljeva.⁶⁵

Načelno, može se govoriti o tri vrste organizacije, sistematizovane po navedenom kriterijumu, birokratska organizacija, labava, ravna organizacija i grupa organizacija (preduzeća).

Često stohastičkim sistemima zovemo sisteme koje nije moguće korektno opisati matematičkim jezikom bilo zbog toga što sistem ima velik broj elemenata povezanih međusobno na nama nepoznat način ili zbog toga što nedovoljno poznajemo prirodu pojava koje se zbivaju u samom sistemu, te ih zbog toga ne možemo kvantitativno opisati. Stohastički sistemi su oni kod kojih primena određene upravljačke akcije ili dejstva ulaznih veličina na sistem transformiše poznato stanje sistema u jedno iz skupa mogućih stanja, a ne u jedinstven ishod. Pojam stohastičan je suprotan pojmu determiniran. Pojam stohastičan se koristi kada se želi da se označe pojave (proces) koji se ne realizuju po unapred utvrđenom zakonu, već nose u sebi karakter slučajnosti. Njihovo predviđanje se vrši na osnovu iskustva - verovatnoće.

Za sisteme sa stohastičkim ponašanjem misli se na sisteme kod kojih se procesi i promene u njima odvijaju iz nedovoljno poznatih uzroka za nas. Za upravljanje ovim sistemima neophodno je poznavanje verovatnoće nastanka određenog stanja sistema, u kojem sistem može da se nađe nakon sprovođenja određene akcije (eksperimenta).

Složeni sistemi imaju više elemenata i veza. Svaka složena pojava u prirodi ili

64 Vidi: Deželjin J., Teorija sistema i informatizacija privrede i društva, Narodne novine, Zagreb, 1987., str. 28-42.

65 Vidi: Gomez-Mejia R. L., Balkin B. D., Cardy L. R., Managing Human Resources, Fourth Edition, Prentice Hall, New York, 2004., str. 48-56.

tehničari obiluje velikim brojem karakteristika, koje mogu biti predmet istraživanja. Isto tako, svaka složena tvorevina se može okarakterisati istovremeno na više načina, kao sistem, uzimajući u obzir postojanje mnoštva specifičnih crta za taj sistem i dati moment. Složeni sistem je sistem koji može da vrši kako razmjenu materije, energije i informacije sa drugim sistemima iz okoline (otvoreni sistem), isto tako i transformaciju i prenos energije, materije i informacija između pojedinih delova (podсистема) samog sistema, čime se ostvaruje proces promene stanja sistema - kretanje sistema.

2.3. Teorija sistema

Teorija sistema je skup teorija koje imaju zajedničko objašnjenje, obilježja za analiziranje tih sistema. U istorijskom kontekstu, nauka je nastojala da objasni primećene „fenomene” na način da je svoj „fokus” posmatranja koncentrisala, redukovala na izučavanje „uzajamnog dejstva” osnovnih jedinica koje su uočene unutar nekog sistema, nezavisno od „drugih jedinica”. Razvojem nauke, osavremenjenim pristupom, počinje i fokusiranje na nešto „neodređeno” i kompleksno, a što se uopšteno naziva „sveukupnost”, kao što su to naprimer problem „organizacije”. Ovaj problem nije rešiv na način proučavanja „trenutnih događaja” ili ponašanja određenih delova, interakcija različite dinamike između njih, nezavisno, kao izolovanih delova ili delova „višeg, složenijeg oblika”. Drugim rečima, „sistemi” različitog nivoa, nisu mogli u naučnom smislu biti objašnjeni izučavanjem njegovih pojedninačnih, izolovanih delova. Pojavili su se različiti problemi i koncepcije u ovom kontekstu „u svim” naučnim poljima, bez obzira da li se radilo o beživotnim stvarima, živim organizmima kao i o posebnim osobenostima socijalne prirode. Različiti „formalno identični, jednakosvojstveni-izomorfni” zakoni su kroz istoriju povremeno nalaženi u različitim naučnim poljima. Takođe, u mnogim slučajevima, „izomorfni zakoni” su „zahvatili” i određene „klase ili podklase sistema”, nezavisno od „prirode entiteta”, koji su bili predmetom istraživanja. Sada je izgledalo da postoji „opšti sistem zakona”, koji može biti primenjen na „bilo koju vrstu sistema”, bez obzira da li postoje „posebne osobine” sistema ili „elementi” unutar njega. Tako se „opšta teorija sistema” von Bertalanfija, može smatrati kao opšta nauka o „sveukupnosti, celovitosti”. Opšta teorija sistema je bazirana na „opštoj nameri” za „integriranje” u različite postojeće prirodne ili socijalne nauke, a ova integracija bi vodila koncentrisanju u jednu „opštu teoriju sistema”. Ovakva teorija bi mogla biti važno „sredstvo” sa ciljem približavanja do „pravilne teorije”, u naučnom polju izvan same fizike kao nauke. Razvojem ovako „objedinjenih principa” koji bi imali „vertikalno kretanje” kroz svet pojedninačnih nauka došlo bi se bliže „objedinjava-

nju” kompleksa pojedinačnih nauka u jednu posebnu nauku, nauku o sistemima i organizaciji. Ovakav pristup bi ujedno zahtevao potrebu „jače integracije” u polju naučnog istraživanja, daljeg učenja i razvoja u mnogobrojnim naučnim poljima.⁶⁶

Osnovni zadatak teorije sistema je da objasni zakone postanka, organizacije, ponašanja i razvoja realnih sistema. Ovaj problem je moguće realizovati korištenjem apstraktnog sistema, koji nastaje kao rezultat matematičkog opisa realnog sistema. Apstraktnim sistemom se sa dovoljnom preciznošću može adekvatno iskazati struktura, ponašanje ili razvoj realnog sistema. Proučavanje realnog sistema uz pomoć apstraktnog sistema treba da omogući da se dođe do saznanja o svojstvima koja posjeduje dati sistem.

Za teoriju sistema je vrlo bitno „uklapanje” i poimanje pojma „svrhe”. Sam pojam „svrhe” se u evolutivnom smislu može sagledavati kroz svoje faze duhovno-istorijskog pojavljivanja, od misli o pravnoj državi, do optimalnog principa, teorije motivacije, sociološke teorije održavanja države pa do kibernetike. Prema etičko-prirodnopravnoj tradiciji, utemeljenost je na shvatanju da pravne norme imaju odnose na ljudsko delovanje, koje teži svrsi a svojim „sankcijama”, ovo delovanje potiskuju od delovanja ka „lošoj svrsi”. Drugim rečima, promovise se i podržava ljudsko delovanje u „dobre svrhe”. Ovakvo mišljenje je, u osnovi, pretpostavljalo socijalni društveni poredak. U praksi, realnosti tadašnjeg vremena, postojala je praksa mešavine porodičnih, religioznih, odgojnih, privrednih, kulturoloških i drugih uloga. Politička uloga, kao posebna uloga, posebna kategorija, u takvom socijalnom društvu nije postojala. Debata i tradicionalni zahtevi, proistekli iz dilema o „pojmu svrhe” unutar sistema, razne dileme po pitanju „povezivanja” formule svrhe, odnosno „opšteg dobra socijalnog sistema”, koje je nadređeno „opstanku države”, stvorili su konflikt na relaciji društvo-država. Dolazimo do problematike „ugrađivanja” formule opstanka svrhe u obrascu odnosa svrha-sredstvo. Tako da, „javno dobro”, kao jedno od prava vladara, postaje „suštinski policijsko pravo”, odnosno da se bazirano na vladarevoj i individualnoj spoznaji tumači javno dobro. Navedene dileme produbljuju kompleksnost razrešavanja „pojma svrhe” u društvu. Dolazi, putem evolucije formulisane u paradigmi „samosvrhe države”, do kompromisa, stapanja u jedno „formule o svrsi i formule o opstanku društva”. Znači, evolucija u teorijskospoznajnom smislu je vodila da sva rešenja ne mogu da dosegnu samu „srž” problema. Racionalizacija svrhe zakazuje ako se „politički sistem” kao posebnost ne izdvoji iz sveukupnih društvenih veza i u potpunosti osamostalili. Ovim pristupom došlo se do jednog novog mišljenja, shvatanja, poimanja „političkog sistema” kao sistema. Pristup je išao trendom da se „sistem može urediti” podelom vlasti putem „interne mehanike”, potom poimanjem države kao

66 Vidi: www.panarchy.org/Ludvig_von_Bertalanffy/passages_from_General_System_Theory

„pravne države”, koja „spoljnim ogradama” može ograničiti državu. Konačno, u najnovije vreme, pojavljuju se „sociološke teorije” političkog sistema. Sveukupna teorijska misao i praksa po problemu „svrhe” se svela na kompromis da je „politički sistem” postao autonoman ali i u neposrednoj interakciji sa društvom po „pitanjima društveno zadatih svrha”, za koje se smatralo da su istinite, time i nepromenjive.⁶⁷ Definisanjem političkog sistema ujedno se dodaje i nova dimenzija u evoluciji nauke o sistemima, na način integrisanog i multidisciplinarnog pristupa, odnosno stvaranje uslova za isto, dobijanjem ove dodatne, nove dimenzije.⁶⁸

Ontologijska metafizika⁶⁹ je u odnosu na „svrhu”, odnosno „problematiku različitih svrha” imala svoju baznu pretpostavku „da ja ono dobro na različitim svrhama, jest istina njihovog bitka”. Evolucijom nauke „deficijentnim modusom”⁷⁰, baziranim na negaciji tradicionalne etike došlo je do razvijanja nauke u oblasti teorije sistema. Pravno mišljenje, putem „korektivne uloge” ustanovljavanja „svrhe političkog sistema”, nalazi načine za delimično rešavanje problema. Empirijske nauke, svoj odnos prema „svrsi” pokušavaju korigovati „ustanovljavanjem veze svrhe sa prikrivenim uzrocima ili funkcijama”. Ekonomske nauke prihvataju neposredno „problematiku svrsishodnosti” na način nastojanja dostizanja istinitih sudova o „ispravnom svrsishodnom delovanju”. Ekonomska teorija daje dva odgovora. Prvi, na nivou „makroekonomije”, na način da „individualno postavljanje svrhe dopušta bez ograničenja, odnosno sa posledicama liberalizacije. Drugo, na nivou „mikroekonomije”, preduzeća kao sistema, predstavlja se postulat „optimalne vrednosne relacije” između posledica delovanja. Suštinski, ovaj postulat ima konsekventnost u opštoj misli „principa ekonomičnosti”.⁷¹

Ekonomske teorije su dale odgovor po pitanju svrha-sredstvo kroz sadržajnu, svrsishodnu formulu - „maksimiziranje dobiti”. No, samo formulisanje nije dalo odgovore na široke sistemske probleme ali je doprinelo da se proračunava-

67 Vidi:Luhman N., Teorija sistema, Svrsishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998, str. 62-75.

68 „Ne samo pravo, nego i svrsishodni zadaci političkog sistema su u tom smislu postali pozitivni, oni se postavljaju programiranim odlukama, koje se moraju doneti u samom političkom sistemu. Politički sistem i s njim samo društvo, postigli su na taj način nove mogućnosti varijacije i ujedno viši stepen kompleksnosti. Upravo iz ovoga, teorija političkog sistema ne može biti teleologijska teorija političkog društva, koja se nadovezuje na zadatost istinitih svrha. Ona se mora štaviše preoblikovati u teoriju sistema, koja za sve programirane i za sve programirajuće odluke, dakle i za zakonodavstvo i za postavljanje svrhe, može pružiti, osnovno pojmovni okvir veće kompleksnosti.“ Luhman N., Teorija sistema, Svrsishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998., str. 75.

69 Ontologija (grč. Ontos, logia nauka), filozofski, nauka o biću, o onome što postoji, osnovna nauka, nauka o opštim svojstvima stvari. Ontološki (grč. on, ontos, logikos, koji se tiče mišljenja), filozofski, koji se tiče ontologije ili se zasniva na njoj, ontološki dokaz o biću ili postojanju Boga kao beskrajnog ili savršenog bića. Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Treće dopunjeno izdanje, Prosveta, Beograd, 1980., str. 633.

70 Deficijent, deficijentni (vidi deficijentan, lat. deficiens), prema deficere nedostajati), 1. Nepotpun, nedovoljan, manjkav, neodgovarajući, 2. psihološki, duševno zaostao, slabouman, Vidi: Klajn I., Šipka M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad, 2008., str. 358.

71 Vidi: Luhman N., Teorija sistema, Svrsishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998., str.75-79.

njem ekonomičnosti, bavljenjem svrhom sistema na ovakav način, ipak dođe do određenog pomaka u naučnom smislu. Mora se imati u vidu, da je u filozofskom, naučno-spoznajnom smislu, postavljanje svrhe „redukcijsko sredstvo” koje zahteva primenu, usmeravanje na kauzalni⁷² odnos u beskonačnost. Zahvaljujući pristupu svrsi sa stanovišta ekonomičnosti, unapređen je apstraktni pristup svrsi u dugoročnom vremenskom periodu sa mnogo „kompleksnijim preferencijalnim strukturama”. Unapređenja su moguća jer je moguće vršiti proračune bazirane na maksimiziranju ili minimiziranju svrhe - „ekonomičnosti”. Sigurno je da se ovakvim pristupom ne postiže „optimum”. Sa druge strane, pospešuju se tehnike „neutralizacije” i uz spretnu upotrebu tehnika neutralizacije, ovladava se sve većim „krugom vrednosnih faktora”, nego što je to bilo u slučaju „proste svrhe”, odnosno određivanja racionalnosti svrhe sistema. Ovim se postigao novi kvalitet a to je da se „formula svrhe” izmešta sa nivoa pojedinačnog delovanja na nivoe kompleksnog složenog sistema. Na ovaj način, „formula svrhe” se dodatno usložnjava da može manje ili više uspešno obezbediti opstojnost ovakvih sistema. Upotrebom tehnika neutralizacije, suštinski se došlo do dimenzije „optimizacije sistema”. Optimizacija sistema ima svoje dalje protivrečnosti sa operacionalizacijom u sistemu, s obzirom da se došlo do „prenosa”, transmisije formule svrhe sa jednog nivoa pojedinačnog delovanja, na nivo kompleksnog, složenog sistema. Operacionalizacija podrazumeva dalje razlaganje svrhe u „sredstva za postizanje” svrhe i do nužnosti optimizacije i tih sredstava. Posledično, nastaje potreba za određenim vremenskim ograničenjima, koja su često u „kontradikciji” sa „vremenskim horizontom” perioda planiranja. Time dolazimo do ograničenja u „formuli optimizacije” i izdvajanja „podesne alternative”, kao i do ograničenja koja formula optimizacije suočava sa kontekstom „mogućnosti ljudskog shvatanja”. Iz navedenog, logično je da posledice imamo, da se u današnjoj praksi govori ne o „optimalnim” rešenjima, nego o „suboptimalnim” rešenjima. Očigledno je da se poslednjom elaboracijom dotiče i dilema čovekovog shvatanja, odnosno, „kapaciteta ljudske moći poimanja”. Nesporo je, da u socijalnim društvenim sistemima čovek ima svoj specifičnu ulogu i svoju individualnu kompleksnost. Zbog toga se u filozofskom pristupu pojmu svrhe ravnopravno pridodaje i „motiv delovanja”. Pretpostavka je bila, da je svrha ujedno trebala „navoditi na izbor sredstava”, te kao „uzrok posebne vrste” trebala privlačiti i samo delovanje. Na ovaj način, funkcije izbora i motiva bile bi objedinjene, sa pozicija da čovek „upravo uvek deluje zbog svojih svrha”. No, ubrzo se postavilo pitanje, da li čovek može snagom svoje volje „postavljati zle svrhe”. Ove

72 Vidi: Kauzalno, kauzalna teorija. Kauzalan (lat. *causalis*) uzročan, uzročni; kauzalna ili izrečena rečenica, zavisna rečenica kojim se kazuje uzrok radnje u glavnoj rečenici, kauzalizam (lat. *causa*) naglašavanje kauzalnosti, uzročne povezanosti pojava. Vidi: Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 1980., str. 399-400.

stare sholastičke⁷³ neodređenosti su putem novovekovnih sekularizovanja etičke dimenzije kroz socijalne dimenzije, dovele do otkrivanja značajnih i kompleksnih motivacionih procesa. Nauka o organizaciji je zbog toga vrlo ozbiljno uzela u razmatranje analizu kompleksnosti motiva u funkciji „racionalizacije delovanja” u odnosu na zahteve sistemске svrhe i pribavljanja motiva. Svrha se u sociološkom kontekstu, sada i uz uvezivanje sa „kompleksnošću” motivacije, na određen način povezuje i sa tradicionalnim kibernetičkim pristupom iz „primenjene kibernetike”. Odnosno, „povratno delovanje informacije”, u okviru nauke o kibernetici, pomoću koga se obezbeđuje stalno upravljanje sistemom ima primenu i u sociološkom sistemu i uopšte u sistemu. Podudarnost i značaj kibernetičkog razmišljanja po pitanju svrhe je da je nužna „vrednost” na čijoj aktualizaciji teži sistem, ima normativni sistem, te da „time daje” i meru za korekturu za održavanje sistema u stanju aktualizacije.⁷⁴

Međutim, mora se imati u vidu i ograničenja kibernetike, redukcije u smislu određivanja ka „specifičnoj” okolini i „elastičnoj primeni sredstava” kao adekvatan odgovor na zahteve okoline ali i značaj kibernetike za podsticaj u daljem razvoju nauke o sistemima i organizaciji.⁷⁵

Teorija sistema je skup sistemskih teorija, koje se generalno grupišu u dva načina razmišljanja, klasični i sistemski. Klasični način razmišljanja se svodi na induktivno istraživanje (induktivan - koji se zaključuje putem indukcije, indukcija - zaključivanje iz pojedinačnog o opštem, metod mišljenja kojim se dolazi na osnovu posmatranja). Dakle, o celini zaključujemo na bazi delova. Iz sistema se izoluje element kojeg rastavljamo na sitnije elemente. Sistemska analiza posmatra predmet (podsystem) kao deo okruženja i posmatra ga zajedno sa okruženjem, tj. posmatra ga sa onim što nije sistem. Klasična analiza zanemaruje okruženje, dok je srž sistemskog mišljenja da je okruženje ključno u odnosu na ono što posmatramo. Promene koje se dešavaju u sistemu su posledica prilagođavanja okruženju.

Usmereno delovanje na procese unutar sistema, sa ciljem da sistem prelazi

73 Vidi: Sholastika (lat. scholasticus, od grčke reči scholastikos, prema schole dokolica, škola) 1. Filozofski srednjovekovna filozofija u službi teologije, 2. Katolička opatica koja je istovremeno i učiteljica. Scholasticizam, nazori, gledišta i načela sholastičara, sholastičar srednjovekovni filozof, pristalica sholastike. Vidi: Klajn I., Šipka M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad, 2008., str. 1220.

74 Vidi: Luhman N., Teorija sistema, Svršishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998., str. 79-116.

75 Ovdje nalazimo sličnu situaciju kao u teoriji grupe i sociologiji. No, dok se tamo pojam svrhe sačuvao u svom starom opsegu i u svojoj univerzalnoj pretenziji, i modeli svrhe i modeli opstanka neodlučno konkurišu, svršishodna misao se u kibernetici radikalno pojednostavljuje i tada primenjuje kao elementarni stepen za jednu kompleksnu teoriju sistema. Ona time zadobija čvrsto mesto u teoriji sistema, ali kako smo videli, uz gubitak smislenih komponenti pojma svrhe, koje se možda može napustiti u teoriji sistema ili organizma, ali ne u teoriji sistema delovanja. I kibernetička teorija sistema može stoga pružiti važne podsticaje našim daljim razmišljanjima. Odgovor na pitanje koju funkciju vrši sistemska svrha u sistemima, ona ne daje. Luhman N., Teorija sistema, Svršishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998, str.117.

iz jednog stanja u drugo, te da ima promenljivo unutrašnje stanje ili prema okruženju predstavlja upravljanje sistemom da bi kao skladna celina ostvarili postavljene ciljeve u određenom vremenu i na određenom prostoru.

Upravljanje je složen i dinamičan sistem. U kibernetici je baziran na „algoritmu“ prirodnog nadražaja, koji potom „izaziva određenu reakciju“, koja je opet praćena nadražajem. Ovakvo cilićni procesi su u kibernetici nazivaju „promenom programa“.⁷⁶

Posebno obeležje sistema čini njegova dimenzija, upravljanja sistemima, odnosno kapacitet funkcionisanja sistema u kojima „postoji mehanizam“ putem koga se „ostvaruje funkcija upravljanja“. Funkciju upravljanja u tehničkim sistemima obavljaju „elementi“, posebno namenjeni za ovu svrhu, a u organizacijskim sistemima „naimenovani elementi“. Upravljeni sistemi, nazivaju se još i kibernetički sistemi, ili sistemi sa informacionom povratnom vezom.

76 Vidi: Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964., str. 102.

3. ORGANIZACIJA KAO SISTEM

3.1. Spoznaja o organizaciji

Odnos čoveka i prirode je, prema Brekiću (Jovo Brekić), odnos njihove međuzavisnosti, čovekov pokušaj „ovladavanja“ prirodnim silama, odnosno prirodom, „prisvajanjem“ njenih resursa, neophodnih za egzistenciju. Kao takav, predstavljao je posebnu osobenost i izazov u civilizacijskom kontekstu ljudske opstojnosti. Spoznaja o „prostoru, racionalnom i organizovanom korišćenju vlastite energije“, bio je važan iskorak čoveka, kao „racionalog bića“, unikatnom po posebnom sopstvu „sposobnosti razmišljanja“, iz čega nastaju „prve spoznaje i svesne akcije“ kako da se „postigne određeni cilj“. Na ovaj način, došlo se do nužnosti dalje spoznaje, o načinu ostvarenja samog cilja, primarno, „nužnog za egzistenciju“. Naime, ovo postignuće je moguće, jedino, „svesnom ljudskom akcijom“, koja istovremeno zahteva „prikladnu organizaciju i vođstvo u njoj“. ⁷⁷Stoga, organizacija i čovek postaju osnov evolutivnog procesa ustanovljavanja i razvoja nauke o organizaciji i same organizacije kao sistema. ⁷⁸

Prema Kavranu (Dragoljub Kavran), organizacija je „stara, koliko i ljudska istorija“, ono što su dosadašnja saznanja o organizaciji, predstavljaju tek začetke saznanja, koji se unapređuju razvojem i kombinovanjem tehničkih i naučnih disciplina sa „sposobnošću“ prilagođavanja socijalnog sistema takvim promenama ali dolazi i do spoznaje o specifičnom položaju, „bivstvovanja čoveka“ o ovakvim organizacijama. Čovek je „osnovni pokretač organizacije“ ali i njenih promena, a istovremeno i „subjekt i objekt istraživanja“. Organizacija se može opisati kao, struktura koja je „sastavljena“ od određenog broja „radnih operacija, poslova, zadataka i ciljeva“, a koji se vrše i postižu putem određenih „delatnosti“ ili „funkcija, koje su međusobno povezane“. Sa ovim poimanjem, organizacija ima svoje bitno obeležje, svoju „prostornu dimenziju“, koje se slikovito može izraziti oblikom piramide, na način hijerarhijski povezanih aktivnosti, koje su, ovisno, od samih „vrsta“ delatnosti, više ili manje „čvrsta ili homogena struktura“.

Pored navedenog specifičnog obeležja, postoji i „dubinska dimenzija“ organizacije. Ovo obeležje se odnosi na celo društvo, ovisno o određenom istorijskom i razvojnom stadiju, a koja, zasnovano na uvećanju „nivoa znanja i razvoja društva“,

⁷⁷ Vidi: Brekić J., Uvod u kadrologiju - Nauku o kadrovima, Svetozar Marković, Beograd, 1983., str.1-7.

⁷⁸ „Termin organizacija, poteče od grčke reči „organon“- organ, a isto znači „oruđe“ (čulno i govorno), odnosno instrumentalij, koji obavlja posebnu funkciju. Dovodeći u vezu više organa ili delova, dobijamo sistem, fiziološko-funkcionalnu celinu-„organizam“, odnosno instituciju, koja realizuje zadatke u privrednom ili drugom području društvenog života. Zato organizaciju shvatamo, kao ustrojstvo, uređenje, sistem, sklop, odnosno radnu organizaciju, udruženje i celu društvenu zajednicu...“ Ibid., str.2.

može biti „autoritarna ili demokratska“, odnosno, količine ljudskog rada „mehanizovana ili automatizovana“. Organizacija poseduje svoje elemente ili „statičke i dinamičke sadržaje“. Statički sadržaji jesu struktura organizacije, a dinamična neprekidni procesi, koji su odvijaju unutar organizacije. Stoga, prema Kavranu, organizaciji se mora pristupati sa stanovišta pretpostavke „dijalektičkog jedinstva“ njene dinamičke i statičke sadržine. Statička sadržina, struktura je vezana za radne poslove, radna mesta, u „piramidalnoj, hijerarhijskoj“ strukturi organizaciji, u stepenovanom obliku kvaliteta „uvezanosti strukture“. Dinamička sadržina, procesi, odvijaju se „neprekidno“ i to ka procesi planiranja, usmeravanja, koordinacije, kontrole i odgovornosti.

Nauke su se statičkom strukturom organizacije bavile u istorijskom i filozofskom kontekstu, još iz perioda starih civilizacija. Ova struktura je sa organizacionog, a posebno sociološkog stanovišta, imala dimenziju „teritorijalne“ statičke strukture, vezane za prostor (selo, grad, državu), uz dimenziju moći- „postojanja vlasti“. No, dalji evolutivni razvoj društvenih i proizvodnih odnosa „nužno“ dovodi do interakcija između „članova organizacije“ - ljudi, pojedinaca, koji poseduju osobenost „moći“ sa socijalnim grupama. Na ovaj način dolazi do ustanovljavanja hijerarhijskih struktura, „vezanih za ličnost“, a odnosi prema podređenim ili vladaru se uređuju na načelu „senioriteta i lojalnosti“. Suštinski, upravo, savremeni razvoji dovode do razvoja niza, navedenih, dinamičkih procesa, koji se počinju proučavati u formi „kružnog toka procesa“. Dinamikom i interakcijom, razvija se dalja profesionalizacija i podela rada, te dolazi do pojave dva „socijalna fenomena, procesa izdvajanja, specijalizacije i množenja interesa pojedinaca i grupa unutar organizacije i sve izraženiji društveni karakter povezivanja u procesu rada“.⁷⁹ Dinamički koncept organizacije postavlja čoveka u fokus organizacije ali i procesa koji se u njoj dešavaju, što dovodi do razvoja „nauke o vođenju organizacije“, koja se po određenom autorima i u savremenima uslovima naziva menadžment.⁸⁰

Prema Rajkovu, oni sistemi koji u sebi sadrže bilo prirodne ili tehničke „podsisteme“ smatraju se „organizacionim sistemima“. Osnovna karakteristika, obeležje ovih sistema jeste „čovek“, koji ne samo da „ustanovljava ciljeve i način

79 Vidi: Kavran D., Nauka o upravljanju, Organizacija, Kadrovi, Rukovođenje, Naučna Knjiga, Beograd, 1991, str.1-9.

80 „Najnovija istraživanja pogotovo u SAD, od sredine 40-ih godina ovog veka (XX veka, pa.a.), menja osnovne pozicije analize. Proučava se sa jedne strane socijalni sistem organizacije tehničkim postupcima, a tehnika i tehnologija se oplemenjuju društvenim naukama. Istovremeno se uvode, pod uticajem primenjenih nauka i matematike-nove metode koje otkrivaju sve veću složenost organizacije: razvija se sociologija organizacije i teorija sistema, kibernetika i kvantitativni metodi koji počivaju na primeni računara, bez kojih danas nije moguće analizirati organizaciju niti odnose među ljudima u njoj. Razvija se teorija informacija i njena primena. U vezi sa ovim, kompjuterizacija kadrovskih funkcija, posebno obrazovanje kompjuterskih evidencija o kadrovima, izgradnja informacionog podsistema kadrova u svakoj većoj organizaciji, stvar su neposrednog angažovanja stručnjaka i u našoj zemlji. U najnovije vreme razvijaju se kontigentne teorije, po kojima se se svaka organizacija stalno prilagođava okruženju, na osnovu mogućnosti koje joj pružaju.“ Ibid., str. 9.

ostvarenja tih ciljeva“, nego i „obezbeđuje da navedeni ciljevi budu ostvareni na osnovu „upravljačkih aktivnosti koje izvodi sam ili uz pomoć tehničkih sistema“. ⁸¹

Strukturu organizacije determiniše raspored elemenata, delova, kao i način njihovog povezivanja, te sama struktura u suštini predstavlja sistem više delova, međusobno povezanih i koji su u interakciji. Takav organizacioni sistem, da bi bio sistem nije puki raspored delova, elemenata neke celine, već skup, međusobno povezanih elemenata, u interakciji a između kojih se odvijaju projektovani, ili smisljeni procesi sa funkcijom zadovoljavanja unapred postavljenih ciljeva celine kao sistema. Takav cilj ne mogu postići pojedinačno delovi ove strukture sistema, te se sistem, organizacija jasno razlikuje po poprimanju novog kvaliteta.

Novi kvalitet se postiže samim procesima koji se dešavaju u organizaciji kao sistemu, posebno kompleksnom funkcijom odlučivanja, kojom se dalje obezbeđuje upravljanje sistemom u krajnjoj funkciji dobijanja, poprimanja novog kvaliteta. Postoji više nivoa kompleksnosti donošenja odluka, „ovisno od izbora odluke“ o prenosu „određenog impulsa ili informacije“. Posebni specifični aparat postoji kod mašina i kod živih organizama, koji obezbeđuje da „buduće odluke zavise od prethodnih“. Uloga „specifičnog aparata“ u ljudskom organizmu se nazivaju „sinapse“ (u kojim se nekoliko nervnih vlakana spajaju sa „jednim izlaznim“), a u mašini je to „prekidačko kolo“. I živi organizam i mašina „teži“ da se suprostavi, sada zasnovano na ovoj sposobnosti „opštoj težnji povećanja entropije“. Na ovaj način sistem oko sebe može stvoriti „lokalnu zonu organizacije“, koja sada kao celina funkcioniše u širem okruženju. Stoga se upravljanje strukturom sistema, procesima i radom u celini zasniva na metodu „povratne sprege“. Drugim rečima, sposobnost da sistem koristi rezultate „svog ranijeg delovanja“ direktno ima posledice na kvalitet upravljanja, i na novi kvalitet sistema. U slučaju da se rezultati prethodnog delovanja koriste samo kao „numerički podaci“ u funkciji „kritikovanja sistema i njegovoj regulaciji“, onda je u suštini reč o korištenju povratne sprege u „jednostavne svrhe“ (npr. u automatici). Kada sa druge strane ove informacije, nakon izvršene „radnje sistema“, imaju „kvalitet“ i kapacitet da „izmene opšti način i stil delovanja“, onda se smatra da „postoji proces učenja“. Ovo je posebna dimenzija i kvalitet adaptibilnosti i razvoja sistema. Stoga, komunikacija je u upravljanju sredstvo kojim se obezbeđuje neprekidni ciklus izdvajanja naredbi, rada, funkcionisanja, odgovora sistema, dobijanja povratne informacije ali i funkcije kontrole. Funkcija kontrole je obavezna, neophodna. Na ovaj način se dolazi do spoznaje da li su izvršene „ranije

⁸¹ Organizacija je pojavni oblik organizacionog sistema. Osnovna ideja koncepta organizacije se odnosi na koordinaciju različitih napora i uzajamnom ispomaganju ljudi udruženih u organizaciji. Druga osobina ideja koncepta organizacije, odnosi se na ostvarenje ličnih ciljeva, preko ostvarenja svrhe postojanja organizacije ili, kako se to češće kaže, ostvarenja organizacionih ciljeva. Vidi: Rajkov M., Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, VI izdanje, Beograd, 1982., str. 46.

naredbe“ ili su npr., u mehaničkom smislu zadržane usled neke neispravnosti. Na ovaj način bi se sprečila „povratna veza“, odnosno sprega komunikacije i kontrolne funkcije. I komunikacija i kontrolna funkcija imaju svoju neposrednu ulogu u disperziji, odnosno rasturanju „izvršnih“ informacija. Konkretno, kontrolnom funkcijom se „kompenzuje“ nepovratno rasturanje, gubljenje, informacija „u procesu prenosa u složenom sistemu“ (kibernetički oblik drugog zakona termodinamike).

Komunikacijom se u sistemu obezbeđuje funkcija upravljanja, odnosno stvaranja uslova za neprekidni ciklus izdavanja naredbi, rada, funkcionisanja sistema, dobijanje povratne informacije ali i funkcija kontrole.⁸²

Pod organizacijom se, u suštini, može podrazumevati i svaki oblik udruživanja ljudi radi postizanja zajedničkih ciljeva. Pojam društvo potiče od latinske reči-societas, što u doslovnom prevodu znači prijateljske veze sa drugim, a u naučnom smislu, društvom se označava grupa ljudi koji formiraju društveni sistem, u kome postoji veći dio veza, relacija između pojedinca koji su deo grupe.

3.2. Nauka o organizaciji

Nauka je objektivno, kritički, metodski izvedeno stanje. Drugim rečima, cilj nauke je utvrđivanje objektivne istine o stvarnosti. Da bi postigla taj cilj, nauka se služi određenim društveno prihvaćenim postupcima istraživanja i odgovarajućim kriterijumima ocenjivanja da li određeni rezultat istraživanja treba prihvatiti kao objektivnu istinu ili ne.⁸³Nauka o organizaciji je usko povezana sa razvojem ljudskog društva, najznačajnija uloga se dodeljuje čoveku i njen razvoj se veže za period industrijske revolucije (kraj XIX i početak XX veka). U nauci o organizaciji na poseban način se učvrstilo „svrsishodno mišljenje“ kao osnova za shvatanje organizacije. Organizacije su se u sistemskom smislu, shvatale kao „sistemi“ koji su upravljani sa ciljem ispunjenja određenih svrha, te da same po sebi organizacije nemaju smisla opstojnosti. Odnosno, ključna i opšteprihvaćena postavka je da je organizovani sistem „jedino racionalan“ ako ispunjava svrhu, misiju svog postojanja. Ova „sistemska racionalnost“ se dalje shvata i rasčlanjuje kao postojanje „svrsishodne racionalnosti“ a za koju je neophodna „sistematska struktura“. Sistematska struktura predstavlja „formalnu strukturu“, kao sredstvo, instrumentarij za postizanje svrhe i misije sistema.⁸⁴ Postoje, kao i u većini naučnih teorija i fundamentalne „naučne sumnje i dileme“ po ključnim odrednicama ovakvog teorij-

82 Vidi: Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964., str.102-103.

83 Marković M., Filozofski osnovi nauke, BIGZ, GENEZ-S, Štampa, Prosveta, CKZ, Izabrana dela, Prvi Tom, Beograd, 1994., str. 13.

84 Vidi: Luhman N., Teorija sistema, Svrshodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998., str. 38-40.

skog određenja nauke o organizaciji u sistemskom smislu.⁸⁵

U klasičnim teorijama ipak postoji tradicionalna teorijska podvojenost, dihotomija po pitanju sistema. Naime, sporna su određenja u odnosu na „celinu i njen deo“, kao i na odnos „svrhe i sredstava“. Sporne kvalifikacije, odnosno pristupi postoje u odnosu na svaki od navedenih odnosa, kao i na njihov međusobni odnos. No, ne ulazeći u značajniju analizu ovih pristupa, možemo izvući jedan kompromisni osnov, zasnovan na „klasičnoj nauci o organizaciji“ prema kome naše razumevanje sistema baziranog na njegovim kategorijama „svrhe i sredstava“ u suštini percipiraju, pretpostavljaju jedno drugo i „stapaju se jedno u drugo“. Međutim, na drugoj strani, u daljem razvoju sekundarnih, evolutivnih grana nauke o organizaciji ovakvo „sjedinenje i kompromis“, ne daje naučne odgovore na pitanja „tumačenja sistema i tumačenja delovanja“, kao i da pojam i postavljanje cilja racionalizacije „treba dovesti u odnos prema sistemu ili delovanjima“. Sa ovim kompleksnim dilemama, posebno odnosu „svrha-sredstvo“, nužno dolazimo i do savremenih komplementarnih teorija, što u opštem smislu proizvodi „cepanje“ u teorijskom smislu, u celokupnom opusu nauke o organizaciji. Proizvod navedenih teorijskih dilema je generalna teorijska podela na „mehaničkim i upravljanim modelom organizacije“ ili na drugoj strani, na smisljenoj, racionalnoj opredeljenosti za organizaciju zasnovanu na modelu „stabilnog smislenog upravljanja“. Tako se u praksi, u generalnom smislu podvajaju dva teorijska pristupa, iako niti jedan pristup u suštini „ne limitira“ u apsolutnom smislu kategorizaciju naučnog pristupa organizaciji samo unutar jednog teorijskog pristupa. Često, se iz navedenog, nalaze i alternativni pristupi istovremenog „davanjem sekundarnog“ mesta i drugom teorijskom pristupu. Znači, nema apsolutnog prihvatanja „jedinog“ ispravnog teorijskog stajališta u ovago generalno podvojenom teoretskom pristupu nauci o organizaciji. Možemo navesti i neke primere. U ekonomskim teorijama, npr. Ekonomike preduzeća i poslovanja, teorijska bazičnost je primarna na „teoriji svrsishodne racionalnosti“. Na drugoj strani, npr., sociološke teorije se više baziraju (kao i političke, društvene) na teoriji „konsenzusa oko svrhe“, odnosno oko upravljanja sistemom. Ipak, nužno je da u „naznakama“, svaka naučna disciplina u svojim teorijama o sistemu, naznači prostor „sekundarnog pozicioniranja“ i druge globalne organizacione teorije.⁸⁶

Afirmacija organizacije, uglavnom se povezuje za period industrijske revolucije. Procesom uvođenje mašina došlo je do povezivanje radnika u grupe u okvi-

85 U staroj, i nikada posve objašnjennoj tradiciji sistemi se definišu kao celine koje se sastoje iz delova, ali su više nego „suma svojih delova“. Načinom kombinacije sredstava, naime organizacijom, nastalo bi nešto što je više nego suma delova, naime ispunjenje svrhe. Organizacija u smislu jedne čisto inertne koordinacije sredstava bila bi prema tome funditajući proces stvaranja sistema, odnosno ono što čini bit sistema. Vidi: Ibid., str. 40-41.

86 Vidi: Luhman N., Teorija sistema, Svrsishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998, str. 42-45

ru jedne organizacije. Do tada su radnici učestvovali u raznim fazama proizvodnje i bili najčešće u različitim ili odvojenim proizvodnim jedinicama. U novim uslovima, zahteva se da složeni sistem funkcioniše, te je u tom smislu bilo neophodno stvaranje uslova za potrebno, svrsishodno organizovanje i upravljanje. Znači, evolucija industrijske prakse je „iznudila“ potrebu za davanjem adekvatnih odgovora. Ova nužnost, dovodi do naučnog pristupa aspektima organizacije i upravljanja, a što u konačnom dovodi i do „uobličavanja“ i u konačnom, nastanka nauke i naučne osnove o organizaciji i upravljanju.⁸⁷

Nauka je nužno morala dati odgovore na kompleksnost postavljenih izazova, potrebu sistemske analize, sistemskog planiranja, otkrivanja, klasifikacije i sistematizacije funkcionalnih odnosa nastalih u novim, dinamičnim procesima. Posebno, pod ovim dinamičkim procesima, podrazumevaju se odnosi u praktičnom funkcionisanju savremenih „modernističkih organizacionih sistema“, modernog društva, industrijskog društva koje je nastalo transformacijom iz prethodnog „premodernističkog“, agrarno uređenog društveno-ekonomskog sistema, u navedeno novo industrijsko uređenje ili „paradigmu moderne“.⁸⁸

Klasična nauka o organizaciji je u ovom kontekstu, imala ključno ograničenje. Naime, dolazi se do spoznaje da organizacija, prema klasičnom teorijskom pristupu ima „specifičnu“, ograničenu dimenziju svoje svrhe, misije. Odnosno, „sama svrha organizacije“ je limitirana „zatvaranjem u sopstvenu svrhu“, pretvaranjem organizacije u „sistem sam po sebi i dovoljan sebi“, da zadovoljava jedino svoje potrebe. Sa klasičnim, naučnim pristupom, sistem se shvata kao jedna celina, koja ima svoju krajnju svrhu-misiju. Ova celina se sastoji iz niza delova, kojima se obezbeđuje funkcionisanje i koji su u funkciji „sredstava“ ili su sama sredstva za postizanje ciljeva, misije organizacije. Smisleni, racionalni odnosi i procesi do neodređenosti, u krajnjem, nužno oblikuju strukturu organizacije. Ova struktura je hijerarhijski organizovan položaj delova, sa potencijalom subordinirajućih upravljačkih funkcija i zasnovana je na tim odnosima. Suštinski, ovakav „nefleksibilan i krut“ organizacioni sistem ne može imati održivu teorijsku snagu. Posebno, kada razmatramo nove kompleksne, dinamične, nepredvidive, neodređene situacije u ambijentu novog industrijskog uređenja ili u kontekstu „paradigme moderne“. Upravo su ovi „limitirajući faktori“ klasične teorije o sistemima sa organizacionog stanovišta bili izraženi u već navedenim okolnostima sukobljavanja sa izazovima modernističkog, industrijski naprednijeg socijalnog društva.⁸⁹

87 Vidi: Čamilović S., Kadrovski procesi, Tekon, Beograd, 1996, str.13.

88 Vidi: Dugin A., Geopolitika postmoderne, Prevodilačka radionica Rosić, Nikola Pašić, Beograd, 2009, str. 11-23

89 Vidi: Luhman N., Teorija sistema, Svrsishodnost i racionalnost, Plato, Beograd, 1998, str. 50-62.

Postojali su brojni pokušaji sistematizacije pojedinačnih segmenata postignutog znanja iz oblasti nauke o organizaciji, određivanja odnosa čoveka prema organizaciji, pojmovima i suštini rukovođenja i upravljanja u ogranizaciji (Adama Smita, Stjuarta Mila i Alfreda Maršala) ali su najznačajniji radovi Frederika Tejlora, Henri Fajola i Maksa Vebera.

3.2.1. Smit i ekonomsko - društveni aspekt organizacije

Adam Smit (Adam Smith) je sa ekonomskog stanovišta celokupan društveni sistem tadašnjeg vremena posmatrao kroz osnovne relacije čovekove delatnosti, delanja, ekonomskih načela i principa, koji omogućavaju napredak i progres društva i naroda. Ljudska priroda i čovek se u ovim relacijama, u različitim oblicima organizacije postavlja u centralno mesto i referentnom tačkom. Ekonomski uslovi slobodnog tržišta, kao osnove i determinirajućeg faktora regulacije ekonomije, stvara snažan osnov za nadogradnju liberalnog kapitalizma, a čovek kao „nepriistrasna, nezavisna osoba“ ali ključna kategorija daje isto tako snažnu osnovu moralne kategorije u organizaciji ali isto tako i snažnu podlogu za razvoj pravne nauke. Podela rada je uslovlila poboljšanje proizvodnih snaga ali i veću spretnost i veštinu, koja dalje za posledicu ima i povećanje količine rada. Dodatno povećanje količine rada, nužno dovodi i u obostranoj je korelaciji sa povećanjem spretnosti i veština, ali i sa izumom velikog broja mašina. Po Smitu, ova podela rada je jedna specifična kategorija ljudske prirode „da menja, trampira i zamenjuje jednu stvar za drugu“. Ovu sklonost pripisuje samo ljudima, što nikako nije moguće postići, naprimera, u životinjskom svetu. Ova komunikacija, podstiče dalju komunikaciju među ljudima i svaki pojedinac „razvija određene sposobnosti“. Podela rada je uslovljena sa ovom kategorijom „moći zamene“, odnosno „opseg rada“ mora biti uvek „ograničen opsegom tržišta“ U slučaju da je to tržište „malo“, onda višak proizvoda prevazilazi „potrošnju“ i na taj način se gubi mogućnost daljeg cikličkog podsticaja proizvodnje baziranog na „moći zamene“. Zbog toga je bila nužnost za proširenje komunikacije, a u funkciji „proširivanja“ tržišta, razvoja infrastrukture, saobraćaja i transporta. S obzirom na geografske, klimatske i druge uslove, vrste rada i radnosti dele se i po osnovu ove kategorije, kao i pristupačnosti samim resursima, sirovinama za proizvodnju. Dolazi do formiranja različitih kompleksa radnosti, vezanih za rečne i komunikacione linije, morski pojas ali i prenos na osnovu ojačanog transporta u dubinu kontinenta i teritorija, bazirano na klimatskim i resursnim potencijalima. Kao posledica nužnosti usložnjavanja komunikacije, trgovine na osnovu klasične ramene viška proizvoda, dolazi i do pojave uvođenja kategorije novca, upravo radi olakšavanja ove komunikacije i cikličnog procesa proi-

zvodnje proizvoda i razmene dobara. Čovek i njegov rad se postavljaju u centar odnosa ka životu, društvu i radu uošte. Konstatuju se određene „nejednakosti“ koje proističu iz prirode samog zaposlenja, kao što su ugodnost ili neugodnost samih zaposlenih, lakoća, jeftinoća ili teškoća i skupoća da se nauče radnim poslovima, stabilnost ili nestalnost zaposlenja u njima, malo ili veliko poverenje koje se mora imati u one koji ga izvršavaju, verovatnost ili neverovatnost da ćemo uspeti u njima.⁹⁰ Navedene nejednakosti su uglavnom bazirane na pitanjima plata u odnosu na prirodu samog zaposlenja i kapitala, kao i sa stanovišta politika u ovoj oblasti koje su uočene u praksi, na području Evrope.⁹¹ Ali ta razlika potiče delimično od izvesnih okolnosti u samim zaposlenjima, koje ili stvarno ili bar u ljudskoj mašti nadoknađuju mali novčani dobitak u jednim, a čine protivtežu velikom dobitku u drugim zaposlenjima. Isto tako potiče i od evropske politike, koja po ovim stvarima ne ostavlja nigde savršenu slobodu.

Smit očigledno na vrlo direktan način dovodi u vezu organizaciju, preduzeće i čoveka, njegove fizičke i psihičke karakteristike u vezu, povezuje uticaj plata i uslova rada na zadovoljstvo i nezadovoljstvo, kao i odnos države i njenih mera po pitanju rasta i razvoja društva, u čemu se očigledno uloga države minimizira i Smit upravo u „uslovima najsavršenije slobode čoveka“ vidi prednost za veću produktivnost i stvaranje kapitala.⁹² Stoga, za njega država treba, kao i regulativa države da igra potpuno marginalnu funkciju ali je izuzetna pojedinačna uloga čoveka, kao individualnog potencijala i kao subjekta u „liberalnim“ odnosima tržišne, kapitalističke privrede.

Adam Smit je pored svoje poznate uloge u domenu ustanovljavanja ekonomskih nauka, dao značajan doprinos po osnovu poimanja pozicije čoveka i njegovog sveukupnog značaja u okviru, ne samo ekonomskih sistema, nego uopšte u društvu. Naravno, bez obzira na kritičare da su njegove teze iz ranijih dela, (Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, pa.a.), gde je ponašanje čoveka svodio na „sebični interes“ i sadašnjeg pristupa, čoveka „kao pokretačke“ snage u

90 Vidi: Smith A., Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, Global Book, Novi Sad, 1988., str. 33-122.

91 Sve dobre i loše strane različitog zaposlenja, rada i kapitala, moraju u istom kraju biti ili sasvim iste ili moraju stalno težiti da se izjednače. Kad bi u istom kraju bilo neko zaposlenje očito povoljnije ili nepovoljnije od ostalih, toliko bi ljudi nagrnulo u njega u jednom slučaju, a toliko ga napustilo u drugom, da bi njegove prednosti uskoro došle na nivo ostalih zaposlenja. To bi bar bio slučaj u društvu gde su stvari puštene da slede svoj prirodni tok, gde postoji savršena sloboda i gde je svaki čovek savršeno slobodan da izabere koje god zaposlenje smatra prikladnim i da ga promeni kad god to zaposlenje smatra prikladnim. Interes bi svakog čoveka terao da traži povoljno a da izbegava nepovoljno zaposlenje. Doduše, novčane nadnice i profit svuda su u Evropi veoma različiti prema različitim zaposlenjima rada i kapitala. Vidi: Ibid., str.123.

92 „Ipak, čak i tamo gde vlada najsavršenija sloboda da bi ta jednakost došla do izražaja u celini njihovih prednosti i nedostataka, potrebne su tri stvari. Prvo zaposlenja moraju biti dobro poznata i dugo ustaljena u okolini. Drugo, zaposlenja moraju biti u običnom ili ono što bi se reklo u svom prirodnom stanju. I treće, zaposlenja moraju biti jedino i glavno zanimanje onih koji se njima bave.“ Ibid., str.120.

nesrazmeri, i sam Smit je odbacivao ovakve ocene. Svoje izučavanje je koncentrisao i na pitanja „sistema moralne filozofije“, odnosa čoveka ka različitim vrstama sistema i spoznaja o sistemima izraženim kroz analizu filozofskih teorija u različitim istorijskim periodima. Smit je sublimirao dosadašnje shvatanje „prirode vrline i ljudskih naravi“. Prema njemu, postoje, generalno tri kategorije klasifikacija. Prvo shvatanje je, da se vrlina „sastoji u prikladnosti“. Po ovom tumačenju, „ljudska narav, pohvalna narav“, ne može biti kategorija bilo koje vrste „duševnog stanja“, već se može govoriti o „prikladnom vladanju i usmeravanju“ sveukupnih osećanja, bilo loših ili dobrih u „skladu sa ciljevima i stepenom žestine težnje“ u ostavarivanju postavljenih ciljeva. Druga grupa, pojam vrline objašnjava kao „obazrivošću i smotrenošću“. Drugim rečima, putem „razumne težnje“, ali za ostvarivanje „onih sebičnih osećanja čiji je cilj negativan“, je prilagođeno vladanje za ostvarenje tih „sebičnih osećanja i ličnih interesa“. Treća grupa, klasifikuje vrlinu kao „nepriistrasno čovekoljublje“, odnosno definiše, da je „jedini motiv“ ponašanja čoveka, njegova vrlina u „onim duševnim stanjima“, gde cilj nije naša individualna sreća, već „sreća drugih“. Smit dalje pretpostavlja, da se vrlina u celokupnosti, jedino može klasifikovati putem navedenih kategorija, odnosno, „ili prikladnosti, ili smotrenosti, ili čovekoljubivosti“. Isto tako, smatra da čovekov „moralni karakter“ mora biti „pripisan“ sveukupnim ili određenim duševnim stanjima čoveka. Prema Platonovom sistemu moralnih vrednosti, „duša“ se razmatra, kao „nešto nalik na državu ili republiku koju čine tri različite sposobnosti ili reda“. To su sposobnosti prosuđivanja - razum, druga je pohotljivi deo duše, onaj deo koji čine „duševna stanja zasnovana na ljubavi za zadovoljstvom“, i vrlina moralne čvrstine i uzvišenosti duha (plemenitosti), koja je „uzvišeniji i plemenitiji“ red duševnog stanja. Onda, kada su ova tri dela čovekove prirode u skladu, dolazi do „srećne harmonije duše“ i do nastajanja onoga što se poima kao „umerenost ili dobra narav ili trezvenost i umerenost i staloženost uma“. Platon, zasnovano na ove tri osnovne kategorije „sposobnosti i reda“, definiše pravdu „prema drevnim pitagorejcima“ upravo kada se sve tri kategorije nalaze u „okvirima sopstvene namene“, kada su „usmerene prema pravom cilju“, a za šta se koristi „stepen snage i energije koji odgovara vrednosti onoga čemu se teži“. U uslovima kada se stvori „ovakva savršena prikladnost ponašanja-potpuna vrlina“, stvara se i ono što se definiše kao pravda. Aristotel se prema vrlini prevashodno odnosi sa stanovišta čovekove „navike da bude usmeren“, odnosno po osnovu „kvaliteta samog čina ili ličnosti“. Naznačavanjem „navike“ kao glavne karakteristike vrline, Aristotel je Platonu suprotstavio argument da se „prava moralnost“ čoveka crpi „iz onoga što činimo“, a ne, kako u suštini Platon sugerije, da je osnov moralnosti u „nekoj vrsti učenja“. Filozofsko stoičko tumačenje, prvenstveno Zenona, kao osnivača ove doktrine, definiše „načelo ljubavi“, kao osnovu, kojom je „životinja obdarena“ po prirodi da se čuva i stara o sebi, ali i o

„beskrajnom bogatstvu prirode“, a kod čoveka to podrazumeva „sve one različite sposobnosti i moći“, kao i sve delove čoveka uz postojanje „želje da ih sačuva i održi u njihovom najboljem i najsavršenijem stanju“. Generalno, stoička filozofija je, „temu ljudskog života“, u određenom smislu, razmatrala i „kao igru“, vrlo specifičnu, ali u „kojoj ima mnogo slučajnosti i sreća“ i prema njima „sam život“ i konsekvence, pozitivne ili negativne, mogu biti u „zavisnosti od okolnosti, predmetom našeg prihvatanja, ili odbacivanja“. No ni jedan opis vrline koji je postavljen u ovim navedenim sistemima, ili kako Smit ističe, možda im i nije bila namera, nisu u sveukupnom smislu obuhvatili uzroke naših ponašanja, dobrog čina i dobrog dela.⁹³ Pored navedenih antičkih delova Smit je navodio i analizirao savremene sisteme za koje je, sublimirano konstatovao, nedostatak podesnog merila „kriterijuma“ za merenje „podesnosti ili prikladnosti“ naših osećanja, a što je jedino moguće postići pronalaženjem, na način posmatranja „nepriistrasnog posmatrača sa strane“.

3.2.2. Maršalov i Fajolov ekonomsko-administrativni pristup

Prema Maršalu (Alfred Marshall), sama politička ekonomija ili ekonomika u suštini se bave proučavanjem ljudskog rada a posebno dela delatnosti „pojedince i društva“ koja su u neposrednoj vezi sa „sticanjem i upotrebom materijalnih stvari neophodnih za blagostanje“. Stoga je vrlo bitno uočiti i nastojanje Maršala, da „čoveka“ postavi u centar proučavanja sa aspekta „njegovog svakodnevnog rada i materijalnih sredstava“ koja se stiču na ovakav način, znači sa ekonomskog aspekta, koji po njemu „na egzistencijalnom nivou“ prevazilaze one „verske pobude“, s obzirom da su one „snažnije“, međutim, vrlo teško se mogu „rasporediti“ na tako dugom vremenskom periodu. Naime, on čoveka posmatra u odnosu na njegov karakter ali i u „nejeftinijem“ stanju, korišćenja mozga, u dnevnom periodu u kojem je on „posvećen radu“, kao i odnosima sa „drugovima u radu, svojim poslodavcima ili nameštenicima“. Organizacija i organizovanje, obezbeđuje „veću delotvornost“ i učinke delovanja pojedinca i ovo su bila pitanja koja su formulisana i nadograđivana još od vremena nastanka mnogobrojnih teorija grčke filozofije. Prema Maršalu, Adam Smit je tom „starom učenju“, dodao svežinu po novim elementima u teoriji, kao što je podela rada i na elementima u kojima se ukazuje da organizacija omogućava uslove za egzistenciju veće ljudske populacije na ograničenom prostoru. Takođe, određeni i značajni doprinosi sa stane bioloških nauka su doprineli razvoju teorije o organizaciji. Podudarnost u savremenom pristupu kako biologa, tako i savremenih ekonomista tog doba, bila je u „postojanju pode-

93 Vidi: Smit A., Teorija moralnih osećanja, Velike knjige iz oblasti filozofije, CID, Podgorica, 2008., str. 245-267.

le zadataka“ između pojedinih delova, kao društvenog ili fizičkog organizma i da „nezavisnost“ svakog od ovih delova postaje „sve manja i sve ovisnija“ o drugim delovima a u funkciji sopstvene dobrobiti. Posebno, konstatovao je i da se bilo kakav „poremećaj“ u jednom od delova „visokoorazvijenog organizma“ prenosi i na njegove druge delove. Dalje, podela funkcija, razvija dalju „podvojenost“ putem podele rada i sticanjem znanja i veština, kao i sa razvojem novih mašina. Posebno, „uvezanost i čvrsta“ relacija između različitih delova (kao recimo putna, pomorska, železnička, telegrafska, poštarska) obezbeđuje „ujedinjavanje“ organizacije i samo „najrazvijeniji organizmi“ mogu da prežive, a u ekonomskom smislu to podrazumeva razvoj proizvodnog preduzeća i njegovo prilagođavanje svojoj okolini. No, kada se dolazi do čoveka, tada se uočava sva njegova kompleksnost i značaj za organizaciju, koja je jedinstvena u odnosu na sve druge biološke organizme i biološke organizacije. Čovek sa svojom „jakom ličnošću“ ima posebnu psihološku dimenziju i nužna je evolucija u daljem unapređivanju proizvodnog rada ali i organizacije, upravo na dimenziji čoveka, kao „kompleksnog i inteligentnog bića“. Znači, iako nije još u potpunosti shvaćen „fiziološki temelj čisto umnog rada“, omogućuje relativno brzo rešavanje problema i unapređenja u organizaciji, a na način konstantnog učenja u „praksi“. Specijalizacija i svođenje rada na „rutinu“ obzirom na razvoj mašina i automatizaciju poslova, dovodi do toga da se olakšavaju „fizički napori“ ljudi. Automatizacija i rutina dovodi do monotonosti posla ali i do namere za „najefikasnijim i najproduktivnijim“ radom, sa što više uštede ali to zahteva i balans između rada mašine i čoveka. Mašina mora biti u funkciji čoveka, prvo za funkcionisanje i razvoj proizvodnje i industrije ali i samog „blagostanja čoveka“. Ušteda se može ostvariti, generalno, na dva načina, razvojem efikasnosti i automatizacijom, produktivnošću mašina ili na način bolje organizovanosti preduzeća, njegove organizacije i delotvornosti uprave.⁹⁴Tako se usložnjavanjem tržišnih uslova, neposredno razvija i sama proizvodna organizacija i dolazi se do sve složenijih oblika privrednih društava, a što za posledicu ima i kompleksnost u upravljanju preduzećem, organizacijom, gde je opet ključna uloga čoveka.

Fajol (Henry Fayol) je pod pojmom administracije podrazumevao upravljanje. Napravio je podelu u preduzeću, kao organizacionom sistemu na grupe radova, tehničke, trgovačke, komercijalne, finansijske, bezbednosne, računovodstvene i administrativne. Radovi koji se odvijaju u preduzeću, sistemu, predstavljaju funkcije upravljanja. Tehnička funkcija, po njemu, nije uvek najvažnija, iako s obzirom na kvantitet, kvalitet i raznolikost tehničkih radova u proizvodnji, ova funkcija „baca u senu“ sve ostale. Ovakav pristup nije ispravan, jer u određenim prilikama, neke od drugih funkcija mogu imati „korisniji“ i značajniji uticaj na celo preduzeće-sistem.

94 Vidi: Marshall A., Načela ekonomike, Cekade, Ekonomska biblioteka, Zagreb, 1987., str. 25-175.

Ključno je, da ova funkcija bude u „tesnoj vezi“ sa ostalim funkcijama u preduzeću. Trgovačka, odnosno, komercijalna funkcija, ima isto velik značaj, jer „znati kupiti i prodati“ je prema Fajolu, „isto bitno“, kao i umeti proizvoditi. Bez finansijske funkcije, nemoguće je uspostaviti funkcionisanje preduzeća-sistema, a potrebna je velika umešnost u pronalasku kapitala i njegovom optimalnom angažovanju. Funkcija bezbednosti ima zadatak „da otkloni sve sumnje“ socijalne prirode, koji ugrožavaju funkcionisanje sistema. Računovodstvena funkcija se predstavlja kao „organi vida“ preduzeća kao sistema. Računovodstvo, u „svakom trenutku“ mora da daje obaveštenja o ekonomskoj situaciji i stanju u preduzeću i predstavlja snažno sredstvo upravljanja. Sama administrativna funkcija je, prema Fajolu, najkompleksnija. Smatra da ova funkcija u sebi sublimira administriranje, predviđanje, organizovanje, komandovanje, koordiniranje i kontrolu. Ova, vrlo kompleksna funkcija, „pripada“ u domen nadležnosti „šefa“ ili „upravljача preduzeća“, sistema. Zajednička karakteristika za sve glavne funkcije u sistemu, odnosno radnje, jeste da se „prostiru i protežu“ između najviših instanci preduzeća-glave i pojedinih segmenata, odnosno „pojedinih organa socijalnog tela preduzeća“.⁹⁵ Kao najkompleksnija funkcija u sistemu, administrativna funkcija se jasno razlikuje od ostalih funkcija u sistemu. Znači, administrirati ima višedimenzionalnu, unutrašnju ulogu u sistemu, a ne samo ulogu vladanja, i ona prema Fajolu znači „upravljati radove u racionalnom pravcu“, odnosno, način upravljanja putem „upućivanja poslova“ a ne na način „vladanja i gospodarenja“ navedenim poslovima.⁹⁶ Vladanje se posmatra u „širem smislu“ i izvan samog konteksta navedenih šest glavnih radnji ili funkcija u preduzeću-sistemu. Vladati „poslovima“ ili sistemom znači „upućivati“ usmeravati preduzeće ka „njegovom cilju“ i osigurati mu „opštu radnju“. Drugim rečima, u doslovnom smislu „gazdovati“ sa njime na takav način putem koga će se za „preduzeće i njegov rad“ iznaći najbolji „izvori“ za opšti napredak. Fajol daje naglasak na povezivanje „radova“, operacija ili bitnih funkcija u preduzeću-sistemu sa ljudskim faktorom. U tom smislu vrednost „personala-osoblja“ mora biti prilagođena za svaku vrstu operacija, rada ili funkcije, putem generalne podele na „podobnost i sposobnost“. Pod „podobnošću“ se podrazumevaju one karakteristike pojedinca „koje se nalaze u samoj njegovoj prirodi“, one koje se stiču rođenjem, biološkim nasleđem i predispozicijama. Tak sa daljim „radom na sebi“ ili sticanja osobina „znanja i umenja“, iz kategorije podobnosti, pojedinac dobija novi kvalitet „sposobnost“ za rad, odnosno

95 Vidi: Fajol A., Opšti i industrijski menadžment, Prošlost za budućnost, Adižes, Novi Sad, 2006., str. 23-28.

96 „Ja sam usvojio ovu definiciju: Administrirati; znači predvideti, organizovati, komandovati (naređivati i zapovedati, koordinirati, uvesti u skladan uzajamni red) i kontrolisati; Predvideti; znači, ispitati budućnost i prema tome spremite program rada, Organizovati; znači obrazovati dvojni organizam preduzeća, materijalni i socijalni, Komandovati; znači učiniti da sav personal funkcioniše, dela, Komandovati; znači povezati sve poslove i radnje i uzajamno ih ujediniti, da se oni završavaju po utvrđenim pojedinim pravilima, predračunima i naređenjima.“ Ibid., str. 27.

za neku od funkcija u preduzeću-sistemu. U kategoriju podobnosti se mogu ubrajati fizička, intelektualna, moralna sposobnost i opšta kultura. Ova karakteristike su „potencijal“ koji individua poseduje pre „direktnog uključivanja“ u rad preduzeća-sistema. Uz sticanje znanja i umenja, kao što su „specijalna znanja“ za neposredni rad u preduzeću ili funkcije, sticanje iskustava opštih i specijalnih, na osnovu „bavljenja“ praktičnim poslovima na „kojima radi“ pojedinac stvara i kategoriju „sposobnosti za rad“ u preduzeću-sistemu. Sposobnosti su u međuzavisnom odnosu sa funkcijama i delatnostima preduzeća. Analizirajući sposobnosti pojedinaca u industrijskom ili državnom sistemu, sa aspekta njegove pozicije u hijerarhijskom poretku, oučene su neke zakonitosti. Nezavisno o tome da li se radi o bilo kojoj glavnoj funkciji u preduzeću-sistemu, „glavna sposobnost“ niže rangiranog „osoblja-personala“ je uvek „specijalistička“, upravo zavisna od funkcije u sistemu u kojoj deluje. Tako je primarna sposobnost nižeg osoblja u industrijskoj funkciji-tehnička, komercijalna u trgovačkoj, finansijska u finansijskoj. Na drugoj strani, glavna sposobnost „višeg personala“ u svim glavnim funkcijama u preduzeću-sistemu je „uvek administrativna“. Ovakve analize dovele su do zaključka da je „administrativna funkcija“ vrlo značajna funkcija i u industrijskim preduzećima, gde je prethodno dominiralo stajalište o primarnoj tehničkoj funkciji u ovakvim sistemima. Praktično, „sama tehnička“ sposobnost nije dovoljna za uspeh „industrijskog preduzeća“. Znači, i sve druge funkcije moraju u skladu sa ovakvim zaključkom da doprinesu održivosti i razvoju preduzeća, a posebno administrativna-upravljačka funkcija. Čak šta više, bez „administrativne sposobnosti“ i najbolji „tehničari“ nemaju dovoljno kapaciteta, bazirano samo na „potencijalu podobnosti“ za viša hijerarhijska mesta i u industrijskim preduzećima-sistemima. Značaj administrativne funkcije, administrativne sposobnosti je posebno dobio na težini, kada su isti zaključci izvedeni iz sličnih istraživanja i u drugim preduzećima-sistemima sa različitim vidovima i prirodom rada i delatnosti. Prema Fajolu, administrativna funkcija, upravljanje ili način upravljanja ima svoju posebnu specifičnost. Sve ostale bitne funkcije u sistemu, preduzeću za svoj rad upotrebljavaju „materijal i mašine“. Administrativna funkcija, kao svoje „oruđe i organe“ upravljanja ima „socijalno telo, odnosno osoblje-personal“. Iz navedenog, posebno značajna kategorija je vitalnost i kvalitet „socijalnog tela“, a što ovisi od većeg broja „principa, načela, zakona ili pravila“. Načelo ili princip su adekvatni izrazi „koji mogu biti primenjeni“ na „nužne i ključne“ osobenosti „administratora“, u funkciji vršenja vrlo kompleksnih poslova. Navedeni broj načela, u odnosu na funkciju administracije-upravljanja nisu ograničena. Fajol je najčešće koristio sledeće: podela rada; autoritet; disciplina; jedinstvo (komandovanja) zapovedanja; jedinstvo u upravljanju; subordinacija (podešavanje pojedinačnih interesa opštim interesima); nagrađivanje; centralizacija; hijerarhija; naredba i red, pravičnost, stabilnost osoblja; inicijativa; udruživanje, ujedinjavanje i

izjednačavanje osoblja.⁹⁷ Navedena načela (principi), su ona načela na koja je Fajol najčešće, u svojoj bogatoj praksi nailazio, uz ponovno naglašavanje da se sa ovom klasifikacijom ne iscrpljuje, ne samo njihova brojnost, već i kvalitativna dimenzija. Dalje, elementi administracije su prema Fajolu: predviđanje, organizacija, komandovanje, koordinacija i kontrola. Predviđanje je, kako ističe, jedan „bitni deo upravljanja“ i daje kovanicu „pravilo“ po pitanju predviđanja: „Predvideti sve, znači upravljati.“ Bazna forma predviđanja je „program akcije“, odnosno krajnji proizvod analitičkog izučavanja manifestacija budućih slučajeva, glavnih indikatora njihovog pojavljivanja, i u tu svrhu „formalizovanje“ sredstava i efikasnih oruđa za rad, u takvim novonastalim uslovima. Znači, program akcije je „rezultat predviđanja unapred“ i ujedno, predstavlja „ideju vodilju“, fazno vođenje aktivnosti ka definisanom cilju, uz upotrebu adekvatnih sredstava. Program akcije je zasnovan na: izvorima (potencijalima) preduzeća-sistema, prirodi i značajnosti operacija koje su u toku, „svim“ mogućnostima u budućnosti (ovisno o tehničkim, trgovačkim, finansijskim i drugim uslovima, koje će izvesno biti podvrgnute promenama, neodređenim po vremenu, veličini i značaju). Glavne osobine „dobrog“ programa akcije su unikat (jedinstvo) neprekidnost, povitljivost i preciznost. Predviđanja se mogu vršiti u odnosu na opšti vremenski kriterijum ili za posebne slučajeve. Međutim, sve vrste predviđanja „moraju“ biti objedinjene u „glavnom i opštem“ programu preduzeća-sistema. Program akcije, suštinski ima višeznačni i višedimenzionalni karakter - „štiti preduzeće-sistem“ od odstupanja od glavnog cilja, što iz objektivnih, a što iz subjektivnih razloga. Dalje, prema Fajolu, izrada dobrog programa „iziskuje“ dosta zahteva od upravljačkog osoblja. To su uglavnom, sledeći zahtevi: veština upravljanja i rukovođenje ljudima, mnogo aktivnosti, izvesnu moralnu hrabrost, dovoljno veliku stabilnost, izvesnu kompetentnost u profesionalnoj specijalizaciji preduzeća i izvesno opšte iskustvo u poslovima. Sa druge strane, „nemanje ili nepostojanje“ programa akcije ili „loš, rđav“ program, očigledni su znaci nesposobnosti ili nekompetencije upravljačkog osoblja. Iz navedenog sledi i nužnost alternativnih mehanizama sa ciljem sprečavanja „posledica“ ovih nekompetencija ili „samih“ nekompetencija. U tu svrhu je potrebno: utvrditi da je program obavezan (obligatan), staviti dobre modele programa na uvid osoblju (diskutovati u širem krugu, a ako je program državni ili javni, izneti na uvid javnosti, javno diskutovanje i kritikovanje), uvesti u nastavu predmet predviđanje i projektovanje poslovanja. Posebno pitanje, prema Fajolu, treba posvetiti nacionalnim predviđanjima i nacionalnim programima. U ovom kontekstu, je uočena i određena „nelogična disproporcija“⁹⁸. Potrebno

97 Vidi: Ibid., str. 28-36.

98 Program štiti i brani preduzeće ne samo od bezrazložnog nemanja i gubljenja orijentacije; usled čega nailaze teže nezgode, već štiti i od nestalnosti i prevrtljivosti i viših autoriteta, što se po kad što javlja. Isto tako program štiti preduzeća od odstupanja sa glavnog pravca, koje je u početku obično malo, slučajno i neprimetno, ali koje docnije može da

je uočiti koliko važnu ulogu predviđanje ima u velikim preduzećima i kakve „sposobnosti“ zahteva od upravljačkog osoblja, prvenstveno, profesionalnu kompetenciju, iskustvo, organizacionu sposobnost, aktivnost, moralnu kuraž i drugo. Sada kada bi ovo „projektovani“ na državu, kao ogromno preduzeće, uočavaju se problemi u odnosu na uočeni „prvi i nesporni“ razlog, a to je „ministarska nestalnost“. S obzirom na „prolaznost ministara“ oni „nemaju vremena“ za dobijanje ključnih kompetencija. Drugi razlog je, „što ne podležu odgovornosti glavni upravljači“ (npr. po pitanju finansijske odgovornosti). Suštinski, na primeru francuskog društva svog vremena, Fajol pronalazi da u pogledu „predviđanja“ u državnim poslovima, „treba težiti ministarskoj stalnosti“. Sve dok se ne stvore takvi uslovi neće biti „izgrađenog državnog programa akcije na stabilnoj osnovi“. Organizacija sistema ili preduzeća, prema Fajolu se grubo može podeliti na materijalnu i socijalnu. Sa stanovišta sistema, socijalna organizacija je primarna, a dok materijalna podrazumeva stvaranje preduslova za funkcionisanje organizacije obezbeđenjem adekvatnih materijala, alata i posebno kapitala. Socijalno telo i osoblje treba biti u potpunosti osposobljeno da izvršava svih glavnih šest funkcija u sistemu (prema Fajlovoj klasifikaciji, pa.a). Generalno, bez obzira na varijacije, u odnosu na veličinu preduzeća, sistema, od najjednostavnijeg do nacionalnog i države, socijalno telo mora zadovoljavati svoje administrativne funkcije i imati za to adekvatne sposobnosti. Sastav socijalnog tela, uglavnom zavisi „od broja činovnika“ u preduzeću i konstituiše se na isti način u svim vrstama preduzeća, po modelu konstituisanja u industrijskim preduzećima. Ova specifičnost se objašnjava istim funkcijama ili sličnošću funkcija, koje su u preduzećima raznih vrsta uglavnom, slične. Komandovanje ima zadatak, da u trenutku kada se stvori „socijalno telo“, da ga „stavi u funkciju“. Zadatak komandovanja je da se disperzija upravljanja prenese na „razne šefove“ preduzeća, koji imaju odgovornost za svoju „upravnu jedinicu“, sa ciljem „da izvuče najbolji mogući rad od službenika i uposlenih“. Optimalni ili najbolji mogući rad svake upravne jedinice, mora biti usmeren na korisni doprinos za celokupno preduzeće-sistem. Veština komandovanja ovisi o određenim ličnim predispozicijama pojedinaca, ali i na „znanju“ opštih principa organizacije. Koordinacija, prema Fajolu znači obezbediti „harmoniju“ u svim radnjama preduzeća. Na ovaj način se olakšava njegovo funkcionisanje i u krajnjem, uspeh. Koordinacija podrazumeva unošenje sklada i balansa između „materijalne i socijalne“ komponente sistema. Koordinacijom se takođe, osnažuje insistiranje na „proporcionalnom vršenju“ svih glavnih funkcija sistema. Isto tako, koordinacijom se vodi računa o „prioritetima“ pri operacijama, (na primer: pustiti u funkciju pomoćna sredstva, posle glavnih). Generalno, koordinacija se može opisati kao uvođenje „ukupne proporcije“ u funkcionisanju sistema, u skladu i srazme-

završi sa potpunim prenačenjem cilja, po kad što i potpunom izmenom glavne svrhe preduzeća. Vidi: Ibid., str. 96 -101.

ri sa raspoloživim sredstvima, a radi najsigurnijeg postizanja „opšteg cilja“. Postoje razni oblici optimalnih mera koordinacije. Tako organizacija „redovnih konferencija“ u funkciji „interakcije i diskusije“ o problemima od opšteg interesa u preduzeću, analize programa akcije, može biti dobra u funkciji postizanja „kohezije“ i uzajamnih „privlačnih sila“ unutar određenih subjekata u sistemu. Na ovaj način je moguće da se postignu efekti za koje bi u suprotnom bio potreban mnogostruko dugotrajniji vremenski period. U velikim sistemima kao korisna mera koordinacije, između određenih segmenata mogu biti mere uvođenja službenika „za vezu“ čime bi se postizali pozitivni efekti olakšane komunikacije, a time i efikasnost celokupnog preduzeća-sistema. Kontrola predstavlja „proveravanje, verifikovanje“ funkcionisanja sistema, odnosno da li sistem funkcioniše po „usvojenom programu, principima ili neposrednim naredbama“. Cilj kontrole je uočavanje grešaka i odstupanja, a radi popravljavanja i sprečavanja, kao i „preduzimanje mera da se iste greške i odstupanja ne bi ponovo dešavale“. Kontrola se vrši nad „stvarima, licima i delima-aktima“ i u svim glavnim funkcijama preduzeća. Suština kontrole mora biti „neutralnost i objektivnost“. Kontrola mora počivati na „savesnosti i potpunoj nezavisnosti kontrolora“ prema onome koga kontroliše, bilo da se radi o „stepenu upravljanja koji kontroliše“, ili „povezanosti interesom, gde se misli o postojanju prijateljskih ili rodbinskih veza sa personalom na koji se kontrola odnosi“. S toga, pored stručnosti, kompetencije kontrolora, on mora posedovati i „jak osećaj dužnosti“, imati kvalitete nezavisnog i racionalnog rasuđivanja, smisla za umereni i racionalni rad tokom kontrole. Kontrolna funkcija, kao i svi drugi elementi upravljanja i administriranja, isto tako zahteva, uvek visok stepen pažnje, kompetenciju i veštinu u postupanju, s obzirom da svaki i zbirno elementi upravljanja i administriranja, predstavljaju zbir vrlo kompleksnih i značajnih poslova za celokupan sistem.⁹⁹

3.2.3. Tejlorov humanizam i Veberova struktura

Tejlor je najveći doprinos dao po pitanju humanističke filozofije, koja je značajno doprinela razvoju nauke o organizaciji, naravno i pored drugih značajnih doprinosa u opštem smislu filozofiji, sociologiji i društvenim naukama. U centar svoga filozofskog fokusa postavlja čoveka, identitet i značaj pojedinca i generalno postavlja osnove „ekskluzivnog humanizma“ u bavljenju filozofijom. Ovakvim pristupom odbacuje se prethodna teologija, i bavljenje „prirodnim svetom“ u kome je čovek živio, s obzirom da je Bog bio upleten u sam „život društva“, a ljudi su „živali u začaranom krugu“. Ističe i da je sam Veber, sa svojim izrazom „razmandija-

99 Vidi: Ibid., str. 81-173.

vanje“, kvalitetno oblikovao suštinu prelaska ili samo, trenutno „moderno stanje“ u kome se društvo nalazi prelaskom u sekularizaciju. Moderno stanje se, upravo, u osnovi, razlikuje sa predmodernim društvom, po negaciji navedenih osobnosti. U tom „predmodernom društvu“, u kome su se nalazili naši preci, Tejlor ističe, da pristup „ekskluzivnog humanizma“ nije mogao biti iskazan, misleći na antičko vreme, iako pridaje određene značaje filozofskih pristupa, iako ograničenih, u ovom pogledu. Značajni pravci antičke filozofije, platonizam i stoicizam, su svaki na svoj način „davali otpor razmandžijavanju i mehaničkom univerzumu“. U ovom smislu, smatra i da je Aristotelov pristup bio usmeren ka „širem poretku nečeg što je božansko u nama“. Ističe da je izraz „kosmos“ bio opšti pojam koji se od antičkog vremena koristio za poimanje „sveukupnog postojanja“, a što je dalje podrazumevalo i postojanje „komponente uređene celine“. Shvatalo se da je „kosmos ograničen i omeđen“, a neraskidivo su povezani „red i granica“. Aristotel suštinu „kosmosa“ i njegovo „središte“ nalazi u Bogu, dok Platon „takvo neprekidno delovanje“ objašnjava „večnošću“. Prema tome, „kosmos“ ima svoju „hijerarhiju“, više i niže nivoe, odnosno „nivoe bića“. Svoj „vrhunac“, vrhovno stanje, kosmos postiže u „večnosti“ i na okupu ga drži „ono što postoji večno, ideje ili Bog ili oboje - ideje kao misli stvoritelja“. No, delom i zbog „naučne revoucije“, nestaju ovakve predstave o kosmosu, a „mi smo se sada“ našli u univerzumu, koji ima svoju hijerarhiju i poredak a što se „iskazuje prirodnim zakonima“, odnosno sada „univerzum teče u sekularnom vremenu“.¹⁰⁰ Transformacijom iz paganstva u biblijsku religiju a potom u sekularizam dolazi i do „transformacije“ u pozicioniranju čoveka u „sveukupnoj predstavi o kosmosu“, shvaćenom u sistemskom smislu. Za nastanak modernizma i sekularizacije pored navedenog naučnog iskoraka, značaj ima i prateća renesansna nadgradnja u društvu, renesansni humanizam, razvoj države ali i sami reformatorski pokreti unutar društva, sa posebnim akcentom na teološka pitanja i reformaciju. Potreba za „reformom“ je bila bazirana na snažnom „nezadovoljstvu sa hijerarhijskom ravnotežom između svetovnog života i asketskog poziva“, što je prouzrokovalo dosta reformatorskih pokreta i „reformatorske klime“ u Evropi u srednjem veku. Postojale su očigledne razlike u „brzini“ i disperziji reformacije, ali se može okarakterisati, kao istorijskim periodom, u kome su granice između sveštenstva i građanstva, naroda, bile sve manje. Istovremeno, dolazi i do povećanja broja „svetovnjaka“ u društvu, generalno, i postepeno dolazi do prevage „delomično sekularizovanog ideala civilizacije“. Suštinski, Tejlor tumači, da je „ekskluzivni humanizam“ u poslednja „dva veka“ narastao do dimenzije „alternative“ hrišćanskoj veri. Stvoreno je mnoštvo pozicija „menjanjem duhovnog“ u „ljudski život“ i uspostavljanja „generalizovane kulture autentičnosti ili ekspresivnog individua-

100 Vidi: Tejlor Č., Doba sekularizacije, Službeni glasnik, Beograd, 2011., str. 36-71.

lizma“.¹⁰¹ Fokusiranje filozofskog pristupa ka čoveku i „uvažavanje ljudskog života i integriteta sa pojmom autonomije“, predstavlja značajan iskorak po pitanju opštih, univerzalnih, prirodnih - ljudskih prava. Na ovaj način „pojam autonomije“ treba da predstavlja centralno mesto u sagledavanju ljudske prirode, ljudi, kao „slobodnih subjekata“ i koji „subjektivizuju svet oko sebe“. Ovakav pristup je suprotnost Kantovom pristupu ljudima, kao „čisto racionalnim izvršiocima“ ili „čisto iluzornog osećanja uronjenosti u prirodu“. Nastojanja su da se minimiziraju i otklone uzroci i sama „ljudska patnja“, u određenom smislu stvaranja „ljudskog blagostanja“, ali na način izbegavanja „religioznih izvora“ ili centralne teme „hrišćanske duhovnosti ili modernog utilitarizma“, kao njegove sekularne pojave. Svoju nameru „osnaženja čovekovog identiteta“, Tejlor opisuje kao „životom proizvodnje i životom u porodici“, odnosno „afirmacijom običnog života“. Ovakav pristup, prema „Aristotelovoj etici“, ima značaj „baze“, a reformacijom u doba moderne filozofije se dobija da je „običan život središte dobrog života.“

Tejlor je u postavljanju čoveka u „centar izučavanja“ i centralno mesto u socijalnom društvu, pokušao da da odgovore na pitanja identiteta i individualnosti čoveka, kao i odnosa sa društvom i zajednicom. On pojašnjava i poima „ljudsko biće-kao sopstvo“ i njegove veze sa „ljudskim identitetom“ u smislu da sopstvo, kao identitet „suštinski definiše način“ putem koga stvari za čoveka imaju „značenje“. U ovom smislu, definiciju identiteta, Tejlor povezuje, ne samo sa stanovišta „pozicije po pitanju moralnih i duhovnih stvari, već i neko upućivanje na definišuću zajednicu“. Posebno, ističe jednu nezaobilaznu dimenziju ljudskog života.¹⁰²

Maks Veber daje vrlo značajan doprinos razvoju društvenih nauka, sociologije ekonomskih ali i organizacionih nauka. Fokus Veberovog naučnog pristupa, filozofije, jeste izučavanje društva, istorije, kapitalističkog uređenja tada savremenog zapadnog društva (nasuprot Marksu), njegove prirodne strukture, odnosno njegovog opšteg karaktera. Istovremeno, inkorporirao je i ulogu čoveka u ovom celokupnom i kompleksnom filozofskom pristupu. U širem sociološkom kontekstu, bavi se „ljudskim delanjem“, odnosno „društvenim delovanjem i naročito društvenim odnosom“. Ove kategorije Veber uvezuje, kao orijentaciju ka „predstavi o postojanju“ jednog „legitimnog poretka“. Same „izglede“ da dođe do stvaranja „legitimnog poretka“, naziva „važnjem“ samog poretka. Definiše da je „važjenje“ poretka usklađeno prema određenim „maksimama“, a to su „obaveze ili uzori“. Naglašava „ciljno racionalne motive čoveka“, kako bi se „delovanje“ orijentisalo „prema poretku“ a, što je zasnovano na „legitimnosti“. Ova legitimnost poretka može biti uslovljena unutrašnjim pobudama, afektima, vrednosnoracionalno i religiozno, ili sa

101 Vidi: Ibid., str. 218-301.

102 Vidi: Tejlor Č., Izvori sopstva, Stvaranje modernog identiteta, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008., str. 15-82.

samom „interesnom situacijom“, očekivanjima „posebne vrste“. Legitimno važenje nekog poretka za „one koji deluju“ unutar njega mogu biti zasnovane na njegovoj tradiciji, afektivnog ili emocionalnog verovanja u legitimnost, na osnovu toga što je „poredak uspostavljen“ u pozitivnom smislu i veruje se u njegovu „legalnost“, na osnovu određenog sporazuma onih koji su zainteresovani za poredak i kada se poredak nametne „na osnovu vlasti“ ljudi koja „legitimno važi nad ljudima i zahteva pokoravanje“.¹⁰³ Sam poredak se sagledava sa dva aspekta, putem „konvencije“ i putem „prava“.

Društvene odnose, ako su u funkciji „delanja, sa namerom nametanja volje jednom ili više partnera“, Veber definiše pojmom „borbe“, sa dve kategorije, „miroljubivom i latentnom“. Ovakvi društveni odnosi, orijentisani prema navedenoj nameri su „miroljubivi“, ako nemaju elemente „fizičkog nasilja“, mogu se nazvati „takmičenjem“ sa ciljem „sticanja moći izgledima“. Takođe, „regulisano takmičenje“ je stanje kada se društveni odnosi, putem navedenog takmičenja, „orijentišu prema jednom poretku“. Latentna borba, u suštini predstavlja „selekciju“, s obzirom da „individue“ imaju nameru za opstanak i „nema međusobne smisaone namere“ za borbom. Ovde se može govoriti o „društvenoj selekciji“, ukoliko se ova latentna borba, dešava u socijalnoj zajednici, „između izgleda živih u životu“ ili o „biloškoj selekciji“, u slučaju kada se radi o borbi za očuvanje „nasleđenih svojstava“. Pripadnost „jednih drugima“, po „osećanju“ učesnika u društvenom odnosu, zasnovano na „afektivnom ili tradicionalnom“ osećanju, za Vebera, predstavlja „zajednicu“. Društvu prilazi na kompleksniji način, sa povezivanjem orijentacije društvenog delovanja, ali i na individualizaciji „interesa i motiva“ pojedinaca, kao subjektivnih elemenata u društvenom odnosu. Društveni odnosi su „otvoreni“ ili „zatvoreni“ bazirano na kriterijumu „odnosa sa onima“ koji nisu članovi društva ili zajednice. Otvoreni društveni odnosi „ne zabranjuju“ uzajamno delanje sa onim akoci su izvan društva ili zajednice, i to „svakome ko je stvarno kadar ili sklon tome“. Zatvoreni društveni odnosi, na drugoj strani, „isključuju ili ograničavaju“ ovu mogućnost. Učesnici u društvenim odnosima mogu biti na osnovu individualnosti svakog člana, solidarno delanje, potom „zastupničko“, delanje određenih predstavnika, sama vlast i „vlast zastupanja-neograničena vlast“. U odnosu na poredak, može „biti prisvojena“ ili po obeležjima trajno ili privremeno data, odnosno „određenim aktom učesnika“ ili „trećih osoba“ prenesena, privremeno ili trajno i time je uspostavljena neograničena vlast. Kada se održanje „poretka“ garantuje „ponašanjem određenih“ ljudi, a koji imaju nameru za održanje tog poretka, u zatvorenom društvenom odnosu, možemo govoriti o postojanju grupe. U ovom delu razmatranja uočavaju se pojave i dejstvo određenih rukovodilaca ili upravnog

103 Vidi: Veber M., Privreda i društvo, Tom I, Prosveta, Beograd, 1976., str. 3-24.

aparata. Po pitanju „pravno zasnovanih poredaka“ u nekom društvu, Veber ističe, da se oni mogu oformiti „slobodnim dogovorom ili nametanjem i pokoravanjem“. Sama izvršna vlast „može da pretenduje“ na legitimnu moć za „nametanjem poretka“, a „ustavom“ grupe se „nazivaju stvarni izgledi“ da će članovi grupe prihvatiti „nametanje pokoravanja“ od strane izvršne vlasti. U uslovima određenih „okolnosti“ poreci jedne grupe „mogu biti nametnuti i članovima i nečlanovima“, a pod „upravnim poretkom“ se podrazumeva poredak koji „reguliše grupno delanje“. Pod pojmom „regulativnog poretka“ se podrazumeva takav poredak, koji onima koji „delaju jemči izgled“, koji mogu biti realni za postizanje tim delanjem. Veber se, posebno, bavi pojmom upravnog poretka, delanja upravnog aparata i odnosa navedenih instituta u okvirima društvenih delanja i u okviru državnog sistema. Pod pojmom „organizacije“ Veber definiše „trajno delanje određene vrste sa nekim ciljem“, a isto tako, u ovu kategoriju potpadaju i obavljanje „političkih i liturgijskih poslova, poslova udruženja, itd., ukoliko je zadovoljen kriterijum stalne usmerenosti prema cilju“. Pod organizacionom grupom smatra „skupinu sa upravnim aparatom koji trajno dela sa nekim ciljem“. Veber daje definicije i da „politička organizacija“ sa karakterom ustanove treba biti nazivana državom, „ako njen upravni aparat iskaže adekvatan monopol legitimne fizičke prinude za održavanje poretka“. U svojim razmatranjima, Veber daje vrlo jasnu definiciju države. Moć je sa stanovišta Vebera više definisana sa sociološke tačke gledišta i „predstavlja izgled“ da se „sopstvena volja“ sprovede u okviru „jednog društvenog odnosa, bez obzira na otpore“ i bez obzira na „čemu se zasnivaju ti izgledi“. Pod pojmom „vlasti“, podrazumeva „izgled za pokoravanje određene osobe“, na osnovu upućene, i dobijene „naredbe određenog sadržaja“. Po sociološkom poimanju, definicija vlasti treba biti proširena na „izgled“ da će naredba biti „poslušno“ sprovedena. Disciplinom Veber naziva „izgled za automatsko ili šematsko“, brzo i „zahvaljujući navici pokoravanje naredbi“ od strane „velikog broja ljudi“. ¹⁰⁴

3.2.4. Osobnosti organizacije kao sistema

Organizacija se, prema Pusiću (Pusić Eugen), može posmatrati kao „grupa ljudi“ i u isto vreme kao „skup pojedinačnih aktivnosti“ članova grupe, odnosno, kao „kolektivno delovanje grupe kao celine“. Kolektivitet podrazumeva „niz pojedinačnih aktivnosti“, a pojedinačno delovanje, „delovanje“ članova organizacije, „koje svoj smisao“ postiže samo na način uklapanja ovog delovanja u „opšti zadatak i cilj cele organizacije“. S toga, „svaka akcija“, se može posmatrati kao poje-

104 Vidi: Ibid., str. 26-39.

dinačna i kolektivna, ali se može uočiti i postojanje „kolektivnog i pojedinačnog rada u organizaciji“. Ovisno od namere fokusiranja na „konkretne operacije“, onda će aktivnost pojedinca biti primarna, a ako se posmatraju „načini trajne saradnje“, ili rad u grupama, onda će se „kolektivni rad uzimati“ u primarni fokus pažnje. U samoj organizaciji se pojavljuju procesi „centralizacije i decentralizacije“, tako da se pod centralizacijom smatra „svaka tendencija“ u smislu „jačanja kontrole“ nad određenom delatnošću u organizaciji „iz jednog mesta“. Decentralizacija je proces „suprotnog smera“, a ovaj odnos može imati, po osnovu „sadržaja prenesenih funkcija“, sledeće oblike: decentralizacija izvršenja, odnosno, stanje u kome se izvršenje određenog osla prenosi „na specijalne centre“, a u obliku da „opštiji centar“, primarno, ima pravo na „kontrolu nad izvršenjem“; decentralizacija izvršenja i odlučivanja, na način da „opštiji centar“ zadržava „kontrolu“ i decentralizacija izvršenja, odlučivanja i dela kontrole, na način da „opštiji centar“, ima samo određene „kontrolne funkcije“. Isto tako, sa stanovišta, odnosa „centralnog dela“ ka „specijalnom“, razlikujemo: prenos zadataka na „specijalni centar“, a da sama organizaciona struktura ostane „nepromenjena-delegacija“; prenošenje zadataka na „specijalni centar“, ali uz istovremeno „stvaranje novih organizacija i organizacionih jedinica- organizaciona decentralizacija“, i prenošenje zadataka, na način „proširenja specijalnog centra“ ili stvaranja „posebnih kontrolnih mehanizama-politička decentralizacija“. U svakoj organizaciji i u njenom okruženju postoje „snage u pravcu centralizacije i decentralizacije“.¹⁰⁵ Međutim, problemi centralizacije i decentralizacije daju organizaciji određene prednosti, ali stvaraju i nedostatke, upravo zasnovane na ovim „istodobnim mehanizmima centrifugalnih i centripetalnih tendencija“.

Organizacija je po svojoj „prirodi“ grupa, s obzirom da se sastoji od „više ljudi“ i zbog toga što se u njoj vrši „grupni rad“, a na način da dolazi do uvećanja njene složenosti i veličine. U njenom funkcionisanju nužno dolazi i do „izražavanja različitih gledišta i interesa“, a postojala su i istorijski poznata stanovišta po pitanju odnosa „kolektivnog i pojedinačnog rada“ (još u delima Frensisa Bekona, Francis Bacon), te klasične „upravne teorije“ i konstanta „stalnog“ dijelektičkog odnosa između pojedinačnog i kolektivnog rada. Za razumevanje organizacije je neophodno uočiti postojanje „formalne i neformalne strukture“. Naime, „formalna struktura“ predstavlja „unapred“ definisan i utvrđen „raspored poslova i međusobnih veza“ unutar određene organizacije. Sa druge strane, „neformalna“ struktura organizacije čini „skup relativno trajnih odnosa“ između ljudi, članova organizacije, koji su se „razvili“ u samom procesu „njihovog zajedničkog rada“.

105 Vidi: Pusić E., Nauka o upravi, Knjiga I, VIII izdanje, Pravni fakultet u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom, Novinsko izdavačke organizacije „Poslovna politika“, Beograd, 1986., str. 159-163.

Značajno je za istaći, da neformalna struktura značajno utiče na „formalne ciljeve organizacije“, te da je, uopšte „formalno“ funkcionisanje neke organizacije, jedino moguće, ako „u isti mah“, postoji i ovaj drugi segment. Formalna organizacije je „jedino izvana vidljiva“, kao i njeni ciljevi, te članovi organizacije u okviru nje mogu da sagledaju svoju ulogu, status i materijalni dobitak, i bez obzira što se „u prvo vreme“, uglavnom, po pravilu vežu za „formalnu grupu“. U smislu „lojalnosti i solidarnosti“, međutim, često nema kontinuitet i adekvatan intenzitet. Naime, „aktivističke težnje“ ali i težnje za „većom sigurnošću“, posebno motivišu individue za traženje „sigurnost bliskih veza“, kao i određenih „boljih izražavanja“ sopstvene „ličnosti u neformalnoj grupi koja ga prihvata“. Sublimirajući ovakav pristup, može se istaći da na individuu, člana organizacije, obostrane „kumulativne“ uticaje imaju i formalna i neformalna organizaciona struktura, posebno po pitanju njegovog usmeravanja u organizaciji i radu, ovisno koja od njih u određenim uslovima više „zadovoljava“ njegove individualne potrebe. Isto tako, sa sociološkog staništa je utvrđeno da postoje socijalne vrste grupa u organizaciji i pored „formalnih organizacionih jedinica“. Naime, razne „socijalne grupe“ se formiraju po raznim osnovama, prethodnim poznanstvima, bliskošću poslova, njihovoj sličnosti, same fizičke blizine radnog mesta, socijalnog porekla ili kraja, političkih uverenja i drugo. Uticaj ovakvih socijalnih grupa, može biti manifestovan i u obliku „formiranja zajedničkih stajališta“, kao i potencijalnih „zajedničkih akcija“ po određenim pitanjima funkcionisanja i rada organizacije ali „izvan svojih formalnih uloga“.¹⁰⁶

Iz navedenog je očigledno da je evolutivni put u razvoju nauke o organizaciji, bio kompleksan. Pre svega, bio je zasnovan na opštoj teoriji sistema, kibernetici, kao i drugim naukama i naučnim disciplinama koje su u sveobuhvatnosti ili parcijalno, kao svoj predmet istraživanja imale organizaciju.

Generalno, može se ustvrditi da organizacija ima osobenosti postojanja cilja, organizovanja aktivnosti u funkciji njegovog ostvarenja i neposredno vršenje tih aktivnosti. U tu svrhu, organizacija kao sistem objedinjuje niz poslova ili aktivnosti, funkcija, koji se zbog svojih srodnosti ili povezanosti mogu objediniti u grupe.

3.3. Država kao organizacija i sistem

Država i državna organizacija, bile su predmet starogrčke filozofije i učenja, koja su potom evoluirala ka savremenim oblicima organizacije države i državne uprave. Još je Pirej, u skladu sa „Aristotelovom Politikom, zamislio jednu državu“. Ta država bi „imala deset hiljada ljudi“, bila bi podeljena na tri grupe, staleža

106 Vidi: Ibid., str. 160-176.

„zanatlije, zemljoradnike i ratnike“. Isto tako, zemlja bi bila podeljena na tri dela „božanski, državni i privatni“. Hipodam je dalje, razmišljao o potrebi postojanja „tri vrste zakona, pošto se sporovi „pred sudovima“ vode uglavnom zbog „uvrede, oštećenja ili ubistva“, te je imao nameru da uvede „vrhovni sud“, čija bi uloga bila da preuzme one predmete „što nisu dobro presuđeni“. Izrazio je svoju „sumnju“ u ispravnost postupka odlučivanja u suđenju i po pitanju njegove pravičnosti. Takođe je smatrao da je potrebno doneti „poseban zakon“ kojim bi se davale nagrade „počasti“, za ljude koji „otkriju“ nešto, što bi bilo korisno za državu, kao i da se obezbedi „izdržavanje“ dece „građana“ koji su poginuli u ratu. Činovništvo i činovnici su prema njemu bili u nadležnosti „naroda“ i trebali bi da se bave „javnim poslovima, a takođe i o strancima i udovicama“. Ovakav idealni model države je bio „obrazac“ političke filozofije starih Grka. Perikle je promišljajući o „atinskoj demokratiji“ koja je već postojala, dodao esencijalni deo, potrebu „mogućnosti nesmetanog razvoja ličnosti i privatne inicijative“ i na neki način dao „naznake liberalizma“ u pristupu državnim pitanjima. Periklovi stavovi su dalje, verovatno, uticali na Hipodamov stav o zakonodavstvu. Naime, po njemu, zakonodavstvo u „idealnoj državi“ treba da bude ograničeno na zaštitu individualnih prava i interesa. Isto tako, i on ima „reformatorski pristup“, prvenstveno sa stavom o potrebi ustanovljavanja „apelacionog suda“, kao najviše sudske instance, sastavljene od „iskusnih i starijih ljudi“, koji bi imao ulogu da otklanja nepravedne odluke donesene od postojećih „narodnih sudova“.¹⁰⁷ Njegovi kritičari, Aristotel sa jedne strane, osporavao ga je u smislu „da govori samo o radnicima, zanatlijama i ratnicima“, kao o tri staleža u državi, ali da je „zaboravio“ robove koje uopšte ne pominje. Ovde dolazi do izražaja i „tadašnje“ preovlađujuće filozofsko mišljenje da se ovaj stalež nije smatrao „elementom državne organizacije“. Takođe, njegova kritika ide i u pravcu Hipodamove težnje da u „državnu vlast“, bude pozvan „ceo narod“, kao i po tome kakav bi odnos bio između zemljoradnika i ratnika. Ako bi ratnici dobili zemlju na obrađivanje, te je obrađivali, onda bi nestali zemljoradnici, a ako bi zemljoradnici to činili za ratnike, na taj način bi postali njihovi robovi. No, s obzirom da nije ostalo pisanih zapisa ovog poznatog „miletskog arhitekta“ ostaje određena „rezerva“ o samoj „originalnosti“ Platonovih „političko-filozofskih ideja o idealnoj državi“. Novina koju je Hipodam uveo je „praksa“ da se pokušaju izbeći „pogreške“ tadašnjih narodnih sudova, a i sam Platon je u „svom drugom velikom političkom delu Leg. VI 767“, u suštini svoju filozofsko-političku misao uskladio sa Hipodamovim stavovima i „prihvatio“ potrebu ustanovljavanja apelacionog suda,

107 Bednije je naneti nepravdu nekom nesrećniku, nego nekome ko je srećan... Narod može imati vrednost samo tamo gde i zakoni imaju vrednost... Nepravda nastaje kada se jednaki tretiraju nejednako i kad se nejednaki tretiraju jednako... Srećna je ona država u kojoj svi građani imaju umereno i dovoljno vlasništvo. Vidi: Aristotel, Misli nad mislima, antologija, Alba Greca Book, Beograd, 2007., str. 5- 10.

koga je ugradio u „sistem razgranate sudske mreže svoje druge najbolje države“.¹⁰⁸

Definisati državu kao društvenu organizaciju je kompleksno pitanje, kao i samo definisanje pojma države. Pokušaj poimanja države kao društvene organizacije, značio bi pristup ka utvrđivanju njenih specifičnih obeležja, koje ona ima u odnosu na druge društvene organizacije. U ovom kontekstu, poseban fokus se stavlja na posmatranje, te osobenost „organizacije državnog aparata ili funkcije koji taj aparat ostvaruje“, u okviru društva kao celine, koje se mogu poimati kao „organizacione i funkcionalne“ definicije, odnosno, tumačenja pojma države. Većina teoretičara i filozofa se slaže oko jedne osobenosti države, koje joj daje navedeno specifično obeležje, a to je posedovanje „jednog specifičnog sredstva“, a to je sredstvo fizičke sile ili prinude. No, na drugoj strani, ne postoji konsenzus o tome, koja su to druga, bitna, obeležja države, kao društvene organizacije (*genus proximus*), a koja je, na jedan, specifičan i kavalitativan način „odvajaju“ od ostalih društvenih organizacija (*differentia specifica*). Uprkos ovakvim nesaglasjima, Lukić i Košutić (Lukić D. Radomir i Košutić P. Budimir) nude sledeća specifična obeležja, putem kojih se država razlikuje od ostalih društvenih organizacija: monopolska kontrola nad sredstvima sile; teritorijalnost; suverenost; bezlična struktura vlasti i legitimitet. Funkcija države jeste da „uređuje zajednički život ljudi“ u sveobuhvatnom, totalnom smislu, u okviru celokupnog društva a na način da „donosi pravne akte“, te na prinudan način vrši usmeravanje „društvenih odnosa“. Izdvajaju se određene funkcije države, koje ujedno predstavljaju i pravne funkcije. To su sledeće funkcije: funkcija osiguranja egzistencije države i društva; klasna funkcija; funkcija mira; funkcija ostvarenja slobode; funkcija obezbeđenja socijalne sigurnosti i funkcija saradnje i integracije.¹⁰⁹ Međutim, vrlo značajno je uočiti, da je „državno-pravni poredak“ određena specifičnost države kao organizacije, koja je putem njega dinamički sistem, odnosno ima karakteristike „dinamičke a ne statičke pojave“. Državni sistem ima određenu dinamiku promena, promena i menjanja nastajanja i nestajanja, delimičnih izmena i modifikacije pravnih akata, državnih organa ali je značajna dimenzija da ova „dinamika“, ne utiče „značajnije“ na samu prirodu državno-pravnog sistema, odnosno poretka.

Država se može posmatrati i sa aspekta političke organizacije, odnosno jednog opšteg teorijskog pristupa ka državi sa stanovišta političke teorije države. Pod državnom funkcijom se podrazumeva ono što „država“ realno čini u društvu, njen ukupan uticaj na društvo i to je jedan „najopštiji efekat delovanja“, putem koga se

108 Vidi: Đurić M., Iz istorije antičke filozofije, Službeni glasnik, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009., str. 72-81.

109 Vidi: Lukić R. D., Košutić B. P., Uvod u pravo, Dvadesetosmo izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Izdavački centar, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str. 9-35.

sublimira sveobuhvatna delatnost države u odnosu na društvo.¹¹⁰

Moderna država, u smislu organizacije, prema Jovanoviću (Slobodan Jovanović) je izvedena na osnovama načela „podele vlasti“, odnosno na „osnovne funkcije državne vlasti“, odnosno, kako ističe, da „onaj koji izdaje zakon, ne treba da u isto vreme da sudi i upravlja i obrnuto“. Razlozi za ovakav pristup su „tehnički i pravni“. Osnovu tehničkog razloga čini „specijalizacija“, jer je za vršenje svake od tri osnovne funkcije državne vlasti nužno i postojanje „organa“ koji za obavljanje funkcija, koje su mu poverene, koristi „umne i oralne osobine“ ljudskih potencijala, zaposlenih, a za šta je potrebna različita stručna kvalifikacija, nivo sprema, veštine i znanja, koje će biti u funkciji određene državne vlasti. Drugim rečima, „načelo podele vlasti“, ne predstavlja ništa drugo nego „načelo deobe rada primenjeno na državnu organizaciju“. Pravni razlog leži na osnovama teze da „bez podele vlasti nije moguća pravna država“. Još je, po Monteskejue, „sloboda nemoguća“ u uslovima kada „jedan čovek ili telo“, istovremeno objedini vlast. Tako da zakonodavna, upravna i sudska vlast, predstavljaju tri osnovne funkcije državne vlasti, ali ipak među njima ne sme postojati „potpuna odvojenost“, već određeni nivo „saglasnosti i jedinstva“. Ova teorijska, načelna podela, iako je u praksi dosta ima dosta slučajeva odstupanja, upravo iz kompleksnosti zahteva i odnosa, obzirom da se istovremeno, sa jedne strane zahteva „odvojenost i nezavisnost“, a istovremeno i „određeno jedinstvo i saglasnost“.¹¹¹

110 Svaka pojedina državna radnja izaziva neku posledicu, vrši neko dejstvo, neki uticaj. Kada je reč o državnoj funkciji, onda nije reč o tome već o ukupnom dejstvu svih pojedinačnih državnih delatnosti, na društvo u celini uzeto. Samo ovo ukupno dejstvo čini političku funkciju države-sve ostalo može činiti njene posebne funkcije (na primer ekonomsku, kulturnu, itd.) Ovu političku funkciju, kojom država utiče na društvo kao celinu, ona ne može da vrši bez primene osobenog sredstva koje joj stoji na raspolaganju-monopola za fizičku prinudu-dok ostale funkcije eventualno može da vrši bez primene osobenog sredstva koje joj stoji na raspolaganju-monopola za fizičku prinudu-dok ostale funkcije eventualno može da vrši bez toga.Vidi: Ibid., str. 234.

111 Vidi: Jovanović S., O državi, Osnovi jedne pravne teorije, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2011., str. 313-317.

4. DRŽAVNA UPRAVA KAO ORGANIZACIJA I SISTEM

4.1. Uprava

Uprava u savremenim tumačenjima ima širok spektar tumačenja, no, bazno je da se zasniva na svojoj osnovi, pravu te dalje odnosu prava prema pojedincu, društvu u svojim raznim formama i oblicima.

Pravo se prema Vineru, na sistemski način može posmatrati na način veza, etike, komunikacija, norme, kontrole, sankcije, vlasti i kompleksnog odnosa ovih kategorija.¹¹²

Prema Veberu, „svaka vlast” se prevashodno ispoljava i funkcioniše kao „uprava“, a sa druge strane se može posmatrati da je „upravi potrebna vlast”. Naime, pretpostavlja, da se „ne može svakome dati moć zapovedanja”. Postoji i model neposredne „demokratske uprave” u slučajevima pretpostavke, da uglavnom svi pripadnici grupe „imaju iste” kvalifikacije za „obavljanje javnih poslova” i da se onda u ovoj „upravi” minimizuju „moći zapovedanja”. Ovo je jedna, „demokratska forma” viđena u krugu gde „ravnopravni članovi,“ uglavnom ili po principu rotacije ili žrebanja ili „prepuštanjem” prvenstva nekome iz grupe određuje pozicija „upravne funkcije”. Ovakav pristup ima svoju genezu još iz prastarih vremena, gde je kategorija „prestiza na osnovu iskustva” predstavljala kategoriju „prirodnih honorata”, dok danas ti honorati imaju daleko drugačiju dimenziju u ovako „racionalizovanoj” neposrednoj demokratskoj grupi. Međutim, u uslovima kada je potrebno vršiti upravljanje sa „tvorevinama sa velikim brojem” ljudi i kada odnosi ne leže više na ličnom ili susedskom odnosu, dolazi do razvoja kvantitativnih i kvalitativnih zadataka i do vršenja vlasti kroz „organizaciju”. Vlast se kroz organizaciju vrši na način stvaranja kruga osoba koje pripadaju kategoriji malog broja ljudi sa karakteristikama „nadmoćnog položaja” i odnosu da vrši vlast nad „podvlašćenim masama”. Karakteristika ovog „povlašćenog” kruga ljudi je njigovo „brzo razumevanje, racionalno regulisano društveno delanje i plansko rukovođenje”. Posebna prednost dolazi po pitanju karakteristike „tajnosti”, u smislu da se ove namere iskažu, po pitanju „donetih odluka i podataka”, a što ima za posledicu „sve teže i neverovatnije” povećanje broja ljudi, članstva u ovom nadmoćnom krugu osoba. Uspostavlja se institut „službene tajne” i, po Veberovom shvatanju, „svaka vlast kao trajna vlast, jeste u nekoj presudnoj tački tajna vlast”.

112 Pravo se može definisati kao etički nadzor nad komunikacijama i nad jezikom, pogotovo, kada je ovaj normativni vid pod kontrolom neke vlasti, dovoljno jake da svojim odlukama da delotvornu društvenu sankciju. To je proces podešavanja „sprega” koje vezuju ponašanje različitih pojedinaca kako bi se moglo ostvariti ono što zovemo pravom i kako bi se sporovi izbegli ili barem izgladili. Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964., str.133.

Vrlo je karakteristično, da vlast u funkciji sprovođenja mera koje sprovodi društvo, „drži na raspolaganju određen „krug osoba”, na trajnoj osnovi, kako bi se „zapovesti vođe” izvršavale, a time se uspostavlja „dimenzija organizacije”. Naime, ovaj krug ljudi je „naviknut” na bespogovorno izvršavanje zapovesti ali i po osnovu privilegija učesća u vlasti, odnosno „ličnog” interesa. Tako, dolazi do diferencijacije na „gospodare” i „aparata”. Gospodari su ona kategorija, vođa ili vođe, koji svoju „naredbodavnu moć”, koju imaju ili na koju pretenduju, nisu dobili od drugih vođa. Pod aparatom se podrazumevaju „osobe”, koje se svojim gospodarima stavljaju na „posebno raspolaganje”. Na ovaj način, u sociološkom smislu, dolazimo i do „strukture organizacije vlasti”, koja se bazira na odnosu vladara i aparata prema podanicima, po „principu” raspodele moći zapovedanja ali i na sociološkim principima „poslušnosti”, podređenih ka višim instancama u strukturi, sve do gospodara. Organizacija vlasti se, prema Veberu, zasniva na njenoj legitimnosti, zasnovanoj na „važanju moći”, koja može biti ozakonjena „racionalnim pravilima”, a koja su sporazumna ili nametnuta i koja daju legitimitet svakom nosiocu moći zapovedanja. U ovom slučaju „poslušnost” se obezbeđuje na osnovu ovih pravila, a ne na „autoritetu ličnosti”, kao što je to u drugom slučaju.¹¹³ O „patrimonijalnoj državi” se može govoriti u onim uslovima, kada monarh organizuje svoju političku moć na istim načelima kao što se vrši kućna vlast.¹¹⁴

Zasnovanost evropskog javnog prava je na rimskom pravu, sama transformacija rimskog prava u javno pravo je, prema Digiju, išla na način pojave pojma „suverenosti”, krajem XVI veka, u periodu postojanja patrimonijalnog prava. Kralj je nosilac vlasti, kao ličnost, a sam pojam suverenost ima, verovatne korene u latinskim rečima „superanus” i „supremitas”, koje su značile „osobenost onoga čije feudalno gospodarstvo nije prizilazilo ni iz kog višeg feudalnog gospodarstva”, ili u krajnjem smislu, po obrascu iz srednjeg veka od „samog Boga”. Tranzicijom rimskog prava u feudalni sistem pravnih odnosa, dolazi do koncentracije imperiuma, potestas i dominatio, u vlast ili feudalno gospodarstvo (prema Loazovom tumačenju), a potom je i Paskije tumačio transformaciju suverenosti u „prvoga među prvima”, odnosno u „kralja”, i ovakav pristup postaje zvaničan od druge polovi-

113 Vidi: Veber M., Privreda i društvo, TOM II, Prosveta, Beograd, 1976., str. 46-57.

114 „Kao osnova političkih tvorevina patrimonijalni odnosi vlasti bili su od izvanrednog značaja...Egipat se u stvari javlja kao jedan jedini ogromni oikos kojim je faraon patrimonijalno vladao. Egipatska uprava je stalno održavala odlike privrede oikosa i Rimljani su Egipat u suštini tretirali kao ogromnu carsku domenu. Država inka i naročito država jezuita u Paragvaju bile su izrazito tvorevine zasnovane na kuluku. Ali posedi kneza, kojima se upravlja direktno vlastelinski, redovno predstavljaju samo jedan deo područja njegove političke moći, koje osim toga obuhvata i druge oblasti koje se direktno ne smatraju kneževom domenom nego područjima kojima on samo politički vlada. Međutim i stvarna politička moć sultana na Istoku, srednjovekovnih kneževa na dalekom istoku grupisala se ipak oko ovih velikih patrimonijalnih domena kao oko jezgra. U ovim poslednjim primerima, politička tvorevina kao celina je u stvari identična sa činovskim vlastelinskim posedom kneza.” Veber M., Privreda i društvo, TOM II, Prosveta, Beograd, 1976., str.103.

ne XVI veka, a u XVII i XVIII veku, suverenost predstavlja i „pravo zapovedanja čiji je nosilac kralj“. Suverenost postaje „apsolutna“, isto kao i druge vrste svojine, odnosno „neotuđiva i nedeljiva“ svojina, a kralj postaje, uz navedeno pravo zapovedanja i nosilac „svojih imovinskih prava“, te se ediktom iz 1770. godine proklamuje „da ne postoji nikakvo ograničenje koje bi poticalo iz tako zvaničnih osnova zakona“. Na ovaj način se dolazi do konačnog, sveobuhvatnog pojma suverenosti u feudalnom društvu, odnosno da se „kraljeva suverenost“ izražava putem zakona, „koji je izraz kraljeve suverene volje“. Po osnovu ovakvog pristupa, posledično, dolazi se do porekla pojma „narodne suverenosti“, odnosno „pojma zakona“, koji su ugrađuju kao formulacije u „revolucionarnim“ deklaracijama i ustavima toga doba, po čemu su čuvene doktrine „Loka, Mablina, Rusoa i Monteskejca“. Naime, dolazi do „istorijske evolucije“, da se sa „prostom promenom reči“, dovede u vezu i „izmiri“ dotadašnje monarhističko shvatanje suverenosti, sa novim filozofskim doktrinama i, posebno, „praktičnom“, vidljivom praksom ovih doktrina u „načelima američkog Ustava“. Promena je bila vrlo jednostavna, reč „kralj“ je zamenjen sa rečju „narod“. Na ovaj način „kraljeva suverenost“, koja je bila „jedna, nedeljiva, neotuđiva i nezastariva“, sada, postaje „narodna suverenost“, sa svim navedenim obeležjima suverenosti, i sada narod, umesto kralja, postaje „subjekt prava-nosilac prava suverenosti“. Drugim rečima, prethodno „subjektivno pravo“ i koncentracija suverenosti u jednu ličnost, pravnu ličnost, je po logici stvari trebala „iščeznuti“ sa promenom istorijskih okolnosti, nestanka te „ličnosti“, nosioca suvereniteta, ali u suštini i praksi, dolazi do stvaranja „osnova javnog prava, koje je proisteklo iz revolucije“. Sada, u novim okolnostima, narod postaje „ličnost, nosilac subjektivnog prava na javnu vlast, prava zapovedanja ili suverenosti“. U tom smislu, Digi definiše i pojam države, u smislu da je: „Država organizovan narod: ona je po tome nosilac suverenosti, a javno pravo (kod Nemaca Staatsrecht) je državno pravo, što će reći skup pravila, koja se primenjuju na tu suverenu ličnost, koja određuje njenu unutrašnju organizaciju i uređuje njene odnose sa drugim ličnostima, sa potčinjenim ličnostima, ako se ove nalaze na zemljištu države koja je u pitanju“, a jednakim ličnostima, ako su to druge države“.¹¹⁵

No, postoje brojne dileme ali i praktični razlozi da se daju „protivargumenti“ na ovakav način formulisanom „revolucionarnom dogmi“, a to je da je vrlo teško postići „apsolutnu podudarnost“, između države i naroda na jednom prostoru, kao i to, obzirom da je „narodna suverenost jedna i nedeljiva“, onda je vrlo teško primeniti je i na „druge zajednice“, koje potpadaju pod javnu vlast dotične države, na njenom teritoriju. Jedan od primera je i Ujedinjeno Kraljevstvo, koje jeste država

115 Vidi: Digi L., Preobražaji javnog prava, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd, 1998., str. 23-27.

ali u kome nema „jedinственog naroda“, koji je onda organizovan u tu državu, odnosno postoji npr., irski i engleski narod ali i „sila koja vlada i koja se u stvari nameće različitim narodima“.¹¹⁶

Pravi odgovor na navedene protivrečnosti je široka „decentralizacija i federalizam“, a posebno federalizam koji „postoji kao opštedržavno pravo u Novom svetu“, a u Evropi, Švajcarska i Nemačka su savezne države. No, na drugoj strani i decentralizacija i federalizacija su u protivrečnosti sa „shvatanjem pojma suverenosti naroda“, odnosno naroda kao ličnosti i principa jedinstva i nedeljivosti suverenosti. Čak, šta više, federalizam u praksi, znači „negaciju same državne suverenosti“. Ovo se potkrepljuje činjenicom da na „istom zemljištu“, postoji više država, vezane za jednu „središnju ili saveznu“, a druge „države“, članice federacije, su stvorene od „lokalnih zajednica“, dakle decentralizovanih zajednica, te se na ovaj način „negira“ dogma da na „određenoj teritoriji postoji samo jedan narod“. Daljim razvojem i spletom mnogobrojnih uzroka i napredaka, dolazi do pojave da se od upravljača traže i uređenja oblasti van pravosuđa, policije i vojske i ove službe se šire na oblast prosvete, socijalne pomoći, saobraćaja, i potrebne su da „državna intervencija“ bude u funkciji javnog prava. Na ovaj način se stvara novi sistem sa „modernim ustanovama javnog prava“, a to je pojam „javne službe“.¹¹⁷

Uprava postaje sve značajniji pojam ali i suštinski veoma značajan izraz za tumačenje pojava i stremljenja koja su se posebno mogla uočiti krajem XVIII i početkom XIX veka.

Iz navedenog tumačenja, vidi se podudarnost značenja uprava i administracija i prema prihvaćenom shvatanju u našem jeziku se ovi izrazi mogu smatrati sinonimima. Mnogobrojni autori su definisali ovaj pojam na različite načine, ovisno od pristupa u sagledavanju pojma, teorijskog pristupa, sadržajnog ili formalnog i sl.. I u našem jeziku reč uprava ima više značenja u smislu imenice upravljanje i glagola upravljati. U opštem smislu, uprava se može sagladati sa organizacijskog stanovišta i funkcionalnog stanovišta. Sa stajališta organa koji obavljaju upravne

116 Očigledno je da vrlo često nema podudarnosti između države i naroda. Pre svega, često puta isti upravljači imaju vlast nad više različitih zajednica, od kojih svaka nesporno ima svojstvo naroda. Ti su narodi često suparnici među sobom i ostaju sjedinjeni samo time što se zajedno pokoravaju jednoj višoj vlasti. Austrijsko carstvo davalo je za to najbolji primer. Ono je bilo skup naroda, od kojih svaki ima svoju sasvim vidnu i istaknutu individualnost. Niko se neće usuditi govoriti o austrijskoj narodnoj volji jednoj i nedeljivoj, niti će reći da je austrijska država bila politički organizovan austrijski narod. Česi u Češkoj, Nemci u Austriji, Italijani u Trentinu i Istri, Poljaci u Galiciji, Srbi u Bosni o Hercegovini, pripadaju u stvari različitim narodima. Uopšte se ne vidi zajednička volja čiji bi nosilac bio narod. Vidi: Ibid., str. 31.

117 Pojam javne službe zamenjuje pojam suverenosti kao osnovu javnog prava. Ovaj pojam svakako nije nov. Istog dana kada je pod uticajem vrlo različitih uzroka... stvorena razlika između upravljača i onih nad kojim se upravlja, stvoren je i pojam javne službe. Zaista, shvatilo se, još od tog trenutka, da se upravljačima nameću izvesne obaveze prema onima kojima upravljaju, kao i da je izvršenje tih obaveza u isto vreme posledica i opravdanje njihove veće sile. To je u suštini pojam javne službe. Vidi: Ibid., str. 38-41.

funkcije kao i forme u kojoj se te funkcije obavljaju, uprava se može definisati kao skup organa sa autoritetom vlasti koji su pozvani da osiguravaju mnogostrane zadatke od opšeg interesa koji padaju na državu. Državna uprava, sa funkcionalnog stanovišta, bi bila ona delatnost koja nije ni zakonodavstvo niti sudstvo, te se pokušavaju istaći i opisati delatnosti uprave i time da njezin sadržajni pojam ili da se za određivanje samog pojma uprave uzme kao kriterij cilj uprave kao organizacije. Kada se promatraju okviri zadataka uprave, uočava se da uprava prvenstveno izvršava zakone, pa se može govoriti o upravi kao izvršnoj delatnosti, iako ovo stajalište predstavlja preusko definisanje, jer uprava obavlja i druge delatnosti.

U teoriji se takođe formirao pojam autoritativne i neautoritativne uprave a razlika je u tome da li organi uprave prema drugim subjektima istupaju s javnim ovlašćenjima i autoritetom vlasti, ili bez njih. Posredna uprava je takva organizacija kada upravnu delatnost obavljaju drugi činioци izvan aparata (građani, njihove asocijacije, drugi organi...), a uprava preuzima samo ulogu nadzornika i regulatora takve delatnosti. Neposredna uprava, kada uprava sama neposredno djeluje i vrši unapred definisane aktivnosti.

U anglosaksonskoj teoriji se rado upotrebljava pojam javna uprava, kao skup javnih službi koje osiguravaju izvršavanje brojnih zadataka od značenja za državu u cilju ostvarivanja javne koristi. Takođe, javna se uprava definiše kao izvršavanje javne politike koju utvrđuju predstavnički organi.

Ravoj uprave doživljava svoju ekspanziju tokom XX veka, te se smatralo da je „razvoj upravnog sistema“, ključni preduslov za opšti društveno-ekonomski rast i razvoj i da ima posebnu ulogu u društvenim zadacima. Sa razvojem uprave, pojavljuju se i novi problemi, problem „stepena koordinacije“ velikog broja društvenih poslova i problem „sprečavanja“ da sama uprava ne postane „podloga nesavladive koncentracije vlasti“, s obzirom na njeno raspolaganje enormnim sredstvima ekonomske kontrole ali i fizičke sile. Suštinski, uprava značajno određuje i čak menja društvene odnose, a posebno imajući u vidu činjenicu da je u „toku XX veka“, uprava u zemljama srednjeg i visokog nivoa razvijenosti „rasla deset puta brže“ nego što je to bio slučaj sa prirodnim rastom stanovništva. Nauka o upravi, na ovaj način predstavlja naučno područje koje se bavi „upravom“, njenom organizacijom i funkcionisanjem, regulacijom i političkom kontrolom, društvenom i ekonomskom ulogom, socijalnim sastavom upravnih kadrova, dinamikom reagovanja pojedinaca i grupa u upravnim odnosima“.

Pod organizacijom se može podrazumevati „proces“ podele rada ali i istodobnog sistematskog povezivanja radnih operacija“, koje su podeljene između određenih ljudi koji raspolazu „materijalnim sredstvima“, koja su u funkciji „izvršenja određenog zadatka“. Prema njemu, organizacija se može posmatrati u tri različite dimenzije :strukturne, materijalne i teleloške. Strukturna dimenzija

organizacije se može izraziti njenom organizacionom strukturom, koja predstavlja „relativno trajan plan“ utvrđenih poslova i veza između zaposlenih (onih koji vrše poslove). Organizacija ima svoju osobenost „neprekidni proces“ koji se unutar nje dešava, procesi „deobe i povezivanja“ kao „stalni pokret“ i interakcija „osnovnih organizacijskih suprotnosti“. Struktura organizacije predstavlja „generacioni faktor“ organizacije, koji ostaje „uglavnom nepromenjen“. Kod „svih organizacija“, nezavisno od toga šta navedena organizacija želi „postići“, putem svojih „ljudskih i materijalnih komponenti“.¹¹⁸ Značajno je istaći, da se dijalektički pristup u poimanju strukture organizacije pokazuje kao metoda čijom se upotrebom postigao „kvalitetno viši stepen“ prilikom proučavanja organizacije, prevashodno zasnovano na analizi razvoja sredstava rada, te dalje evolucije u razvoju mehanizacije i tehničkih inovacija, kao i timskog, grupnog rada u toku ekspanzije procesa industrijalizacije u XVIII i XIX veku.¹¹⁹

Naime upravne organizacije, predstavljaju organizacije u kojoj ljudi obavljaju određene poslove korisne za celokupno društvo na principima podele poslova, ovlašćenja i moći.

Obavljanje poslova se vrši na principu zaposlenosti i vršenja rada na radnom mestu koje predstavlja stalno zanimanje.

4.2. Državna uprava kao organizacija i sistem

Država se po Veberu, sa sociološkog aspekta, posmatra kao politička organizacija, koja je organizovana na „određenoj teritoriji“ i da ima „monopol“ na legitimnu primenu fizičkog nasilja, te predstavlja „odnos vlasti“ nad ljudima na navedenoj teritoriji, koji joj se pokoravaju. Legitimnost neke vlasti države je zasnovana na tri „unutrašnja opravdanja“, tradicionalnim i običajnim, harizmatiskim, zasnovani na vladaru sa specifičnim obeležjima, ili baziranih na „sferi politike“, te izabranih ratnih ili vladara na osnovu plebiscita, vođa političkih partija i slično. Posebno, vlast se zasniva na „legalnosti“ odnosno postojanju „legalnog zakona i objektivne kompetencije“. Drugim rečima, vlasti zasnovanoj na poštovanju i pokoravanju, u odnosu na propisane obaveze. U svakoj organizaciji vlasti, mora

118 Vidi: Pusić E., Nauka o upravi, Knjiga I, VIII izdanje, Pravni fakultet u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom, Novinsko izdavačke organizacije „Poslovna politika“, Beograd, 1986, str. 148.

119 Osnovne su značajke društvene pojave organizacije dinamičko jedinstvo suprotnih elemenata. Samom pojavom organizacije kao „procesu“, suprostavlja se relativno statičan pojam organizacione strukture, kao trajnog plana i sistema. Glavni par suprotnosti u pojmu organizacije, međutim, jesu „deoba i povezivanje“. Deoba ili podela rada znači postupak, kojim se „ukupni rad koji treba izvršiti rastavlja na niz radnih operacija, a svaka od tih operacija poverava se drugoj osobi.“ Vidi: Vajner Z., Principi organizacije i poslovanja preduzeća, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb, 1955., str. 238.

postojati ustanovljena, kontinuirana uprava, koja mora posedovati „neophodan personalni aparat i materijalna sredstva“, kako bi svoje delanje usmerila ka cilju obezbeđenja pokornosti i poslušnosti, na navedenoj teritoriji. Upravna vlast je, u odnosu na vlastodršca, vezana ličnim interesima, kao što je materijalna nadoknada i individualnim ugledom u društvu. U nastajanju savremene države došlo je do evolutivnog odvajanja kategorija upravnih činovnika i upravnih radnika od „materijalnih obrtnih sredstava“ i stvarna vlast se „nužno“ nalazi u rukama činovnika, vojnih ili civilnih. Isto tako, sa društvenog stanovišta i preduzeće poprima oblik moderne države, jer se gubi samostalnost, određenih delatnosti vezanih za individue, statusa zanatlija ili seljaka, vlastelina, na način da se zalihe, sredstva za rad i novčana sredstva prebacuju, prelaze, u posed preduzetnika. Dešava se identičan proces, evolucija, kao i u slučaju države, u čijoj nadležnosti se koncentriše politička moć, kao i politika u vojnoj i kulturnoj oblasti. Znači, kako u državi, tako i u privredi, podređeni postaju odvojeni od materijalnih sredstava za rad, ali je u oba slučaja specifično da se birokratskim aparatom, koji upravlja, kako sa njima, tako i sa sredstvima za rad, ujedno, pokoravaju i onoj vlasti kojoj se ovaj birokratski aparat pokorava. Moderni kapitalizam je najviše doprineo procesu razvoja birokratske države, s obzirom da je kako za moderni kapitalizam, tako i za kapitalističko preduzeće, bilo neophodno postojanje adekvatnih mehanizama „proračuna“, a što je na nivou države značilo postojanje adekvatnih mehanizama „pravosuđa i uprave“, na osnovu kojih bi „racionalnim proračunima“ bilo moguće upravljanje državom. Tokom navedenog procesa, dolazi i do transformacije kolegijuma u kabinet, tako da jedna osoba u ime vladara, nastupa ka parlamentu i političkim partijama. Nastao je jedinstven položaj prvog ministra, vodećeg činovnika.¹²⁰ Ovakav razvoj politike u „posao“, doveo je do stvaranja dve kategorije činovnika „političkih i stvarnih“. Politički činovnici su, uglavnom, oni koji se mogu „otpuštati i pomerati“, koji izlaze iz službe promenom parlamentarne većine. Pravi činovnik „ne treba“ da se bavi političkim pitanjima, već da „upravlja“.

Prema Kelzenu, pravo je „poredak“ na osnovu koga se zasniva ljudsko ponašanje, a samo pravo nije, „kao što se nekad kaže pravilo“. Pravo predstavlja „skup pravila“, koja treba da imaju onu vrstu homogenosti i snagu „jedinstva“ koju mi onda možemo da shvatamo „kao sistem“, jer nije moguće u potpunosti pojmiti samu „prirodu“ prava, ako se posmatra „izolovano pravilo“, kao predmet posmatranja ili izučavanja. Pojedinačna pravila su putem specifičnih odnosa „povezana“ u pravila jednog „pravnog poretka“, i vrlo je značajno poznavati i shvatati te odnose, koji „čine pravni poredak“. Svaki društveni poredak ima za svoju funkciju, da omogućiti određeno „recipročno ponašanje“ ljudi, koji čine društvo, koje nije

120 Vidi: Veber M., Privreda i društvo, TOM II, Prosveta, Beograd, 1976, str. 432-450.

ništa drugo nego društveni poredak. Na ovaj način, putem ovakvih mehanizama, obezbeđuje se da ljudi vrše upravo one radnje, koje se smatraju poželjnim a sprečavaju da čine one radnje koje se smatraju „štetnim“ za društvo, kao i da se ljudi usmeravaju za činjenje upravo tih radnji ili akata za koje se smatra da su „poželjni“ po društvo, odnosno društveni poredak. Stoga, sam pojam „pravnog pravila“, ima svoje dve bitne osobine, prva je da pravno pravilo predstavlja „normu“, odnosno posebnost, koju je stvorila „pravna vlast“, kako bi na ovaj način obezbedila usmeravanje, regulisanje i kontrolu ponašanja ljudi u društvu, odnosno društvenoj zajednici. Druga osobina, posebnost pravnog pravila je da ga pravna nauka koristi kao „instrument“, da pojasni i opiše „pozitivno pravo“ i na taj način norma postaje „centralni“ pojam pravne nauke, kao i drugi pojmovi kao što su „sankcija, delikt, pravna obaveza, subjektivno pravo i pravni poredak“.¹²¹ Pravni poredak bi se stoga mogao definisati kao „sistem normi“, i to normi „čije važenje se ne može izvesti iz više norme“. Ovako shvaćena i definisana norma, naziva se „opštom normom“. U odnosu na prirodu „osnovne“ norme, u opštem se mogu i utvrditi posebnosti dve karakteristike pravnog poretka ili normativnog poretka, „statički i dinamički“.¹²² U ovom kontekstu, značajno je uočiti da je kategorija „ovlašćenja“ posebno značajna za definisanje, ustanovljavanje „delegiranog autoriteta“ stvaranja vlasti i posledično, osnovne norme, kao osnove dinamičkog normativnog, pravnog poretka, kojim se i ustanovljava javna služba.

Principi upravljanja, prema Vineru važi za sve sisteme, kako je već elaborirano, za biološke, mehaničke ali i društvene sisteme. U društvenom sistemu, državnoj upravi, privredi ili prosveti, neophodno je da učesnici budu u „dvostrukoj struji komunikacija“. U slučaju da ne dolazi do ovakvog oblika komunikacije „najviši rukovodioci“ se mogu naći u situacijama pogrešnog zasnivanja svojih odluka, s obzirom da se, onda, one zasnivaju na „pogrešnom shvatanju činjenica“ koje poseduju njihovi potčinjeni. Ovakva „društvena povratna sprega“, ima specifičan sociološki i antropološki karakter, koji se razlikuje od stepena civilizacijskog nivoa izgrađanosti zajednice i niza kulturnih i organizacionih ograničenja. Specifičnost čoveka u „upravljanju“ jeste da je čovek „predodređen“ za sticanje znanja odnosno „učenje“. Zbog toga i kibernetika ima apstrahovano stajalište da ljudsko biće, sa mogućnošću „mehaničke fluidnosti“ ima stvaralačke uslove „neograničene intelektualne ekspanzije“. U ovom kontekstu, ako se sa kibernetikog stanovišta pogleda analogija ka mehaničkom sistemu, doći će se do zanimljivih zaključaka. Naime, teoretski bi se mogla napraviti mašina sa „mehaničkom strukturom“, koja bi bila „kopija“ ljudske fiziologije, te bi dobili mašinu čiji bi „intelektualni

121 Vidi: Kelzen H., Opšta teorija prava i države, Drugo izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010., str. 68-137.

122 Vidi: Ibid., str.137-158.

kapaciteti“ u stvari bili kopija inteligencije „ljudskih bića“. Iz navedenog, može se izvesti kibernetiski zaključak da je „struktura“ svakog sistema, pokazatelj „očekivanog dejstva“ sistema u interakciji.¹²³

Ovakav teorijski pristup, kao i pristupi koji su isticali tzv. klasnu suštinu države i prava a na način da se državna uprava organizuje u suštinskom smislu radi zaštite klasnih interesa, vršenjem funkcija koje su u suštini imali represivni karakter se u novije vreme putem savremenih tumačenja uprave više orijentišu na iskazivanje socijalne funkcije države i uprave. Ovim pristupom se vrši određeni otklon od prethodnih pristupa i državna uprava, odnosno država i uprava se putem svojih funkcija ne bave isključivo vršenjem vlasti, odnosno korišćenjem moći, instrumentarija vlasti pa i represije, već vrše javnu službu, odnosno obezbeđuju i sprovode određene neophodne aktivnosti u svrhu kreiranja optimalnih uslova za svakodnevnicu građana a i za stvaranje pretpostavki za društveni i ekonomski prosperitet.

Sa stanovišta prava, državna uprava se definiše kao „grana državne vlasti“, koja donosi prvenstveno upravne akte i vrši materijalne akte. Upravni akti su su nužni u procesu ostvarivanja zakonske, opšte norme, pošto po pravilu, opšta norma ne može nikad tačno da odredi pojedinačne, konkretne materijalne radnje koje treba da preduzmu bilo sami državni organi, bilo dazahtevaju da ih preduzmu građani.¹²⁴

Možemo uočiti i dalja specifična razmišljanja o odnosu prava, uprave, država, državne uprave i organizacije, posebno kao sociološke i političke organizacije. Prema Lukiću (Lukić D. Radomir), smatra se da je država pre svega politička a potom pravna organizacija. Navedeni pristup argumentuje time „što država pre svega“ postoji radi „vršenja političke funkcije“, dok je prema njemu pravo „samo sredstvo“, koje se koristi, kako bi se država „organizovala“ i kako bi mogla uspešnije funkcionisati, ili drugim rečima vršiti svoju „političku funkciju“. Politička teorija i shvatanje države, smatra različitom od klasičnog pravnog pristupa teoriji države ili opšte teorije države, samim tim što je po svom predmetu uža od opšte teorije države, iako je sama politika šira oblast od države. Iz navedenog, zaključuje se da je, bez obzira na apsolutnu činjenicu da je država zasnovana na pravu, samo proučavanje države sa pravnog stanovišta nije dovoljno da se može u potpunosti shvatiti suština država, kao organizacije, odnosno zašto je država „takva kakva je“, šta ona radi ili kakvo će pravo biti.¹²⁵ Država se kao organizacija i pravo shvataju kao „puka sredstva“ za postizanje cilja određene politike, odnosno za vršenje

123 Vidi: Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964., str. 65-78.

124 Vidi: Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979., str. 1530.

125 Vidi: Lukić R. D., Politička teorija države, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, Beograd, 1995., str. 15-37.

politike i može se uporediti sa bilo kojim drugim sredstvom u svrhu vršenja neke delatnosti (na primer muzički instrument u funkciji određenog muzičkog dela, ali parcijalno, jer ne može izvesti sva muzička dela).

Organizacija, prema Pusiću, treba da se posmatra i podrazumeva „kao proces“, a njena osnovna pokretačka snaga jeste „trajno nastojanje u smeru sinteze između slobode funkcije i njene ograničenosti hijerarhijom“. Funkcije u organizaciji, predstavljaju one podzadatke, koji mogu biti širi ili uži, odnosno grupe podzadataka, u određenom vremenskom periodu, koje nastaju putem „procesa menjanja okolnosti, zasnovane na osnovnoj podeli rada“. Navedenim procesom, jedan „celoviti zadatak“ se rastavlja na određene podzadatke, svoje delove, i to sve u kontinuitetu do onog nivoa, gde „daljna deoba više nije svrsishodna“. Pripadnik organizacije, koji „obavlja svoj deo opšteg zadatka“, imajući u vidu „stalno menjanje okolnosti“, zove se „nosilac funkcije“. Deobom opštih zadataka na „specijalnije“, nužno dolazi do stvaranja „slojeva zadataka, a time i slojeva funkcija“. Opšti algoritam je, da opšti zadaci u sebi „sadrže manje opšte zadatke“, a što je identično i u slučaju funkcije. Iz navedenog proizilazi, da „nosilac opšte funkcije“ u okviru organizacije ima nadležnost da, u okvirima svoje funkcije, „nosiocima specijalnih funkcija određuje granice njihovog delovanja“. Značajno je uočiti da, opšte i specijalne funkcije imaju „relativno trajnu prirodu“, a samim tim, proces određivanja granica nije „jednokratni akt, već trajni proces u toku menjanja okolnosti“. Na ovaj način, proces dodeljivanja određivanja granica specijalnih funkcija i sam „postaje određena delatnost, određena funkcija“, odnosno „funkcija vođstva“. Na ovaj način dolazimo i do pojma „hijerarhije“, koji predstavlja „odnos između opštih i specijalnih funkcija, s obzirom na funkciju vođstva, kao i na odgovarajuće odnose između nosilaca“. ¹²⁶ Odnos između hijerarhije i funkcije je dualan, s obzirom da postoje određene suprotnosti koje proizilaze iz same „hijerarhijske ograničenosti funkcije“, ali i istovremeno, „nužne težnje“ funkcije za konstantnim, kontinuiranim prilagođavanjem novim okolnostima, delatnosti i okruženja, odnosno, da u vršenju same funkcije ne dođe i do „prekoračenja“ granice kojom je uža funkcija limitirana od strane šire funkcije. Najkarakterističniji primer da je jednostrano oslanjanje na poimanje organizacije, kao strogo hijerarhijskog sistema, sporno sa sociološkog aspekta, jesu i radovi Frederika Tejlora, koji je svoju teoriju bazirao na „funkcionalnom sistemu“ vođenja poslova, u skladu sa čime i važnost „funkcije“, sve više dolazi do značaja.

Komparirajući teoretske pristupe, kako iz prirodnih nauka ali i iz društvenih, može se videti da država ima niz karakteristika u kontekstu njenog poima-

¹²⁶ Vidi: Pusić E., Nauka o upravi, Knjiga I, VIII izdanje, Pravni fakultet u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom, Novinsko izdavačke organizacije „Poslovna politika“, Beograd, 1986., str. 148-157.

nja kao organizacije a time i sistema. Nesporno je da država poseduje sve bitne osobine, bitna obeležja organizacije i sistema. Tako se više nego očigledno može videti da država poseduje, odnosno za svoje funkcionisanje ima svrhu, misiju i cilj. Ima sopstvenu državnu strukturu, elemente, okruženje ali i niz procesa, skupa aktivnosti koji se neprestano i dinamički odvijaju unutar ove strukture. Isto tako, nesporno je omeđena, ima svoje granice, sistemske i organizacijske, te posledično i okruženje, unutrašnje i spoljne. Sa svojim okruženjem, a po osnovu svojih funkcija, u svrhu ostvarivanja zadataka i ciljeva države kao organizacije i sistema, ima nit interakcija višeznačne prirode. Upravljanje je bazični osnov funkcionisanja države, a upravljivost se postiže putem upravljačkih struktura, sprečavajući entropiju unutar države, kao sistema i organizacije.

4.2.1. Upravna organizacija kao sistem

Upravna organizacija se u ovom smislu uređuje na način formiranja određenog broja celina, organa i organizacionih oblika koji su u međusobnoj interakcijskoj vezi.

Upravni organi, odnosno organi uprave su uprave i organizacije koji, u granicama svojih ovlašćenja, na osnovu zakona ili u izvršenju zakona, akata i drugih propisa, a u ime države vrše upravne poslove.¹²⁷

Izvori javne vlasti, u većini evropskih država ali i u Severnoj i Južnoj Americi, zasnovani su na principima rimskog prava, a potom je feudalno društvo nastojalo da svojim društveno-ekonomskim poretom marginalizuje ili potpuno potisne rimsko pravo. Međutim, nikada do toga nije došlo u potpunosti, i ono se održalo prvashodno u srednjovekovnoj Evropi (ali minimizirano) ali se u moderno doba uspostavilo zajedno i sa formiranjem savremenih oblika države. Prema Digiju (Leon Digi), pod uticajem „legista“, javna vlast, postaje sada „kraljeva suverenost“, koja je u suštini mešavina „feudalnog gospodarstva i rimskog imperiuma“. Tako i Boden, na ovim osnovama u XVI veku izlaže svoju teoriju. U Rimu, carska vlast leži na dve „osnovne vlasti, prokonzulskom „imperiumu“, zasnovanom na principu „ponovnog biranja“, gde vladar dobija status imperiuma od senata ili od vojske. Drugu vrstu vlasti, tribunsku vlast, koja ima korene u plebejskim ustanovama, vladar dobija preko lex regia. Dalje, vladar dobija pravo zapovedanja „potestas“, kao „svojstvo vladaoca“. Međutim, ovo pravo, on ne dobija na osnovu „delegacije“ od naroda, već mu to „pravo pripada kao takvom“. Evolucija rimskog prava je išla u pravcu da car svojom voljom „stvora zakon“ i time postaje

127 Vidi : Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd,1979., str.1534.

nosilac prava javne vlasti (*imperium i potestas*). Drugim rečima, poseduje pravo da nameće drugima svoju volju, kojoj se u krajnjem svi moraju pokoravati. Na ovaj način se stvorio „pravni pojam javne vlasti“, koji će se u narednim vremenskim periodima nazivati „suverenitet“ ali koji je ostao osnov „javnog prava“ u Evropi i Severnoj i Južnoj Americi do XX veka. U toku feudalnog društveno-ekonomskog uređenja, dolazi do minimiziranja pojma *imperiuma*. Međutim i pored velikog pristiska u feudalnom vremenu od strane vladara za potpuno potiskivanje *imperiuma*, do toga ipak ne dolazi u potpunosti, a posebno se održava, u nekom obliku u Nemačkoj u „korist cara“, dok se u Francuskoj vrši „u korist“ kralja. Novim društvenim, ekonomskim i socijalnim kretanjima, značajno će pomoći ustanovljavanju države, odnosno javnog prava i, javne uprave, odnosno državne uprave i upravne organizacije.¹²⁸

Prema Kelzenu, „državni organ“ jeste svaki organ države koji „vrši funkciju“, a koju određuje pravni poredak „bez obzira na vrstu funkcije, da li ima karakter stvaranja, primene ili u krajnjem izvršenje pravne sankcije“. U ovom smislu, pojedinačni državni organ je „lice“ koje izvršava „jednu specifičnu funkciju“, a kvalitet organa je određen samom njegovom funkcijom. Državni organ ima i „užu definiciju“ u smisli njegovog „materijalnog“ poimanja, kada „lice“, organ države poimamo u kontekstu „njegovog specifičnog pravnog položaja“. Stvaranje prava se postiže putem „pravni poslova“, a to mogu činiti „ugovorne strane ili akti“, kao i sudije, koji se smatraju u „užem smislu“ državnim organima. U smislu svojine, država je *fiscus* (*fiscus*), odnosno svojina koja se formira na osnovu državnih prihoda, koji se stiču preko građana, a na osnovu carina i poreza. Isključivo zanimanje državnog organa treba da bude vršenje svoje „specifične funkcije“ za koju je izabran ili postavljen i to treba da bude njegovo „glavno ili čak isključivo zanimanje“. U užem smislu, organi države se nazivaju „službenicima“ karakteristika službenika je i da „imaju pravo da primaju platu iz državne blagajne“. Pod pojmom državnih organa se ne mogu smatrati lica koja „nemaju položaj“ službenika a „stvarno funkcionise“ kao državni organ u „širem smislu“ (naprimer, građani koji na opštim izborima biraju zakonodavni organ, i mnogo „prelaznih slučajeva“, gde karakter rada u državnom organu nema karakter „isključivog zanimanja“). Ponekad se u, može raditi i u slučaju statusa članova porote. Funkcije državnih organa su „formalne“ prirode, odnosno službenici imaju formalnu prirodu, s obzirom da vrše pravnu funkciju, oom funkcijom se vrši pravni poredak i to samo „norme određenom materijalnog tipa“. Ovaj „materijalni pojam“ države je ograničen na službenike i „sekundarnog je tipa, obuhvata „državnu mašinu, birokratski aparat koga „sačinjavaju državni službenici“. Funkcionisanje države

128 Vidi: Digi L., *Preobražaji javnog prava*, Pravni fakultet Univerziteta, Centar za publikacije, Beograd, 1998., str.19-23

može biti jedino preko „njenih organa“ i nije dovoljno samo „sačiniti izjavu“ koja lica mogu biti kvalifikovana za funkcije u organu, već predvideti i „postupak“ putem koga se „pojedinačno lice pretvara u organ“. Tako, na primer, „organ“ može biti formiran „postavljenjem, izborom ili kockom“. Organi države se dele na proste ili složene, po kriterijumu da li se određena funkcija može vršiti „aktom jednog lica ili konvergentnim aktima više lica“, a „parcijalni organ“ je organ države kada se postiže izvršenje „totalne funkcije“ na način zbira pojedinačnih akata više lica, tako da totalna funkcija ima više različitih parcijalnih funkcija. Kada se jedna funkcija sastoji iz više parcijalnih, a time i parcijalnih akata, mora postojati nužnost spajanja tih akata „u rezultantu“ (naprimer, zakonodavni postupak, u kome se sudska presuda smatra rezultantom parcijalnih akata).¹²⁹

Upravna organizacija bi, prema Pusiću, predstavljala takvu „organizaciju“ u kojoj zaposleni, vrše po osnovu svog stalnog zaposlenja i na osnovu trajne podele dužnosti i ovlašćenja, određene i definisane „društvene poslove“, kako bi se putem ovakve organizacije postigao „zajednički cilj“. Pojedini zaposleni, članovi upravne organizacije, obavljaju pojedinačne poslove, koji su međusobno povezani i u, konačnom, čine „objedinjenu celinu“, usmerenu na postizanje sveobuhvatnog „zajedničkog poduhvata“. Uprava je, kao organizacija, osobena po svojim specifičnim obeležjima, „kontinuitet, pretežno profesionalizam službenika, zaduženja i ovlasti, društveni poslovi-zahvataju mnoge organizacije, posebno se ne ograničavaju na državne upravne organizacije, a ni u čemu ne isključuju privredne organizacije“. Uprava ima svoje specifičnosti, kao organizacija ali kao delatnost, čime se dodatno iskazuje njena kompleksnost.¹³⁰

Tako se o upravnoj organizaciji može govoriti kao o organizaciji koja za svoje funkcionisanje ima određene ciljeve, sastoji se od određenog broja ljudi, za svoje funkcionisanje koristi određena materijalna sredstva, poseduje određenu strukturu i ima određene načine povezivanja i odnose između tih struktura kao podsistema celokupne organizacije, a na i u funkciji izvršenja zakona i drugih poslova u ime države vode upravne poslove.

Funkcionisanje celokupne upravne organizacije, koja je složena organizacija, kako nje kao celine, delova, kao i njihova međusobna interakcija se obavlja po osnovu unapred definisanih pravila i propisa. U analizi upravne organizacije nužno dolazimo do zaključka da je „uprava ljudska delatnoat“, kretanjem osnovnog elementa, „elementarnog u upravnoj organizaciji, a to je ljudska akcija, ljudska delatnost“. Znači, uprava se sa ovog stanovišta, ne sagledava po osnovu „de-

129 Vidi: Kelzen H., O granicama između pravničke i sociološke metode, Opšta teorija prava i države, Pravni fakultet Beograd, Centar za publikacije, 1998., str. 253-257.

130 Vidi: Pusić E., Nauka o upravi, Knjiga I, VIII izdanje, Pravni fakultet Zagreb, Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom Novinsko izdavačke organizacije „Poslovna politika“, Beograd, 1986., str. 1-9.

latnosti“, od nje se ne polazi kao društvene pojave, već uprave, kao organizacije. U ovom pristupu, nužno je uočiti značaj „ljudske delatnosti“ u okviru „uprave“, kao delatnosti u kojima ljudi „učestvuju, posebno sa stanovišta „nauke o upravi“, a to je da „protumači i predvidi ponašanje upravnih službenika“. S obzirom na to, da se radi o „delatnosti ljudi“, koja je kompleksna, često „nemerljiva i nepredvidiva“, mora se sistematično krenuti u ovom pristupu, uvažavajući da ljudsko ponašanje ovisi o realnim faktorima postojećeg društveno-ekonomskog uređenja, o samom načinu „održavanja“ navedenih faktora u „ljudskoj svesti“, kao i po pitanju „motivacije“, motiva i delovanja ljudi u organizacijama. Stoga je bitno, u proučavanju razdvojiti društvene uloge pojedinca, koje predstavljaju „očekivane“ postupke u određenoj društvenoj situaciji, zasnovano na okvirima postojećih normi, organizacione uloge, koja predstavlja ulogu u organizaciji za koju je karakteristično postojanje većeg broja „detaljnijih, izričitijih i sankcionišućih pravila“. Ljudska delatnost se postavlja u samo središte proučavanja nauke o upravi. Pristup upravi kao organizaciji se klasifikuje u kategorije ustanovljene na interakciji „ljudskog delovanja“ i specifičnih obeležja uprave kao organizacije. Tako se determinišu: postojanje organizacione strukture uprave, koja predstavlja „opšti raspored ljudske akcije u upravi“; ljudi u upravi, kao nosioci akcije; materijalna sredstva uprave, kao „pretpostavka“ postojanja akcije ali i samih ljudi „koji se njima služe“; planiranje u upravi, kao „početak akcije, odabiranje ciljeva i predviđanje kao će ići delovanje“; vođenje u upravi, što predstavlja „usmeravanje akcije“ u krajnji nivo „funkcije inicijative i integrisanja“; komunikacija u upravi, kojom se „perspektivno“ uprava sagledava sa stanovišta „sistema za obradu informacija“; postojanje postupka u upravi, kao neophodnost „standardizacije operacija“ u toku „aktivnosti“ dužeg vremenskog trajanja i kontrole u upravi, što predstavlja „logički završetak jednog ciklusa upravne akcije - i uvod u novi“. ¹³¹Organi uprave predstavljaju vršioce određenih delatnosti u državnoj upravi na osnovu podele formalnih ovlašćenja, raspodele po osnovu specifičnosti za vršenje određenih poslova. Postupak vršenja upravnih aktivnosti predstavlja način na koji se te aktivnosti sprovedu u organima uprave. Kontrola vršenja uprave se vrši unutar samog organa uprave, putem kontrole viših organa, odnosno unutrašnje kontrole, ili na način sudske kontrole putem nadležnih organa van sistema državne uprave a na zakonom propisan način.

131 Vidi: Pusić E., Nauka o upravi, Knjiga I,VIII izdanje, Pravni fakultet Zagreb, Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom Novinsko izdavačke organizacije „Poslovna politika“, Beograd, 1986., str.137-148.

4.3. Karakteristike državne uprave kao organizacije

Prema Markoviću (Ratko Marković), u isto vreme, kako su nastajale i razvijale se „teorije o državi“, nastajale su i teorije o „državnim funkcijama-vlastima“, odnosno traženju odgovora na pitanje „koje to poslove država obavlja“, odnosno šta „država radi“. Različiti pristupi su formirani, ovisno, o samom poimanju „suštine“ države ali bi se u suštini „misaoni put“ po pitanju vršenja funkcije državne vlasti mogao oblikovati na način da se ona vrši „različitim oblicima“ i da se za vršenje određenih „vrsta poslova“ dodeljuje „određenim organima“. Bez obzira na različita gledišta, izvedena po navedenom osnov „generalno“ se izdvajaju „tri glavna gledišta“ po pitanju vrste, broja i karakteristika „državne vlasti“, kao i o „obeležjima izvršne vlasti“ u komparaciji sa drugim državnim vlastima. Prvo shvatanje je daje „izvršna vlast“ ona vlast koja izvršava zakone ili donosi neophodne „pravne akte“ u ovoj funkciji, te „organizuje ili sama vrši“ neposredne materijalne akte. Ovako organizovana izvršna vlast „obuhvata“ sve ostale državne vlasti, osim „zakonodavne“. Prema drugom stanovištu, izvršna vlast je ona koja „konkretizuje“ opšte pravne norme „organizacije“, izvršenje neophodnih materijalnih akata za „premenu zakona“, odnosno, izjednačava izvršnu i upravnu vlast. Po trećem stanovištu, izvršna vlast se razlikuje od upravne i obezbeđuje izvršenje zakonodavnih akata, i vrši „opšti nadzor i daje smernice“, pre svega upravnoj vlasti u funkciji „izvršenja ovih odluka“. Isto tako, izvršna vlast „izdaje političke akte“, koja sa jedne strane imaju „nižu pravnu snagu“ od zakonodavnih odluka, ali istovremeno i ne podležu, po osnovu „velikih diskrecionih prava“ njihovoj „oceni zakonitosti“, kao što je to slučaj kod „redovnih upravnih akata“.¹³² U istorijskom kontekstu, može se sagledati dualistička, trijalistička i kvadrilistička teorija o državnim funkcijama, predstavljene kroz jedan određen broj najistaknutijih predstavnika i zagovornika navedenih pristupa.

Prema Markoviću, teorije o državnim funkcijama vlasti se mogu klasifikovati kao dualističke, trijalističke, kvadrilističke i Sun Jat Senova teorija o pet funkcija državnih vlasti, po osnovu svojih opštih karakteristika, i karakteristikama koje čine osnovu reprezentativnih zagovornika navedenih teorija u dosadašnjem, istorijskom kontekstu. Isto tako, prema Lukiću i Košutiću, ističu da se u „modernim državama“ pojavljuje više „državnih funkcija“ odnosno, „vlasti, delatnosti“, a ako se, kao kriterijum za njihovu klasifikaciju uzme „sadržina delatnosti države kojom ona ostvaruje svoje ciljeve“, moguća je klasifikacija na: zakonodavstvo (ili ustavno-zakonodavna vlast), egzekutivu (izvršno-političku i izvršno-upravnu vlast) i sudstvo. Ustavno-zakonodavna vlast je nastala kao nužna posledica „poja-

¹³² Vidi: Marković R., *Izvršna vlast, Savremena administracija*, Beograd, 1980., str.10-11.

ve i jačanja tržišne privrede“, čime se dodatno pojavila neophodnost obezbeđenja „pravne sigurnosti“ za uvedene kategorije „slobode, svojine i ljudskih prava“, a na način ustanovljavanja „jasnih, opštih pravila“, koja su unapred definisana. Ta opšta pravila, posebno posle američke i francuske revolucije, zamenila su već prevaziđena pravila „običajnog prava“ stvaranjem „parlamenta, predstavničkog organa“, kao „najvišeg organa“ sa državnim ovlašćenjima. Prema drugim državnim organima, „političkim i pravnim odlukama“, koje su bile „najčešće u formi zakona“, regulisana je sveukupnost političkih, ekonomskih i pravnih odnosa u državi. Pojavljuje se i nova specifičnost, klasifikovanje „zakona“ na niži i viši, odnosno „ustava i običnog zakona“, a na osnovu prakse iz SAD ova novina je uvedena i u „evropsku teoriju i praksu“. Egzekutiva i sudstvo „ostvaruju, implementiraju ova „opšta pravna pravila“ u svakodnevnom životu, ali se ukazala potreba za nešto detaljnijom klasifikacijom ove vrste vlasti (iako ne postoji opšte saglasje o tome). Vršiti se podela na funkciju „vlade ili izvršno-političke delatnosti“ i na „izvršno-upravnu delatnost“. Izvršno-politička delatnost bi imala svoju dualnu dimenziju, ovisno od same organizacije pojedine države, kao „istovremeni“ izvršni organ ka ustavno-zakonodavnom organu-vlasti i „političko-odlučujući“ ka „državnoj upravi“. Državna uprava bi u ovom kontekstu „bila niža državna delatnost“, prema zakonodavstvu, ali i vladi, a istovremeno „izvršava“ i određene sudske presude, kao i poslove materijalne prirode. Sudstvo, kao „treći pravni oblik“ državne vlasti ili „delatnosti“, jeste u funkciji „obezbeđivanja i održavanja pravnog poretka“, garancija „osnovnih sloboda i prava čoveka i građanina“, a zasnovano na „načelu vladavine prava“. Iz navedenog, sudstvo ima „svrhu da obezbedi da „pravo bude odvojeno od politike“ po osnovu Ustava i da se navedena prava kroz „načelo zakonitosti“ i „načela dvostepenosti ili višestepenosti u sudskom postupku“ i nadzorom javnosti, ostvare u praksi. Ovako „usvojena“ opšta podela vlasti se može uslovno prihvatiti kao „opšteprihvatljivom“ iako se prilikom akademskog, ali i praktičnog pristupa dubljoj analizi može uočiti i neophodnost vrlo opreznog pristupa ka klasifikaciji ili poimanju ovako usvojene opšte podele, što se može posmatrati i sa stanovišta samog evolutivnog, istorijskog konteksta posmatranja, „rada u državnoj organizaciji“.¹³³ Postoje različiti pokušaji da se daju „klasifikacije“ oblika države, upravo iz razloga što u praksi imamo „različit odnos“, između mnogobrojnih „organa“, odnosno delova iz kojih je država, kao organizacija, sastavljena, a obzirom da postoji i vrlo kompleksan odnos države i njenog stanovništva (uz kompleksnost poimanja države, etnosa, nacije, naroda). Sa stanovišta različitih nauka i naučnih disciplina postoje, razni pokušaji i ambicije u ovom smislu, te tako na primer, „politička filozofija“ u svom opusu ima ambiciju

133 Vidi: Lukić R. D., Košutić B. P., Uvod u pravo, Dvadesetosmo izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Izdavački centar, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str.74-80.

za određivanje, poimanje „idealnog, najboljeg oblika države“. Nasuprot tome, „u teoriji države i prava“, pokušavaju se istražiti „postojeći državni oblici“ sa nekoliko ključnih aspekata: klasnog, nacionalnog i istorijskog. Tako se, prema autorima, dolazi do moguće klasifikacije državnog oblika organizacije na „četiri“ osnovne vrste, odnosno oblika.

Sami pokušaji po pitanju određivanja značenja i pojma državne vlasti, je izuzetno kompleksan posao, a kao što se može videti i iz kratkog preseka pristupa navedenom problemu u istorijskom kontekstu, a što se pokazuje i sa različitostima u iskazivanju samog pojma, broja, zadataka, karakteristika i drugih osobenosti državne vlasti u širem spektru razmatranja. Međutim, iz razloga neposrednog poimanja državne uprave, u funkcionalnom i organizacionom smislu, kao složene organizacije i strateškog upravljanja ljudskim potencijalima u tako kompleksnoj organizaciji, nužna je koncentracija na „određenu grupu državnih poslova“, koji se nazivaju „izvršna vlast“. Vrlo je uočljivo da postoje određene grupe poslova koji se razlikuju i nalaze negde između „zakonodavne vlasti“, odnosno opšte „pravne vlasti“ i „upravne i sudske“, kojom bi se „uopštena i apstraktna načela“ koja su uređena zakonima „prilagodila situaciji“, odnosno „primeriti onim pojedinačnim situacijama za koje se donose upravni ili sudski akti, u kojima se ispoljava upravna i sudska vlast“. Upravo, ova dimenzija u svom opusu zahteva „podzakonodavstvo i koordiniranje i usmeravanje uprave“. Stoga se izvršna vlast može smatrati „suštinom političke vlasti, ekstraktom“, na osnovu koje se, iako ga direktno ne sprovodi, „planira“ opšti smer državnih poslova, u odnosu na, primarnu, „zakonodavnu vlast“, ona je „sekundarna i derivatna“.¹³⁴

Prema svojim karakteristikama, državna uprava ima sve bitne karakteristike organizacije, utvrđeni cilj, organizovanje aktivnosti u funkciji cilja i izvršavanje aktivnosti.

Na osnovu karakteristika, jasno je da se može ustvrditi da državna uprava poseduje i razvija osnovne funkcije svake organizacije, i to: funkciju upravljanja, funkciju rukovođenja i funkciju izvršavanja. Postojanje cilja državne uprave kao organizacije uslovljava i razvoj funkcije upravljanja, bazirano na upravljanju aktivnostima podsistema, sredstvima (materijalnim i finansijskim) i ljudima (kadrovima, personalom).

Funkcija upravljanja ima opšti karakter, i kao takva ima i stepenovan, subordinirajući odnos u odnosu na druge primarne funkcije organizacije. Funkcija rukovođenja je razvijena sa namerom da se obezbede odgovarajuće neophodne aktivnosti organizovanja kako bi se mogle pokrenuti smislene aktivnosti izvršavanja, koje bi u konačnom trebale da dovedu do postizanja cilja funkcionisanja državne

134 Vidi: Marković R., *Izvršna vlast, Savremena administracija*, Beograd, 1980, str.78-81.

uprave kao organizacije. Organizovanje aktivnosti predstavlja jednu izdvojenu i specifičanu grupu aktivnosti, koja je nužna, te se u složenim uslovima funkcionisanja organizacije odvaja u grupu aktivnosti rukovođenja, putem funkcije rukovođenja.

Neophodnost ovakvog grupisanja, ostvarivanja funkcije rukovođenja leži u tome da složenost organizacije zahteva grupisanje aktivnosti više elemenata, ali i delova podsistema kroz rukovođenje, dok na drugoj strani trebamo da uočimo da za bilo kakvo vršenje smislene akcije pojedinca, mora postojati faza organizovanja pre nego krene samo izvršenje smislenih aktivnosti za postizanje željenog cilja. Funkcija izvršavanja neposredno proizilazi iz karakteristika organizacije, izvršenja aktivnosti. Svaka od funkcija državne uprave kao organizacije ima specifičnu ulogu u sistemu, ali ima i specifični uticaj na organizacionu strukturu i ljudske potencijale kako bi se postiglo optimalno funkcionisanje organizacije.

4.4. Karakteristike strateškog upravljanja u državi

U pravnoj teoriji, prema Lukiću i Košutiću, ne postoji „jedinствена definicija“ državnog aparata, obzirom da se prema određenim definicijama, daje naglasak na njegovu nadležnost, potom na sastav službenih lica „realni element“, u odnosu predmeta bavljenja državnog aparata i subjekata koji vrše navedene aktivnosti i drugo. Može se izvući jedno uopšteno poimanje, da se „državna organizacija“ u principu sastoji od „izvesnog broja službenih lica koji vrše državnu vlast“, uz postojanje lica koji državne poslove vrše „povremeno ili privremeno“, a upravo se po „karakteru“ vršenja državne vlasti ova službena lica razlikuju od „običnih građana“. Vrlo bitno obeležje službenog lica i državnog organa je „njihova nadležnost“, odnosno poslovi ili grupe poslova koji su im od strane države povereni putem ovlašćenja, a „nadležnost“ predstavlja i „obavezu i ovlašćenje državnog organa“, odnosno „pravnu obavezu“ s obzirom da „neizvršavanje“ tih obaveza ili poslova „povlači odgovornost državnog organa, odnosno službenog lica“. Bitno je uočiti da se mora imati fleksibilnost u posmatranju i poimanju „državnih organa“, s obzirom da su oni proizvod svake „pojedinačne državne organizacije“ i predmetom „pozitivno-pravnih propisa“ pojedine države. Iz navedenoga, proizilazi i niz različitosti po pitanju praktičnih manifestacija u instrumentalizaciji, oblika i klasifikacije državnih organa u pojedinim državama.¹³⁵ Pored već navedenih podela „vrsta“ državnih organa, u praksi je, bez obzira na mnogobrojne nesuglasice po pitanju „najšire podele rada“ u „državnoj organizaciji“, prihvaća se u najširoj teorijskoj praksi

¹³⁵ Vidi: Lukić D. R., Košutić P. B., Uvod u pravo, Dvadesetosmo izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str. 62-74.

klasifikacija državne organizacije na zakonodavne, izvršne i sudske „organe“ vlasti. Opštost u pristupu, delomično ili primerena za ovakav nivo pristupa teoriji države i državnoj upravi je elaborirana, no sa stanovišta strateškog upravljanja je posebno bitan deo izvršne vlasti.

Prema Markoviću, izvršna vlast vrši poslove izvršenja zakona „podzakonodavstvo“, donosi određene političke akte „akte vlade“, koordinira i usmerava upravu, vodi spoljnu politiku i planira opštu politiku. Organizaciju izvršne vlasti deli, putem organa koji je izvršavaju, na šefa države i vladu. Institucija šefa države je u istorijskom kontekstu nastala iz „monarhije“,¹³⁶ a danas je „po pravilu, inokosna, monokratska ili individualna“, a obzirom na „organizaciju vršenja“ ove funkcije, razlikuje se monarhija i republika. Šef države „predstavlja državu i njen suverenitet u međunarodnim i u unutrašnjim odnosima a pored toga vrši i neka druga ovlašćenja, naročito ona koja su u vezi sa formiranjem i radom vlade“. Monarhije deli u „despotske, apsolutne i ograničene“ a današnje su „ograničenog i parlamentarnog tipa“. Vlada ili još „ministarski savet“, sastoji se od „ministara-starešina upravnih departmana, kao i od pojedinih upravnih departmana, kao i od pojedinaca koji, prema ustavnom postupku, i uz ispunjenje ustavnih uslova „postanu članovi vlade“.¹³⁷

Prema, Viskoviću, sama francuska revolucija dodanašnjih dana ima niz otvorenih kontroverzi, i „predmet je strasnih angažmana i krajnje suprotstavljenih stavova“. Ovakva specifičnost se izvodi po osnovu argumenata, da je revolucija, trajno „poremetila temeljne ekonomske, političke i duhovne odnose i pocepala društvo Francuske“. Došlo je do promena, na način da je „vlast i bogatstvo“ oduzeto jednom delu stanovništva, dodeljena je drugom, razvlašteno je plemstvo i Crkva, kako po pitanju moći, tako i u materijalnom smislu, izazvana je velika nestabilnost u društvenim odnosima, koje je u krajnjem dovelo i do direktnih sukoba i velikih ljudskih i materijalnih žrtava. Na drugoj strani, u tektonskom, političkom smislu, revolucija je, pre svega u Evropi a potom i na globalnom nivou, „poremetila

136 Monarhija (eng. monarchy; njem. Monarchie; franc. monarchie), oblik vladavine u kojem svekoliku vlast drži jedna osoba, kralj ili kraljica, car ili carica, suveren, monarh, ili u nekim arapskim zemljama, emir ili amir. U monarhiji je prenos vlasti zasnovan na nasleđstvu. U slučaju smrti vlast se prenosi na najbližeg krvnog srodnika, najčešće je to najstariji sin, ili kći ako u kraljevskoj porodici nema sina. Procedura sukcesije može biti uređena ustavnim aktom o sukcesiji. Dva su oblika monarhije, apsolutna i ograničena. Osim što se papa može smatrati apsolutnim i po svim obeležjima zemaljske vlasti (apsolutna, neograničena i nikom odgovorna), danas su to saudijska Arabija, Butan, Brunei, Oman, Svaziland i Ujedinjeni Arapski Emirati. U ograničenoj monarhiji, ličnost koja vlada, najčešće ne upravlja, dakle, nije u položaju da strogo kontroliše rezultat izvršenih odluka, već vrši uglavnom ceremonijalni ili samo manji broj regulativnih, političkih funkcija...razvoj ustavne monarhije proizilazi iz stvaranja „moderne države-nacije, tj. središnjeg autoriteta prava... U političkim sistemima savremenog sveta...primarna je funkcija monarhije najčešće simbolična: monarh predstavlja jedinstvo zemlje. Vidi: Pravni leksikon, Pravni leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str.751.

137 Vidi: Marković R., Izvršna vlast, Savremena administracija, Beograd, 1980., str. 82-114.

temeljne odnose i podelila društva širom Evrope“, a sa posledicama koje su vodile potonjem „intervencionističkom“ ratu protiv Francuske, poznato Napoleonovo vojevanje, a revolucija je postala uzuz mnogim revolucionarnim, nacionalnim pokretima na evropskom kontinentu u „otporu“ ka vladajućem feudalnom, društveno ekonomskom sistemu, i suštinski, osnov za prelazak u modernističko doba i uvođenje kapitalizma kao društveno-ekonomskog sistema. Složene posledice su, kako je već naglašeno, predmet istorijskih multidisciplinarnih istraživanja, a posledično su imale instrumentalizaciju u mnogobrojnim savremenim događajima, i po neposrednoj organizaciji države i njenoj evoluciji kao sistema. U toku same revolucije, ili na njoj zasnovane, javile su se i „ideološki obojeni i suprostavljani“ pravci poimanja revolucije i to: konzervativni, liberalni i radikal-socijalistički pravac. Bazno se, po osnovu „apstrahovanja“, može konstatovati, da se ova tri pristupa razlikuju po ključnom odgovoru na pitanje: „znači li francuska revolucija čovečanski napredak i znači li ona potpuni prekid kontinuiteta sa prošlošću“. ¹³⁸ Same kontroverze i podeljenost po pitanju Francuske revolucije je i danas u savremenom francuskom društvu. Naime, postavljaju se dileme, šta slaviti, odnosno koje vrednosti preuzeti iz događaja 1789-1791, 1792-1794. ¹³⁹

Uopštenom analizom se može reći da „predsednički i parlamentarni sistem“ i pored mnogobrojnih, isticanih različitosti u teoretskom i praktičnom smislu „suštinski“ nemaju velike razlike, posebno imajući u vidu, da su u oba slučaja, „izvor i nosilac vlasti opšti izbori i politička stranka“. Direktorijalni tip ima podudarnost sa skupštinskim (posebno u onom istorijskom kontekstu SSSR i SFRJ), te se može reći da je jedini, današnji potvrđen u praksi sistem u Švajcarskoj. No, bez obzira na različite teoretske i praktične pristupe, značajno je uočiti bitnu poziciju izvršne vlasti i njenu specifičnost u celokupnom okviru državne vlasti i države kao organizacije.

Kako je navedeno, postoje razlike u stručnim i teorijskim pristupima pojmu i suštini strateškog upravljanja. Bez obzira na određene razlike u rečima i formulacijama, strateško upravljanje se može odrediti i kroz njegove tri glavne karakteristike. To je formulisanje strategije, primena strategije i procenjivanje efekata strategije. U prvom delu, formulisanja strategije, daje se naglasak na misiju organizacije, njene ciljeve i odnosima sa spoljnim ambijentom, opasnostima ali i mogućnostima za postizanja ciljeva. U delu primene strategije, daje se naglasak na rukovođenje,

138 Vidi: Pusić E., Francuska revolucija-ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Zagreb, 1991., str. 289-291.

139 Za razliku od njihove daljnje i bliže prošlosti, Francuzi danas slave obletnicu revolucije sa visokim konsenzusom u pogledu pozitivnog vrednovanja prve faze revolucije, one od 1789. do 1791., kada su ukinuti staleži, proglašena suverenost naroda i uspostavljen predstavniki sistem, te donesena Deklaracija o pravima čoveka i prvi Ustav. Ipak i pored takvog konsenzusa ostaju i dalje neslaganja između umerene političke desnice i leve, oko dometa i mere ostvarenosti tih demokratskih vrednosti. Istovremeno, nikakvog konsenzusa nema u oceni montanjarske i naročito jakobinske diktature od 1792-1794. godine. Vidi: Ibid., str. 305.

upravljanje, organizacionu strukturu i kulturu, efikasnu politiku upravljanja i odluke o adekvatnoj upotrebi resursa za postizanje ciljeva. U trećem delu, procenjivanja efekata strateškog upravljanja, daje se naglasak na aktivnosti kontrole u funkciji vršenja adekvatne kontrole, putem čega bi se obezbedile kvalitetne povratne informacije, motivacija i unapređenje politika i operativnih procedura u skladu sa glavnim ciljevima i misijom strategije.¹⁴⁰

Državna uprava kao organizacija funkcioniše u uslovima unutrašnjeg i spoljnog okruženja.

Može se generalno ustvrditi da i spoljnje i unutrašnje okruženje ima posebne specifičnosti, međutim u suštini ona deluju na državnu upravu kroz: pravno okruženje, ekonomsko okruženje, tehnološko okruženje, političko okruženje, socijalno okruženje i ostala (uticaji).

Organizacija, država, državna uprava, mora da odgovori na sve kompleksne ekonomske uticaje i zahteve, mora prilagoditi i adaptirati svoje funkcije i aktivnosti. Tehnološki progres ima svoj uticaj na državnu upravu kao organizaciju, sa jedne strane uslovljavanjem niza reakcija sa kojima organizacija mora prilagođavati i usavršavati svoje funkcionisanje, procese ali i ljudski potencijal, a sa druge strane stvara i realan rizik, opasnost za istu ukoliko dođe do tehnološke zaostalosti, stagnacije a što neminovno vodi u neefikasnost funkcionisanja organizacije.

Političko okruženje ima svoje posebnu specifičnost po pitanju uticaja na državnu upravu kao organizaciju. Ovdje, naravno, postoje razlike po pitanju internog i eksternog političkog okruženja, ali se može sa sigurnošću ustvrditi da je jak uticaj na organizacionu strukturu, funkcije, procese i ljudske potencijale u državnoj upravi kao organizaciji. Socijalno okruženje ima svoje specifičnosti, kako unutrašnje tako i spoljnje. Ovaj segment treba posmatrati i u kontekstu doskorašnjih socio-ekonomsko-političkih turbulencija kod nas i u našem geografskom okruženju. Specifične uticaje na državnu upravu kao organizaciju vrše i unutrašnji i spoljni formalni i neformalni, intelektualni, ekonomski, politički i finansijski krugovi, nevladin sektor, mediji, sindikati, posebne interesne grupe, lobiji, i dr...

Vizija, misija i ciljevi u svakoj organizaciji, time i državi, su usko povezani. U strateškom upravljanju, pa i u državi, državnoj upravi, upravljačka struktura organizacije je odgovorna za njeno kreiranje a adekvatnim izborom i postojanjem vizije, misije i ciljeva obezbeđuje se pretpostavka za uspešno strategijsko upravljanje organizacijom, znači i državom i državnom upravom. Misijom se daje suštinska namena, svrha postojanja organizacije. Iz misije organizacije proizilaze i ciljevi, stanja, rezultati, korist koja se želi postići putem funkcionisanja organizacije.

Ključni segment ili korak u strateškom upravljanju je formulisanje strategije.

140 Vidi: Analui F, Strategic Human Resource Management, Thomson, London, 2007., str.79.

Formulisanje strategije može biti učinjeno na način korišćenja već postojećih, jasno definisanih procedura ili na neformalan način, a koji zahteva da se formulisanje strategije uspostavlja bez nekih vidljivih koraka ili unapred postojanja pravila.

U državnoj upravi kao organizaciji, formulisanje strategije se bazira na već postojećim pravilima, bazirano na širokom spektru postojanja definisanih procedura, na osnovu zakonskih, podzakonskih ili instruktivnih akata. U određenom broju posebnih ili specifičnih slučajeva, koja zahtevaju brzu i neposrednu reakciju po trenutnom ili posebno definisanom cilju strategija se formuliše neposrednom procenom i skraćenim procedurama. Implementacija strategije predstavlja sprovođenje i primenu strategije nizom aktivnosti sa ciljem vršenja strategijske promene u funkcionisanju organizacije. Proces strategijske implementacije obuhvata sledeće odvojene korake: utvrđivanje (analiziranje) koliko će organizacija imati promena da bi se implementirala strategija, analiziranje formalne i neformalne organizacione strukture, odabiranje pristupa implementacije strategije, i, implementacija strategije i ocena rezultata.¹⁴¹

Strategijska kontrola treba da obezbedi značajne informacije neophodne za strateško upravljanje i da se na osnovu istih mogu utvrditi u kojoj meri se ostvaruju definisani ciljevi, da li ima potrebe za menjanjem određenih parametara ili aktivnosti u procesu strateškog upravljanja, koji su problemi ili prepreke u upravljačkom procesu, ponašanje subjekata u procesu i okruženju, te koje mere i načine treba koristiti za optimalno funkcionisanje organizacije, odnosno državne uprave.

Strateško upravljanje je, očigledno, kompleksan pojam koji se sve više koristi u stručnim i akademskim krugovima, sa širokom primenom, multidisciplinarnom dimenzijom i isto tako, može se reći kompleksnošću. Teorijski i praktični značaj je doživelo putem zvaničnog naučnog priznanja, kao i po pitanju poimanja, primene u društvenim naukama, teoriji države i prava, sociološkim naukama ali i u nauci o upravi, odnosno u dimenziji države kao organizacije. Upravo je ova kompleksnost „predmeta“ naučnog istraživanja strateškog upravljanja, država, nauka u upravi i upravljanje državom, dala dodatnu dimenziju kompleksnosti pristupa. Država, njeno poimanje, se putem kratke elaboracije, nesporno kandiduje kao vrlo složena oblast, te su stoga i dotaknuti neki od ključnih aspekata naučnog pristupa sagledavanju strateškog upravljanja ovako kompleksnog subjekta, predmeta istraživanja, odnosno njegovog „kohezionog, substancionalnog“ segmenta, upravljačkog, dinamičkog i procesnog dela.

141 Vidi: Samuel C. C., and J. Paul P., *Strategic Management, Concepts and Applications*, McGraw-Hill, 1991., str.130.

ZAKLJUČAK

Strateško upravljanje se kao pojam vrlo često koristi u savremenoj praksi ali i u uslovima pojašnjavanja različitih aktivnosti u širokom polju primene. Strategija ima svoje korene kao pojam i kao instrumentalizacija u ranim, antičkim vremenima i primarno je bila vezana za veštinu ratovanja i komandovanja. Vremenom, strategija svoju pojamovnu i praktičnu primenu ima u širokom naučnom polju, od prirodnih i društvenih nauka a isto tako i vrlo široku praksu. Formiranjem savremenih društava, a po osnovu tehnološkog i tehničkog progressa, prelaska sa feudalnog na kapitalističko društveno-ekonomsko uređenje, dolazi do naglog i širokog povezivanja strategije sa organizacijskim aspektom funkcionisanja procesa, kako u državi, tako i u drugim organizacijskim oblicima funkcionisanja, uključujući primenu u privredi i tehnici. Strategija a potom i upravljanje, a što se veže u kovanicu strateško upravljanje, ima svoju vrlo široku primenu, te se povezuje sa misijom i ciljevima organizacije, odnosno sa najznačajnijim upravljačkim odlukama i njihovom instrumentalizacijom u praksi. Suštinski, za strategiju se u savremenom kontekstu može reći da predstavlja proces u kome se optimizuju najbitnije aktivnosti u funkciji isto tako optimalnih upravljačkih odluka radi postizanja ciljeva i svrhe ovakvog organizovanja. Značajno je za uočiti da se strategija nužno veže za čovekovu svesnu delatnost i upravljanje kao specifičnu kategoriju. Upravljanje isto tako ima široki kontekst aplikativne upotrebe u višedimenzionalnom smislu, još iz antičkih vremena a kroz svoj filozofski osnov poprima dimenziju specifične, zasebne kategorije. Specifičnost upravljanja se, posebno, ističe putem kibernetike, nauke koja se bavi teorijom upravljanja, procesima i sistemima. Viner putem kibernetike ustanovljava sistemski pristup, prema kome, uz neophodno apstrahovanje, posmatra bića i objekte kao sistem, koji je u višeznačnoj komunikaciji po osnovu informacija. Funkcionisanje svakog od ovih „sistema” uključujući čovjeka je zasnovano na upravljanju, koje se može nazvati i dimenzijom bivstvovanja, putem naredbi, vremenski oblikovanih i usmerenih informacija. Slični procesi se, takođe, uz određeno apstrahovanje, dešavaju u samom čoveku. Zbog toga, uz navedene apstrakcije, upravljanje ima svoju istovetnu primenu u biološkom i mehaničkom kontekstu. Vrlo je široko polje primene upravljanja a ono se posebno širi razvojem i kompleksnim oblikovanjem savremenih država, tehničkih i privrednih sistema, odnosno organizacijskih sistema. Sistem se na naučni način razmatra još u antičkim radovima. Postoji opšteprihvaćena naučna spoznaja o postojanju i shvatanju sistema kao skupa elemenata sa svojom strukturom, granicama, procesima, interakcijama i funkcionisanjem sa ciljem zadovoljenja određene svrhe. Složeni sistemi se, nužno, povezuju sa njegovom kompleksnijom strukturom, sofisticiranijim i specijalizovanijim tehnikama upravljanja i optimizacije u njegovom funkcionisa-

nju. U istorijskom kontekstu, a posebno sa razvojem nauke dolazi do sistematizovanja znanja o sistemima u skup teorija o sistemima, korišćenjem apstraktnog sistema, i iskazuju se sva bitna obeležja za funkcionisanje realnog sistema, njegove strukture i ponašanja. Optimizacija funkcionisnja sistema je primarna uluga upravljanja, kako bi on, kao skladna celina mogao da ostvari projektovanje ciljeve a time da zadovolji misiju i svrhu postojanja. Organizacija se isto tako može posmatrati kao vrlo stara naučna tvorevina, koja ima utemeljenje u samim počecima postojanja čoveka kao svesnog bića. To je svaka struktura koja ima svoja bitna obeležja, prostornu dimenziju, više delatnosti a isto tako je procesno povezana sa određenim operacijama, poslovima i zadacima u funkciji cilja i misije organizacije. Posmatra se kroz svoje statičke elemente, strukturu i dinamičke, neprekidnim procesima unutar celokupne organizacije. Čovek ima centralnu ulogu u svakoj organizaciji sa aspekta upravljanja, odnosno u funkciji vođenja organizacije. Na ovaj način organizacija izvršava svoje zadatke a postizanjem cilja dobija novi kvalitet, funkcionalnost i održivost, te se sprečava težnja povećanja entropije i narušavanja optimalnog funkcionisanja. Sa upravljačkim mehanizmima, povratnom spregom, kontrolnom funkcijom, upravljanjem se postiže upravljivost organizacije, sistema. Sa industrijskom revolucijom krajem XIX veka dolazi do ustanovljavanja savremenih društava, a time nauke o organizaciji i sistemima. Kroz proces razvoja tehnologije formiraju se privredne organizacije, u okviru kojih se radnici individualno i putem grupa povezuju sa mašinama, te na taj način formiraju organizacijski i upravljački aspekt u funkcionisanju. Nužno se daju odgovori u funkciji optimizacije ovakvog svrsishodnog organizovanja, uobličavanja funkcionisanja po osnovu systemske analize, planiranja i ustanovljavanja funkcionalnih odnosa u ovakvim dinamičkim procesima. Nove, savremene nauke, nužno, daju naučnu osnovu ovakvom pristupu. Tako sa ekonomskog stanovišta, Smit utvrđuje bazične ljudske aktivnosti naspram ekonomskih načela i principa, u funkciji poboljšanja kvaliteta proizvodnih snaga a time povećanja količine rada. Na ovaj način se može prepoznati korelacija u dimenziji povećanja spretnosti i veština zaposlenih, kvaliteta funkcionalnosti mašina, procesa upravljanja, optimizacije u ovom procesu i uvećanja količine rada. Vrš se podela rada, dimenzioniše opseg rada, ustanovljavaju relacije sa tržištem po principu moći zamene, ponude i potražnje. Ambijentalni uslovi, geografski, klimatski, transportni, resursni, uz navedene tržišne, determinišu i imaju interaktivno, procesno dejstvo u ovako postavljenom funkcionisanju organizacije. Čovek i njegov rad se postavljaju u centar ovakve ekonomske osnove u pristupu organizaciji kao sistemu, uzimajući njegov psihološki, motivacioni i socijalni aspekt. Maršal unapređuje ovakav ekonomski pristup u smislu razvijanja poslova, automatizacije, pravljenja dalje podele rada, te apstrahovanja relacija u odnosu mašina, proizvodnje i komunikacija kao bitnih determinanti funkcionisa-

nja privrednog sistema. Prilagođavanje ambijentu, poslovnom okruženju ima veliki značaj, kao i u slučaju biološkog organizma. Zbog toga se, u procesnom smislu mora dalje unapređivati ova funkcionalnost i delotvornost organizacije putem specifične delatnosti-upravljanja. Fajol upravljanje stavlja u osnovu funkcionalnosti bilo koje organizacije. Razvija i sistematizuje posebne upravljačke funkcije, koje su univerzalne u bilo kojoj organizaciji, odnosno sistemu. Posebno su u ovom kontekstu ističu tehničke, trgovačke, komercijalne, bezbednosne, računovodstvene i administrativne funkcije, kao upravljačke funkcije organizacije, sistema. Čovek se i u njegovom pristupu stavlja u centar posmatranja, kao bazični, svesni nosilac upravljanja kroz njene funkcije predviđanja, organizacije, komandovanja, koordinacije i kontrole. Tejlor daje fokus na humanističko-filozofski aspekt u funkcionisanju organizacije. Čovek, njegov identitet, potencijal i kvalitet u funkcionisanju, determinišu opštu funkcionalnost svake organizacije. Veber dalje razrađuje funkcionisanje organizacije sa ekonomskog, te klasičnog organizacijskog ali i sa aspekta države kao organizacije. Upravljanje u organizaciji vidi kao delatnost određene vrste u funkciji određenog cilja a u opštoj dimenziji organizacije ali i državnog poretka, po osnovu državnog aparata koji vrši određene delatnosti u cilju i u svrhu funkcionalnosti države. Država se stoga, može posmatrati kao organizacija i sistem. Utemeljenje za ovakav pristup se može naći još u starim, antičkim radovima, uključujući i Aristotelovu politiku. Državno-pravni poredak predstavlja specifičnu dimenziju države kao organizacije, putem koje se obezbeđuju funkcije države u smislu njene egzistencije, održanja ustrojstva, bezbednosti i funkcionisanja društva i pojedinca. Država upravlja putem uprave i upravnih organizacija. Uprava se zaniva na javnom pravu, suverenom pravu države na vlast, formalnom pravu na javnu vlast i prava zapovedanja na teritoriji državne vlasti. Upravni aparat, organizacija putem personalnog aparata i materijalnih sredstava obezbeđuje legalnu vlast države i njeno funkcionisanje na teritoriji države. Evolucijom države u savremene, moderne države, dolazi do dalje racionalizacije u upravljanju državom, kao organizacije i sistema. Tako državna uprava, sistem i organizacija preuzimaju ključne funkcije upravljanja po osnovu specifične kolektivne i individualne delatnosti. U tom smislu se država može posmatrati kao politička i pravna organizacija. Država i državna uprava imaju sve specifičnosti i obeležja sistema i organizacije. Imaju svoje ciljeve, sastoje se od niza podsistema i poseduju adekvatnu organizacijsku i sistemsku strukturu. Za svoje funkcionisanje koristi materijalna sredstva, poseduje određene načine povezivanja i komunikacije, te ima kompleks interakcija, odnosa između strukture unutar organizacije ali i sa spoljnim okruženjem. Sve aktivnosti se sprovode u funkciji izvršavanja zakona, propisa, odnosno delatnosti i zadataka radi postizanja cilja, misije i svrhe države, kao najsmislenijeg oblika ljudske organizovanosti. Država i državna uprava se moraju posmatrati kao složeni sistemi,

kompleksne organizacije. Sa sistemskog stanovišta, država ima svoje funkcije, upravljanja, rukovođenja, organizovanja, izvršavanja i kontrole. Strateško upravljanje ima posebnu dimenziju i značaj u okviru države kao organizacije i sistema. Može se posmatrati u odnosu na svoje glavne karakteristike, po osnovu kojih vrši funkciju upravljanja, odnosno strategije, primenu strategije i procenjivanja efekata primene strategije. Država mora da odgovori na turbulentne i često nepredvidive uticaje u unutrašnjem i spoljnjem okruženju. Kao što se moglo videti u elaboraciji, suština u pristupu je organizacijski sistemski pristup u proučavanju države u kontekstu strategije i upravljanja. Jasno se može prepoznati logička, naučna i praktična utemeljenost ovakvog pristupa, kao i njegova nesporna istorijska i vremenska dimenzija. Posmatrajući državu na ovakav način, apstrahujući određene elemente, na jasan način se može pristupiti modeliranju strateškog upravljanja u funkciji optimizacije funkcionisanja države kao organizacije i sistema.

LITERATURA

1. Analui F., *Strategic Human Resource Management*, Thomson, London, 2007.,
2. Aristotel, *Misli nad mislima*, antologija, Alba Greaca Book, Beograd, 2007., str. 5- 10.
3. Đurić M., *Iz istorije antičke filozofije*, Službeni glasnik, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009.,
4. Armstrong M., *Strategic Human Resource Management, A Guide to Action*, 3RD Edition, Kogan Page, London-Philadelphia, 2006.,
5. Bertalanffy, von L., *General System Theory-Foundations, Development, Applications*, Revised Edition, Seventeenth Paperback Printing, George Braziller, New York, 2009.,
6. Brekić J., *Uvod u kadrologiju - Nauku o kadrovima*, Svetozar Marković, Beograd, 1983.,
7. Certo C. Samuel, Certo S. Trevis., *Moderni menadžment 10 izdanje*, MATE d.o.o., Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta, Zagreb, 2008.,
8. Čamilović S., *Kadrovski procesi*, Tekon, Beograd, 1996.,
9. DeCenzo D. A., Robbins S.P., *Fundamentals of Human Resource Management*, Eight Edition, Wiley, New York, 2005., 35-38.
10. Deželjin J., *Teorija sistema i informatizacija privrede i društva*, Narodne novine, Zagreb, 1987.,
11. Digi L., *Preobražaji javnog prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd, 1998.,
12. Draker F. P., *Moj pogled na menadžment: ideje koje su unapredile menadžment*, (Izbor iz dela o menadžmentu Pit6ra Drakera), Drugo izdanje, Adižes, Novi sad, 2006.,
13. Drucker F. P., *Praksa rukovođenja*, Privreda, Zagreb, 1961.,
14. Dugin A., *Geopolitika postmoderne*, Prevodilačka radionica Rosić, Nikola Pašić, Beograd, 2009.,
15. Đurić M., *Iz istorije antičke filozofije*, Službeni glasnik, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009.,
16. Erl (Earle Mead Edward), *Tvorci moderne strategije*, Vojna biblioteka, Klasici, Knjiga treća, Vojno delo, Beograd, 1952.,
17. Fajol A., *Opšti i industrijski menadžment*, Prošlost za budućnost, Adižes, Novi Sad, 2006.,
18. Gomez-Mejia R. L., Balkin B. D., Cardy L. R., *Managing Human Resources*, Fourth Edition, Prentice Hall, New York, 2004.,

19. Jovanović S., O državi, Osnovi jedne pravne teorije, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2011.,
20. Kavran D., Nauka o upravljanju, Organizacija, Kadrovi, Rukovođenje, Naučna Knjiga, Beograd, 1991.,
21. Kelzen H., Opšta teorija prava i države, Drugo izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010.,
22. Klaić B., Rječnik stranih riječi, NZMH, Zagreb, 1978.,
23. Klajn I., Šipka M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Treće dopunjeno i ispravljeno izdanje, Prometej, Novi Sad, 2008.,
24. Lukić R. D., Politička teorija države, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, Beograd, 1995.,
25. Lukić R. D., Košutić B. P., Uvod u pravo, Dvadesetosmo izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Izdavački centar, Službeni glasnik, Beograd, 2009.,
26. Luman N., Društveni sistemi, Osnovi opšte teorije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2001.,
27. Mabey C., Salaman G., Strategic Human Resource Management, Blackwell Business, Oxford, 1996.,
28. Marković M., Filozofski osnovi nauke, Izabrana dela, Prvi Tom, BIGZ, GENEZ-S Štampa, Prosveta, CKZ, Beograd, 1994.,
29. Marković R., Izvršna vlast, Savremena administracija, Beograd, 1980.,
30. Marshall A., Načela ekonomike, Cekade, Ekonomska biblioteka, Zagreb, 1987.,
31. Mašić B., Strategijski menadžment, Univerzitet „Braća Karić”, Beograd, 2001.,
32. Mašić B., Babić L., Đurđević-Boljanović J., Dobrijević, G., Veselinović S., Menadžment, Principi, Koncepti i Proces, Četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.,
33. Milisavljević M., Savremeni strategijski menadžment, VI Izmenjeno i dopunjeno izdanje, Megatrend, Beograd, 2007.,
34. Minberg, H., Menadžeri a ne masteri poslovne administracije, temeljni pogled na neodređenu praksu menadžmenta i njegov razvoj, CEKOM books d.o.o., Novi Sad, 2009.,
35. Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979.,
36. Pravni leksikon, Pravni leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007.,
37. Privredni leksikon, Informator, Zagreb, 1961.,
38. Pusić E., Francuska revolucija-ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Zagreb, 1991.,
39. Pusić E., Nauka o upravi, Knjiga I, VIII izdanje, Pravni fakultet u Zagrebu,

- Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom, Novinsko izdavačke organizacije „Poslovna politika“, Beograd, 1986.,
40. Pušara K., Međunarodne finansije, Finansijski menadžment, Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet Braća Karić, Beograd, 2009.,
 41. Rajkov M., Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, VI izdanje, Beograd, 1982.,
 42. Samuel C. C., and J. Paul P., Strategic Management, Concepts and Applications, McGraw-Hill, 1991.,
 43. Smith A., Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, Global Book, Novi Sad, 1988.,
 44. Sokolovski D. V., Vojna strategija, Vojna biblioteka, Inostrani pisci, Knjiga pedeset peta, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1965.,
 45. Tejlor Č., Doba sekularizacije, Službeni glasnik, Beograd, 2011.,
 46. Tejlor Č., Izvori sopstva, Stvaranje modernog identiteta, Akademski knjiga, Novi Sad, 2008.,
 47. Tejlor K. K. V., Od početka do Platona, Istorija filozofije TOM I, Plato, Beograd, 2007.,
 48. Vajner Z., Principi organizacije i poslovanja preduzeća, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb, 1955.,
 49. Veber M., Privreda i društvo, TOM II, Prosveta, Beograd, 1976.,
 50. Viner N., Kibernetika i društvo, Ljudska upotreba ljudskih bića, Nolit, Beograd, 1964.,
 51. Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 1980.,
 52. Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Treće dopunjeno izdanje, Beogradsko-izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1986.,
 53. Vujaklija M., Leksikon stranih reči i izraza, Četvrto dopunjeno i redigovano izdanje, Prosveta, Beograd, 1991.,
 54. Vukadinović G., Teorija države i prava II, Futura, Novi Sad, 2006.,

Internet izvori

[www.books.google.rs/John Dewey:Value, Conduct and Art, Critical Assessments](http://www.books.google.rs/John%20Dewey%3AValue%2C%20Conduct%20and%20Art%2C%20Critical%20Assessments)
[www.panarchy.org/Ludvig von Bertalanffy, assages from General System Theory](http://www.panarchy.org/Ludvig%20von%20Bertalanffy%2C%20assages%20from%20General%20System%20Theory)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

005.21:35.07

МАТИЈАШЕВИЋ, Дарко

Strateško upravljanje : strategija, sistem, organizacija, država /
Darko Matijašević. - Banja Luka : Evropski defendologija centar za
naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i
kriminološka istraživanja : Udruženje nastavnika i saradnika
Univerziteta, 2018 (Banja Luka : Grafopapir). - 107 str. ; 25 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

- Bibliografija: str. 105-107.

ISBN 978-99976-22-33-4

COBISS.RS-ID 7234584